

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI,
PROTECȚIEI SOCIALE ȘI
PENSIUNILOR VĂRĂȘTESCHE
ȘI PENSIUNILOR
ANCIENI

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instituția Națională
de Cercetare Științifică
și Dezvoltare
Agricolă

GUVERNUL ROMÂNIEI
MINISTERUL MUNCII, FAMILIEI,
PROTECȚIEI SOCIALE ȘI
PENSIUNILOR VĂRĂȘTESCHE
ȘI PENSIUNILOR
ANCIENI

Fundația pentru
Dezvoltarea
Societății
Civile

Proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial
Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013
Investește în oameni!

Claudia Petrescu
(coordonator)

Organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere

Profil, evoluție, tendințe

ICCV

UNIVERSITATEA
DIN BUCUREȘTI

Centrul Național de Proiectare și Dezvoltare

Euricse

Claudia Petrescu (coordonator)

**Organizațiile colective ale proprietarilor
de terenuri agricole și forestiere**

Profil, evoluție, tendințe

© 2013 by Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Nikita Zabellevich/Depositphotos.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

PETRESCU, CLAUDIA

Organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere: profil, evoluție, tendințe / Claudia Petrescu (coord.). – Iași: Polirom, 2013

ISBN: 978-973-46-3901-4

I. Petrescu, Claudia (coord.)

316.343.642:63

330.522.6:63

Printed in ROMANIA

Claudia Petrescu

(coordonator)

**Organizațiile colective
ale proprietarilor
de terenuri agricole și forestiere**
Profil, evoluție, tendințe

FLAVIUS MIHALACHE este cercetător științific în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții (Academia Română) și doctor în sociologie cu o teză de sociologie rurală susținută la Universitatea din București. Are ca domenii de interes sociologia rurală, calitatea vieții și sociologia grupurilor vulnerabile. Dintre publicațiile relevante, amintim: „Coordonate ale bugetelor de venituri și cheltuieli ale localităților rurale” (*Jurnalul Practicilor Pozitive Comunitare*, 2013), „Transformarea zonelor rurale din Europa Centrală și de Est după 1990” (*Inovația Socială*, 2012), „Schimbarea profilului demografic și ocupațional al populației rurale: 1990-2009” (*Calitatea Vieții*, 2010).

CLAUDIA PETRESCU este doctor în sociologie și cercetător la Institutul de Cercetare a Calității Vieții (Academia Română) și cadru didactic asociat al Facultății de Sociologie și Asistență Socială (Universitatea din București). A publicat numeroase articole în reviste de specialitate sau capitole în cărți dedicate diferitelor aspecte sociale. Este autor al *Ghidului de bune practici în dezvoltarea întreprinderilor sociale pentru comunitățile de romi* (UNDP, 2012) și coordonator al lucrării *Școala, inima comunității. Soluții socio-educative pentru sprijinirea participării școlare* (Risoprint, 2011). Are o experiență vastă în implementarea de proiecte de cercetare în diverse domenii, cum ar fi dezvoltarea rurală, educația, serviciile sociale, dezvoltarea comunitară, economia socială, participarea publică, calitatea vieții.

IONUȚ PETRESCU este sociolog, absolvent al Facultății de Sociologie și Asistență Socială (Universitatea din București) și al unui master de politici publice la Universitatea din Glasgow. În calitate de cercetător, a participat în proiecte din domeniul dezvoltării comunitare și economiei sociale.

FLORIN EMILIAN POPA este doctor în sociologie și cercetător la Institutul de Sociologie (Academia Română). A participat în calitate de membru la numeroase proiecte de cercetare și este coautor al *Atlasului Sociologic Român*.

MONICA POPA este doctor în sociologie. Este autoarea volumului *Proprietate fără proprietari?* (Paideia, 2011) și a unor studii publicate în reviste din țară și străinătate, care vizează problematica proprietății colective forestiere din spațiul românesc.

SMARANDA ROTARU este absolventă a Facultății de Sociologie și Asistență Socială, secția Sociologie (Universitatea din București). A participat la implementarea unor proiecte în domenii precum economia socială, dezvoltarea comunitară și incluziunea socială.

GABRIEL STĂNILĂ este absolvent al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, secția Sociologie (Universitatea din București), și doctorand al aceleiași instituții, cu o teză despre economia socială. A publicat articole în reviste științifice și capitole în cărți dedicate economiei sociale în România. În calitate de cercetător, a participat la implementarea unor proiecte în domenii precum economia socială, educația, dezvoltarea comunitară și incluziunea socială.

Cuprins

<i>Lista tabelelor</i>	7
<i>Lista figurilor</i>	9
<i>Lista acronimelor</i>	10
Introducere către o cunoaștere aprofundată a organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere (<i>Claudia Petrescu</i>)	11

Partea I

Mediul rural românesc și formele asociative ale proprietarilor de terenuri agricole

Organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere și importanța lor pentru dezvoltarea rurală (<i>Claudia Petrescu</i>)	17
Abordări teoretice ale organizațiilor colective	18
Asocierea agricultorilor în mediul rural românesc și importanța sa pentru dezvoltarea rurală	22
Economia socială și organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere	25
<i>Bibliografie</i>	29
Mediul rural românesc după 1990 : activitate economică și ocupare (<i>Flavius Mihalache</i>)	31
Mediul rural după 1990	32
Activitatea economică în mediul rural	36
Sectorul agricol	36
Sectorul rural nonagricol	39
Ocuparea populației rurale	41
Concluzii	46
<i>Bibliografie</i>	47
Politica agricolă comună – perspective europene și implementarea sa în România (<i>Flavius Mihalache, Ionuț Petrescu</i>)	51
Caracteristicile mediului rural românesc	52
Dezvoltarea agriculturii și a spațiilor rurale prin Politica Agricolă Comună	54
Programul Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013	61
Implementarea Politicii Agricole Comune în România prin intermediul Programului Național de Dezvoltare Rurală	64
Concluzii	72
<i>Bibliografie</i>	72
Istoricul cooperăției agricole (<i>Ionuț Petrescu</i>)	75
<i>Bibliografie</i>	78

Partea a II-a
Organizațiile colective ale proprietarilor
de păduri din România

Organizațiile colective ale proprietarilor de păduri (<i>Florin Popa, Monica Popa</i>)	83
<i>Bibliografie</i>	88
Organizațiile proprietarilor de păduri din zone de deal-munte (<i>Florin Popa, Monica Popa</i>)	89
Istoric	91
Regimul terenurilor forestiere în perioada presocialistă	91
Obștea	92
Comunitatea de Avere și pădurile comunale	93
Composesoratul	95
Cadrul juridic și de politici publice al economiei sociale pentru proprietățile colective forestiere	95
<i>Bibliografie</i>	97
Diagnoza situației actuale a entităților forestiere din domeniul economiei sociale (<i>Florin Popa, Monica Popa</i>)	99
Concluzii	110

Partea a III-a
Organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri
agricole și forestiere. O analiză empirică

Diagnoza situației actuale și a tendințelor din ultimii 10 ani (<i>Claudia Petrescu, Ionuț Petrescu</i>)	117
<i>Bibliografie</i>	124
Analiza datelor economice privind asociațiile agricole și obștile/composesoratele din România (<i>Claudia Petrescu, Smaranda Rotaru, Gabriel Stănilă</i>)	125
Ancheta sociologică asupra asociațiilor agricole și obștilor/composesoratelor (<i>Claudia Petrescu, Gabriel Stănilă</i>)	129
Obiective economice <i>versus</i> obiective sociale	130
Membrii	132
Angajații	134
Apartenența la o rețea	135
Guvernarea	136
Aspecte economice ale activității	137
Finanțarea și distribuția profitului	137
Aspecte importante pentru dezvoltarea activității economice	140
Implicarea în dezvoltarea comunitară	141
Constrângeri ale asocierii producătorilor agricoli – analiză empirică (<i>Gabriel Stănilă</i>)	143

Lista tabelelor

Tabelul 1. Principalele diferențe dintre întreprinderile sociale și ceilalți agenți economici.	28
Tabelul 2. Indicatori sintetici privind sectorul agricol în fostele state socialiste ce au aderat la Uniunea Europeană în 2004 și 2007	38
Tabelul 3. Suprafața cultivată (hectare)	38
Tabelul 4. Evoluția principalilor indicatori privind ocuparea populației rurale	42
Tabelul 5. Ocuparea nonagricolă în rândul populației rurale	46
Tabelul 6. Lista măsurilor Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013	62
Tabelul 7. Situația pe sesiuni a proiectelor în cadrul PNDR, înregistrate în tabele de monitorizare la 21 martie 2013 (milioane euro)	65
Tabelul 8. Situația aplicării legilor de restituire a terenurilor forestiere la data de 31 iulie 2008 – suprafețe validate	100
Tabelul 9. Indicatori economici ai obștilor/composesoratelor	104
Tabelul 10. Exploatații agricole, suprafața agricolă utilizată și suprafața agricolă utilizată ce revine în medie pe o exploatație agricolă, după statutul juridic al exploatațiilor agricole.	123
Tabelul 11. Indicatori economici ai asociațiilor agricole și obștilor/composesoratelor	126
Tabelul 12. Indicatori economici ai cooperativelor agricole pentru anul 2010	127
Tabelul 13. Distribuția regională a asociațiilor agricole și obștilor/composesoratelor	127
Tabelul 14. Obiectivele asociațiilor agricole	130
Tabelul 15. Obiectivele obștilor/composesoratelor	131
Tabelul 16. Rolul social al organizației	131
Tabelul 17. Evoluția numărului de membri	132
Tabelul 18. Condiții pentru a deveni membru cooperativ	133
Tabelul 19. Membrii organizației-tip	133
Tabelul 20. Apartenența membrilor organizației	134
Tabelul 21. Evoluția numărului de angajați	134
Tabelul 22. Apartenența la o rețea a cooperativelor	135
Tabelul 23. Activitatea rețelei	136
Tabelul 24. Componența conducerii executive a cooperativelor	136
Tabelul 25. Tipuri de venituri ale asociațiilor agricole	137
Tabelul 26. Tipuri de venituri ale obștilor/composesoratelor	137
Tabelul 27. Rezultatul financiar-contabil al anului 2010.	138

Tabelul 28. Utilizarea profitului obținut în 2010	138
Tabelul 29. Categoriile de venituri care au înregistrat creșteri în ultimii ani	139
Tabelul 30. Categoriile de venituri care vor înregistra creșteri în următorii ani	139
Tabelul 31. Aspecte importante pentru dezvoltarea activității economice a organizațiilor	140
Tabelul 32. Implicarea în dezvoltarea comunității	141

Lista figurilor

Figura 1. Ponderea populației ocupate în agricultură pe județe, în totalul populației ocupate (rural și urban), date pentru anul 2010	43
Figura 2. Suprafețele de păduri restituite pe fiecare categorie de proprietari	101
Figura 3. Situația retrocedării pădurii pentru asociații (obști, composesorate) la 30 iunie 2007	102
Figura 4. Suprafața pădurilor restituite în asociații cu cele două legi.	103
Figura 5. Suprafața pădurilor restituite ca păduri comunale cu cele două legi	105
Figura 6. Importanța pădurii	106
Figura 7. Dreptul de proprietate în obște/composesorat	107
Figura 8. Motivația pentru dreptul diferențiat de proprietate din obște/composesorat	108
Figura 9. Beneficii ale membrilor	108
Figura 10. Investiții în comunitate	109
Figura 11. Suprafața agricolă a țărilor UE	118
Figura 12. Numărul de exploatații agricole în țările europene	118
Figura 13. Suprafața medie pe exploatație agricolă în țările europene	119
Figura 14. Populația ocupată pe domenii de activitate în anul 2011.	121
Figura 15. Evoluția procentului populației ocupate în agricultură.	121
Figura 16. Populația ocupată după statutul profesional, în funcție de mediile de rezidență în anul 2010	122
Figura 17. Evoluția numărului de membri în societăți agricole sau cooperative	123

Lista acronimelor

APIA – Agenția de Plăți și Intervenții în Agricultură

APDRP – Agenția de Plăți pentru Dezvoltare Rurală și Pescuit

DGDR – Direcția Generală pentru Dezvoltare Rurală și Pescuit

FEADR – Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurală

LEADER (Liaison entre actions de développement de l'économie rurale) – axa IV a PNDR

PAC – Politica Agricolă Comună

PNDR – Programul Național de Dezvoltare Rurală

UDE – Unitatea de Dimensiune Economică

Introducere către o cunoaștere aprofundată a organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere

România este cel de-al doilea mare producător agricol din Europa Centrală și de Est, după Polonia, având o suprafață agricolă de 13,3 milioane de hectare. Comparativ cu celelalte state din Europa Centrală și de Est membre ale UE, factorii de bază ai producției (terenurile, clima și calitatea solurilor) sunt favorabili României, dar, cu toate acestea, factorii tehnologici sunt mult în urma celorlalte state membre. Constrângerile majore cu care se confruntă competitivitatea produselor agricole românești într-o piață unică, ca aceea a Uniunii Europene, sunt generate de slaba dotare tehnologică a agricultorilor și de subdimensionarea terenurile agricole cauzată de fragmentarea proprietății. Soluția principală pentru rezolvarea acestei probleme o reprezintă asocierea micilor producători agricoli și silvici.

Pe fondul diverselor dezechilibre macroeconomice ale sistemelor de organizare socio-economică și a unora dintre nereușitele înregistrate în privința integrării persoanelor vulnerabile și a creșterii numărului de persoane angajate, în ultimii ani interesul pentru potențialul organizațiilor economiei sociale de a susține și a produce dezvoltare economică și socială a crescut mult. În acest context, asistăm la o creștere a interesului de cercetare a sectorului economiei sociale, ce are caracteristici specifice și grupează sub aceeași identitate organizații diverse, de la organizații neguvernamentale cu activitate economică la mutualități și cooperative, obști/composesorate și unități protejate. Toate aceste organizații grupate sub conceptul mai general al *economiei sociale* sunt caracterizate printr-o dualitate a obiectivelor pe care le urmăresc – economice și sociale –, iar realizarea acestora este posibilă în special datorită caracterului lor colectiv, fiind inițiate, administrate și controlate de membrii acestor organizații. Fiind organizații ale membrilor, ele administrează o multitudine de interese ale acestora, pentru a produce bunuri sau servicii necesare lor sau comunității din care fac parte, iar principiile cooperării și reciprocității trebuie să fie respectate pentru a putea obține performanța economică și socială dorită.

Volumul de față este rezultatul unui efort colectiv de cercetare, care a durat aproape trei ani și a fost realizat de o echipă de cercetători grupați în jurul unui proiect demarat de Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile, în parteneriat cu Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, Centrul Național de Pregătire în Statistică și EURICSE – Italia. Proiectul *Prometeus – Promovarea economiei sociale în România prin cercetare, educație și formare profesională la standarde europene*, cu finanțare POSDRU – axa prioritară 6, în cadrul domeniului major de intervenție 6.1 – „Dezvoltarea economiei sociale”, și-a propus să aducă o contribuție

prin cercetare la cunoașterea entităților de economie socială din România – cooperativele, casele de ajutor reciproc, asociațiile agricole, obștile/composesoratele și celelalte organizații neguvernamentale. Cercetarea realizată și-a propus să prezinte principalele caracteristici ale acestor entități, să analizeze principalii lor indicatori socioeconomici (venituri, cheltuieli, angajați, domenii de activitate) și să identifice măsura în care aceste organizații răspund criteriilor de definire a întreprinderilor sociale.

Studiul de față are ca principal scop realizarea unei diagnoze a formelor de asociere ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere din România. Plecând de la conceptul de *economie socială*, ne-am propus să analizăm organizațiile colective românești ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere (asociații agricole, cooperative agricole și obști/composesoratele) și din această perspectivă, pentru a putea observa în ce măsură se regăsesc în activitatea lor caracteristicile întreprinderilor sociale, așa cum au fost ele formulate de EMES. Ca obiective de cercetare, ne-am propus să analizăm principalele evoluții ale indicatorilor economico-sociali, politicile publice în domeniu, caracteristicile și activitatea acestor organizații (obiective, domenii de activitate, venituri, profit, clienți, promovarea produselor și serviciilor, salariați, apartenența la rețele și activitatea acestora, relația cu autoritățile, problemele întâmpinate în derularea activității, parteneriatele cu alte organizații, implicarea voluntarilor), dar și elemente ce țin de economia socială (membrii, misiunea socială, guvernarea, implicarea în dezvoltarea comunitară, distribuția profitului). Metodologia utilizată pentru realizarea acestui studiu, care se dorește a fi unul comprehensiv, a cuprins analiză secundară de date, anchetă pe bază de chestionar, anchetă pe bază de interviu, studii de caz, analiză de documente. Această abundență de metode și tehnici a fost utilizată în diferite etape ale demersului nostru, în funcție de tipul de informații pe care ne-am propus să le obținem. Demersul de cercetare a pornit cu analiza secundară a datelor deținute de Institutul Național de Statistică (INS) referitoare la asociațiile și cooperativele agricole, obști/composesoratele și societăți agricole din România. Aceste date cuprindeau informații financiare (date despre venituri și cheltuieli, profit și pierdere, imobilizările corporale și necorporale), informații despre numărul de angajați, mediul de rezidență și regiunile unde își desfășurau activitatea. Datele proveneau din bilanțurile contabile depuse de aceste organizații și ne-au permis să avem o imagine de ansamblu asupra evoluției sectorului în ultimii 10 ani (2000-2010). În analiză au fost cuprinse toate organizațiile amintite mai sus, care au depus bilanț și au fost cuprinse în evidențele INS. Acuratețea datelor nu este însă cea mai bună, ea depinzând de declarațiile fiscale ale organizațiilor. Bazele de date INS au fost rafinate astfel încât informația să conțină cât mai puține erori.

Raportul vine să răspundă câtorva dintre întrebările legate de asocierea și cooperarea producătorilor agricoli și funcționarea obștilor/composesoratelor din România, care animă dezbaterile publice actuală legată de rolul entităților de economie socială în furnizarea bunăstării sociale. Întrebările la care raportul oferă răspunsuri sunt următoarele: Care sunt principalele abordări teoretice ale fenomenului la nivel internațional și, în special, la nivel european? Cum au evoluat principalii indicatori economici ai acestor organizații în ultimii zece ani? Care este gradul de răspândire geografică a asociațiilor/cooperativele agricole și a obștilor/composesoratelor în România? Care este impactul social al acestor organizații

în România, concretizat în locurile de muncă create ? În ce măsură aceste organizații colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere din România răspund indicatorilor de definire a unei întreprinderi sociale ? Care sunt principalele dificultăți cu care se confruntă aceste organizații ? etc.

Volumul este structurat în trei părți distincte, primele două cuprinzând o analiză a fiecărui tip de organizație colectivă, iar ultima fiind dedicată prezentării rezultatelor celei mai ample anchete sociologice a organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și silvice derulate în România. Prima parte a volumului este dedicată formelor asociative ale proprietarilor de terenuri agricole și debutează cu o trecere în revistă a teoriilor referitoare la organizațiile colective, urmată de o analiză a mediului rural românesc, în care sunt prezentate principalele tendințe și evoluții, mai ales în ceea ce privește ocuparea și activitatea economică. Următoarele două capitole ale acestei prime părți cuprind o prezentare a politicii în domeniul agricol de la nivel național și european, precum și un istoric al acestor organizații. Partea a doua este dedicată organizațiilor colective ale proprietarilor de păduri, cuprinzând o prezentare a principalelor caracteristici ale acestor entități, având la bază paradigma economiei sociale, un istoric al acestui tip de organizație, o definire a principalelor concepte și o diagnoză a situației actuale a entităților forestiere din România. Ultima parte a volumului cuprinde o analiză a principalelor tendințe și provocări din ultimul deceniu, cu care se confruntă organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere din România, bazată pe datele analizei cantitative și calitative derulate.

Claudia Petrescu

Partea I

Mediul rural românesc și formele asociative ale proprietarilor de terenuri agricole

Organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere și importanța lor pentru dezvoltarea rurală

Claudia Petrescu

Mediul rural românesc este asociat de cele mai multe ori cu sărăcia, șomajul, agricultura de subzistență, serviciile publice (sănătate, educație) deficitare, infrastructura slab dezvoltată, dar și cu un nivel mai ridicat de întraajutorare, păstrarea tradițiilor sau alimentația de calitate (bio). Dacă analizăm mesajele din mass-media românească, cele mai multe dintre problemele ruralului românesc derivă din insuficiența dezvoltare a agriculturii, care constituie principalul domeniu de activitate pentru aproximativ 30% din populația României, conform datelor INS. An de an suntem invadați de mesaje media prin care ni se atrage atenția cu privire la diversele consecințe ale schimbărilor climatice asupra producției agricole în lipsa unor sisteme de irigații eficiente, la riscul populației de a consuma alimente care nu respectă standarde de calitate, la invadarea piețelor de desfacere de către falși producători agricoli, fapt ce are consecințe asupra bunăstării populației rurale, la creșterea prețurilor la alimente din cauza producției agricole interne scăzute etc. Care este soluția? Mulți ar răspunde că dezvoltarea agriculturii, ceea ce este corect, am putea spune. Dar cum? Prin modernizarea tehnologiei folosite în agricultură, prin investiții în sisteme de irigații, perfecționarea forței de muncă, asigurarea de spații de depozitare etc. Dar cum se pot realiza toate acestea într-o țară în care 99% dintre exploatațiile agricole sunt individuale și dețin 54% din suprafața agricolă, cu o medie de 1,94 ha/exploatație, iar proporția lucrătorilor din acestea este de 98% din totalul persoanelor care au lucrat în agricultură în 2010? Prin asociere și cooperare între acești mici producători agricoli – este răspunsul oferit de decidenții politici autohtoni și europeni. Și, dacă știm că ruralul se caracterizează printr-un nivel mai ridicat de întraajutorare, de ce nu se reușește asocierea și cooperarea între producătorii agricoli, care să conducă apoi automat la dezvoltare? De ce această relație cauzală, aparent simplă și cu rezultate garantate, nu se poate realiza cu succes în România? Aceasta este întrebarea la care încercăm să găsim un răspuns în rândurile ce urmează, pe baza unei cercetări sociologice ample asupra formelor de asociere ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere din România.

Din ce în ce mai mult în ultimii ani auzim în discursurile diverșilor politicieni și specialiști în agricultură că asocierea și cooperarea producătorilor agricoli constituie condiții indispensabile pentru rezolvarea diverselor probleme cu care se confruntă populația din mediul rural, dar și soluții pentru dezvoltarea agriculturii românești și creșterea calității produselor agricole. Integrarea în Uniunea Europeană a adus cu sine un accent mai mare pus asupra asocierii și cooperării în mediul rural, ca o premisă pentru dezvoltare. Acest lucru este reflectat și în politicile publice din domeniu. Dacă asocierea și cooperarea producătorilor agricoli sunt un panaceu pentru problemele mediului rural, de ce în România lucrurile se mișcă destul de greu? De ce avem puține asociații și cooperative agricole?

Restituirea suprafețelor agricole și forestiere foștilor proprietari a readus în atenția publică în România un tip specific de organizație pentru administrarea terenurilor forestiere și a pășunilor alpine – obștea/composesoratul/pădurea grănicerească. Acesta este un tip de organizație pe care îl regăsim sub numele de *commons* în multe țări europene (Italia, Marea Britanie, Suedia, Polonia, Elveția, Turcia etc.) și care administrează așa-numitele resurse comune, cum ar fi: pădurile, pășunile, zonele de pescuit, pânzele de apă freatică, canalele de irigații, lacurile, izvoarele etc. Este un tip de organizație cu o istorie îndelungată, dar ale cărei caracteristici și activitate sunt puțin cunoscute la noi în țară, mai ales că administrează o importantă suprafață acoperită de păduri sau pășuni din România.

Abordări teoretice ale organizațiilor colective

Explicația principală pentru nivelul redus de asociere și cooperare o regăsim în teoria acțiunii colective, care consideră că indivizii sunt ființe raționale ce urmăresc îndeplinirea propriului interes, iar atunci când sunt implicați în realizarea unui bun comun aferent mai multor persoane sau societății per ansamblu, chiar dacă există interese de grup împărtășite, cooperarea și contribuția voluntară la realizarea lor nu rezultă în mod automat, indivizii încercând să contribuie într-o măsură cât mai mică, cu un efort cât mai redus, din cauză că se bazează pe efortul celorlalți (Hardin, 1982). Conform teoriei lui Mancur Olson (1965), obținerea unui posibil avantaj pentru grup nu este o condiție suficientă pentru a determina o acțiune colectivă cu scopul de a-l dobândi, decât dacă numărul membrilor grupului este foarte mic sau există anumite constrângeri sau instrumente care să îi determine pe aceștia să acționeze pentru realizarea interesului lor comun. Practic, pentru a avea o acțiune colectivă eficientă, este necesar fie să existe o modalitate de coerciție asupra individului, care să îl forțeze să participe la realizarea bunului comun, fie să fie oferite beneficii selective celor care participă la producerea bunului în conformitate cu contribuția lor. Argumentația lui Olson este bazată pe faptul că, atât timp cât un individ nu poate fi privat de

avantajele furnizate de un bun comun realizat de ceilalți, motivația acestuia de a participa voluntar la producerea lui este extrem de scăzută. Hardin (1968) vorbește chiar despre o „tragedie a bunurilor comune” atunci când încearcă să explice de ce, în cazul bunurilor comune de la utilizarea cărora indivizii nu pot fi excluși, aceștia manifestă comportamente oportuniste, încercând să își maximizeze propriul avantaj prin supraexploatarea/suprautilizarea resurselor comune, în timp ce costurile sunt împărțite în mod egal între membri. În aceste condiții, soluția propusă a fost privatizarea resurselor comune sau intervenția statului prin reglementarea utilizării acestora.

Paradigma dezvoltată de Elinor Ostrom (2000, 2007), pe baza cercetării unor tipuri de instituții ce administrau sub diverse forme diferite tipuri de resurse comune, contrazice aceste teorii, ea reușind să demonstreze că în anumite condiții, acțiunea colectivă este posibilă, iar managementul bunurilor comune se poate realiza eficient din punct de vedere economic și în cazurile de autoorganizare și autoadministrare. Pentru a se putea realiza acțiunea colectivă, este necesar să fie respectate câteva principii cum ar fi : stabilirea clară a caracteristicilor persoanelor care formează grupul și sunt autorizați să utilizeze o resursă comună ; regulile care guvernează utilizarea resurselor comune sunt elaborate având în vedere nevoile și condițiile locale ; beneficiile sunt alocate proporțional cu contribuția solicitată ; existența posibilității ca indivizii care sunt afectați de aceste reguli să poată participa la schimbarea lor (guvernare democratică) ; prezența unui sistem de monitorizare a activității membrilor la care aceștia să poată participa direct ; utilizarea unui sistem de sancțiuni graduale în funcție de gravitatea și contextul în care este realizată încălcarea regulilor ; accesul membrilor la mecanisme rapide, ce presupun costuri reduse, de rezolvare a conflictelor ce pot apărea fie între ei, fie între ei și autorități ; respectarea drepturilor grupului de a-și stabili propriile reguli ; în cazul resurselor comune de mari dimensiuni, este necesar ca managementul să fie realizat la niveluri diferite în întreprize încorporate. Conform paradigmei lui Ostrom, atunci când se dorește realizarea unei acțiuni colective, este important să fie abordate probleme comune, iar regulile formale sau informale din cadrul grupului sunt suficient de puternice pentru a asigura respectarea lor de către membri. Spre deosebire de teoriile acțiunii colective enunțate anterior, cea a lui Ostrom admite existența pe lângă actorii raționali, pe care ea îi numește „raționali egoiști”, a mai multor tipuri de indivizi cum ar fi „cooperatorii condiționali” (care doresc să inițieze cooperarea atunci când estimează că va exista reciprocitate din partea celorlalți) și „doritorilor de pedepse” (*willing punishers*) (care doresc să-i pedepsească pe cei care acționează într-un mod individualist sau să-i recompenseze pe cei care contribuie mai mult la crearea unui bun comun).

Un al doilea set de explicații pentru asocierea și cooperarea indivizilor îl regăsim în teoriile capitalului social. Acesta oferă o abordare sintetică asupra modului în care aspectele culturale, sociale și instituționale ale comunității influențează capacitatea acesteia de a aborda problema acțiunii colective. Capitalul social este important pentru dezvoltarea economică, deoarece facilitează utilizarea eficientă a informației și crearea de încredere și cooperare în societate (Torsvik, 2000). Conceptul se referă atât la

relațiile sociale care permit acțiunea sau facilitează schimbul, cât și la capacitatea unui grup de a acționa împreună datorită solidarității acestuia (Pfaff și Valdez, 2010). O analiză cuprinzătoare asupra capitalului social o regăsim la Bogdan Voicu (2010), care ne oferă o definiție mai cuprinzătoare a acestui concept ce „se referă la interacțiunile la care indivizii iau parte, fiind inclus în rețele sociale și normele asociate acestora, manifestându-se prin participarea indivizilor la formarea și funcționarea instituțiilor, în încrederea în aceste instituții, în alți indivizi sau grupuri de indivizi” (Voicu, 2010, p. 18). Există trei abordări principale ale conceptului (Brauer, 2010 ; Voicu, 2010) : prima consideră că acest tip de capital constă în interacțiunile orizontale dintre indivizi (Bourdieu, 1986), a doua apreciază că este atât un rezultat, cât și o resursă în interacțiunile dintre indivizi, facilitând producerea bunului comun/acțiunii colective (Coleman, 1988), iar cea de-a treia, dezvoltată de Putnam (2001), privește capitalul social ca un bun public care se referă la caracteristicile organizațiilor sociale, cum ar fi relațiile sociale, normele ce susțin funcționarea instituțiilor și încrederea în ceilalți și în instituții, toate acestea facilitând cooperarea.

Robert Putnam este unul dintre teoreticienii care au studiat mecanismele ce contribuie la dezvoltare. Analiza lui relevă faptul că instituțiile sunt mai eficiente și răspund mai bine cerințelor cetățenilor în comunitățile caracterizate de *relații sociale orizontale*, bazate pe cooperare și reciprocitate. Aceste relații au la bază principiul egalității cetățenilor în ce privește drepturile și obligațiile. Conștientizarea acestor drepturi și obligații favorizează implicarea civică, întrucât ea scoate în evidență responsabilitatea fiecărui cetățean față de comunitate și față de sine. Angajamentul civic presupune raportarea la interesele comune, nu numai la cele individuale. Cetățenii unei comunități civice au așteptări mai ridicate în ce privește calitatea guvernării și se consideră îndreptățiți să ia măsuri pentru a influența factorii de decizie în sensul dorit. Coeziunea internă a unei asemenea comunități este ridicată, iar asocierile dintre cetățeni sunt numeroase, fie că sunt asociații cu un scop politic, caritabile, de recreere sau sindicate. Multe asociații au un efect observabil asupra calității guvernării, fie prin presiunile directe asupra factorilor de decizie, fie indirect, prin valorile pe care le promovează în rândul membrilor, cum ar fi cooperarea și responsabilitatea. Existența unui stoc de capital social asigură un anumit grad de încredere și toleranță, care va favoriza, de cele mai multe ori, rezolvarea problemelor prin cooperare. În opoziție cu acest model, *comunitățile structurate pe verticală* se bazează pe relații de autoritate și dependență. Relația întâlnită în aceste comunități este cea de tip patron-client, care imprimă sentimente de frustrare, exploatare și alienare asupra membrilor comunității. Din această cauză, implicarea socială este redusă în aceste regiuni sau, când ea există, este determinată de aceste relații de subordonare, și nu de preocuparea față de interesul public. Membrii acestor comunități își asumă, de obicei, rolul unor persoane care nu pot acționa pe cont propriu pentru a-și rezolva problemele și sunt nevoite să apeleze la bunăvoința politicianilor sau funcționarilor. Putnam explica aceste diferențe de implicare civică între comunități

recurgând la *dilema acțiunii colective* și la alte modele asemănătoare (dilema prizonierului, tragedia bunurilor comune), care arată de ce interesele individuale sunt, de multe ori, preferate celor comune. Deși este în interesul tuturor să coopereze pentru a atinge un scop comun, actorul rațional ar trebui să aleagă să nu participe, întrucât nu poate fi sigur că și ceilalți vor coopera.

După cum se poate observa, capitalul social este cel care favorizează disponibilitatea indivizilor, grupurilor, comunităților de a colabora pentru producerea bunurilor publice. Capitalul social este responsabil pentru gradul și nivelul de participare a indivizilor la producerea bunurilor publice sau la procesul de politică publică. Participarea cetățenilor este strâns legată de existența unor rețele sociale puternice, care determină solidaritatea, cooperarea, toleranța și încrederea. Putnam consideră că există o relație causală între participarea în activitățile sociale și formarea rețelelor care conduc la construirea încrederii, ce este generalizată și la guvern.

Cartea lui Putnam din 2000, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, subliniază încă o dată importanța capitalului social pentru existența unei democrații participative. Studiul realizat asupra schimbărilor petrecute în viața civică și socială a comunităților din America arată că scăderea capitalului social a condus la o participare scăzută a americanilor în cadrul rețelelor sociale, ceea ce are ca rezultat declinul democrației. Angajamentul civic și capitalul social favorizează, în opinia lui Putnam, responsabilitatea și obligația cetățenilor de a acționa. Rețelele sociale implică obligații mutuale care conduc la o reciprocitate generalizată în societate, conform teoriei capitalului social a lui Putnam. Astfel, efectele pozitive ale existenței capitalului social sunt: suportul reciproc, cooperarea, încrederea și eficacitatea instituțională. Autorul face distincția între cele două forme ale capitalului social – capital de tip *bonding* și capital de tip *bridging*. Capitalul social de tip *bonding* se regăsește în cadrul grupurilor de apartenență primară, cum ar fi rudele sau vecinii, și contribuie la asigurarea coeziunii acestor grupuri mici. Capitalul de tip *bridging* „constă în rețele relativ dense de relații între grupuri, în încrederea generalizată, în încrederea în instanțe exterioare grupului de apartenență (instituții, alte grupuri sociale), în participarea la viața comunității (în asociații formale sau chiar în grupuri informale)” (Voicu, 2006, p. 48). Cel ce are un impact mai mare asupra dezvoltării este capitalul social de tip *bridging*.

Și pentru acțiunea colectivă este important capitalul de tip *bridging*, tocmai pentru că sporește încrederea între actori și între actori și instituții, fapt ce permite cooperarea acestora. Acest tip de capital are un rol important și în reducerea asimetriei informației. Pentru acțiunea colectivă este de preferat ca grupul să fie eterogen în ce privește resursele, aptitudinile și cunoștințele deținute de membri. Cu cât aceștia sunt mai diferiți, cu atât este mai mare probabilitatea să existe mai multe soluții inovatoare în cadrul grupului. Relațiile membrilor grupului cu alți indivizi, chiar dacă nu sunt suficient de puternice, pot reprezenta resurse importante pentru producerea bunurilor comune și, implicit, pentru dezvoltare (Granovetter, 1973).

Încrederea este variabila cea mai importantă când discutăm de acțiunea colectivă, deoarece reduce sau chiar elimină costurile de tranzacție (Torsvik, 2000), ea reprezentând un rezultat al relațiilor dintre indivizi, dintre indivizi și instituții, dar și o condiție a existenței capitalului social. Un nivel ridicat al acesteia se manifestă în condițiile în care indivizii sunt demni de încredere, există relații între aceștia și există instituții ce recompensează acest comportament (Ostrom și Ahn, 2009). Într-o societate caracterizată printr-un nivel ridicat de incertitudine, încrederea este o soluție de reducere a acesteia, dar și a diverselor riscuri economice, politice sau sociale la care sunt supuși actorii. Încrederea presupune o așteptare că ceilalți actori (indivizi, grupuri, instituții) se vor comporta într-un anumit mod, fapt ce reduce incertitudinea și face ca indivizii să nu se comporte în mod egoist, ci să participe la realizarea bunului comun. Putem presupune că încrederea va fi o resursă pentru acțiunea colectivă atunci când actorii dețin informații despre interesele celorlalți, indivizii sunt interesați să își mențină statusul social și există date pe baza cărora se poate verifica loialitatea și cinstea celor cu care se intenționează a se realiza tranzacții (Pfaff și Valdez, 2010).

Spre deosebire de mediul urban, în cel rural capitalul social este prezent într-o măsură mai mare (Cook *et al.*, 2005), deși încrederea nu este atât de importantă în tranzacțiile dintre membrii comunităților, deoarece regulile și normele sociale existente, de cele mai multe ori informale, ajută la adoptarea unor comportamente dezirabile, conforme cu așteptările celorlalți, și permit monitorizarea realizării acestora și sancționarea actorilor care nu le respectă sau se abat de la ele. Putem spune că în rural există o solidaritate mai mare între indivizi, iar norma reciprocității este respectată într-o proporție mai mare. Norma reciprocității este extrem de importantă în acțiunea colectivă, iar Ostrom (2009) o definește ca fiind un set de strategii ce presupun efortul de a identifica cine este implicat și care sunt interesele celorlalți actori, decizia de a coopera cu unii dintre actori dacă aceștia sunt considerați a fi de încredere, dar și refuzul de a face tranzacții cu cei care nu sunt apreciați a fi la fel, precum și sancționarea celor care se abat de la comportamentul așteptat și trădează încrederea. Aceste seturi de norme și reguli informale constituie la nivel comunitar instituții, în sensul definit de Ostrom (2007, 2009), mai puternice decât cele formale, dezvoltate de autoritățile publice, și asigură succesul unei acțiuni colective.

Asocierea agricultorilor în mediul rural românesc și importanța sa pentru dezvoltarea rurală

Evoluția economiei de piață cuprinde numeroase schimbări, de la extinderea afacerilor de la nivel național la cel global/internațional, la specializarea resurselor umane, tehnologizare, diversificarea producției, creșterea competiției etc. Toate aceste schimbări

nu au produs numai efecte pozitive asupra dezvoltării sociale, inegalitățile sociale adâncindu-se ca urmare a accesului diferențiat la resurse și a eșecurilor pieței. Un efect negativ al acestor schimbări este înregistrat și la nivelul micilor producători locali, care, din cauza competiției marilor companii, nu au forța necesară pentru a supraviețui pe piața economică. O soluție de răspuns la aceste probleme ale micilor producători, dar și ale persoanelor excluse social sau aflate în situații de risc de exclusiune a reprezentat-o asocierea acestora pentru a obține forța economică necesară supraviețuirii pe piață.

Asocierea presupune cooperarea voluntară a indivizilor pentru atingerea unor interese comune. Tendința indivizilor de a colabora pentru crearea unei vieți mai bune la nivel comunitar sau de grup, independent de instituțiile guvernamentale, stă la baza asociaționismului, care constituie una dintre consecințele existenței unui capital social ridicat (Voicu, 2006). Analizând toate aceste explicații teoretice pentru acțiunea colectivă, am putea afirma că nivelul de capital social și de încredere sunt destul de reduse în ruralul românesc, fapt ce are efecte negative asupra propensiunii indivizilor de a se asocia. În plus, cei mai mulți indivizi adoptă un comportament rațional egoist, oportunist, preferând să beneficieze de avantajele bunurilor comune fără a participa la producerea lor.

În societatea contemporană, acțiunea economică este puternic dependentă de relațiile sociale existente între indivizi (Granovetter, 1985). Din acest motiv, capitalul social este unul dintre motoarele dezvoltării economice a societății, ajutând la reducerea sărăciei, iar asocierea indivizilor constituie o premisă pentru dezvoltare. Și totuși, de ce este atât de greu de realizat acest lucru în România ?

Nivelul participării indivizilor în asociații este extrem de redus în țările Europei de Est, iar România nu face excepție, iar în mediul rural acesta este și mai scăzut (Voicu, 2006 ; Voicu, 2010). Acest lucru se datorează în special unor factori ce țin de contextul socioeconomic și politic specific acestor țări, care au dus la erodarea încrederii la nivel comunitar. Un impact major asupra propensiunii indivizilor din mediul rural de a se asocia l-a avut regimul comunist, care, prin colectivizarea forțată a țăranilor și supravegherea permanentă a activității populației prin diverse mecanisme opresive, a contribuit substanțial la erodarea încrederii populației în instituțiile publice, dar și în ceilalți. Această neîncredere generalizată a dominat societatea românească și după căderea regimului comunist, când majoritatea locuitorilor din mediul rural au preferat să își lucreze singuri terenurile retrocedate. Lipsa unor politici publice coerente în anii '90, care să susțină asocierea producătorilor agricoli, precum și problemele legate de leadershipul de la nivel comunitar au condus la dispariția, aproape, a formelor asociative ale proprietarilor de teren agricol. Vechile cooperative agricole au fost desființate în mai toate localitățile din mediul rural românesc, iar mijloacele lor de producție au fost fie împărțite între locuitorii satelor, fie preluate de cei care dețineau mai mult teren, aveau o influență mai mare sau au constituit asociații agricole sau societăți agricole imediat după 1989, declarându-le urmașe ale fostelor CAP-uri.

Primele acte normative după 1990 (Legea nr. 36/1991 privind constituirea, funcționarea și lichidarea societăților agricole) reglementează activitatea societăților agricole, fapt ce a dus la apariția unui număr destul de mare de astfel de organizații ale agricultorilor (în anul 2010 erau 1.390). Politicile publice pentru reglementarea activității cooperativelor agricole au fost elaborate în anul 2004 (Legea nr. 566/2004), iar în 2005 ele sunt cuprinse și în Legea nr. 1/2005 privind cooperăția din România. Practic, există două acte normative ce reglementează activitatea cooperativelor agricole, fiecare putând să aleagă în baza căruia dorește să își înființeze organizația.

Volumul de față este dedicat asocierii proprietarilor de terenuri agricole și forestiere tocmai pentru că dorim să analizăm avantajele economice și sociale ale unui astfel de tip de asociere, precum și dificultățile întâmpinate în realizarea unui astfel de demers de către agricultorii din România. Pentru anul 2010, datele INS indicau 1.620 de asociații agricole, 1.106 obști/composesorate și 127 de cooperative agricole. În perioada 2000-2010 se poate observa o creștere substanțială a numărului entităților din agricultură, de la 148 în 2000 la 1.620 în 2010, fapt datorat și politicilor publice care au permis oferirea de avantaje agricultorilor cuprinși în diverse forme asociative. În cazul obștilor/composesoratelor, creșterea numărului acestora după anul 2000 se datorează apariției Legii nr. 1/2000, care a prevăzut restituirea proprietăților forestiere foștilor proprietari.

Acesta este un număr mic de forme asociative ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere dacă ne raportăm la populația ocupată în agricultură și la numărul exploatațiilor agricole individuale existente. Cifrele recensământului agricol din 2010 indică 7.159.477 de persoane care au declarat că lucrează în agricultură, dintre care 98% activează în exploatații individuale. Datele de bilanț oferite de INS indicau 3.614 angajați în asociațiile agricole și 2.752 în obști/composesorate.

Deși baza economiei rurale din România o reprezintă agricultura, după cinci ani de la aderarea României la UE pot fi observate puține îmbunătățiri ale condițiilor de viață din zonele rurale. Teritoriul României cuprinde 29% din fermele din UE, dar o mare parte a acestora (peste 40%) nu sunt ajutate prin acordarea de subvenții, din cauza faptului că dimensiunea lor totală nu respectă criteriile de eligibilitate pentru plățile directe (ferme mai mici de 1 ha sau parcele individuale, mai mult de 0,30 ha) (Guvernul României, 2009). Existența continuă a acestor ferme mici este rezultatul viabilității economice scăzute a mediului rural, fapt care demonstrează că agricultura continuă să joace un rol important în asigurarea autoconsumului în zonele rurale (inclusiv zonele montane), fapt care contribuie la reducerea riscului de sărăcie în aceste zone (Sabates-Wheeler, 2002). Dacă luăm în considerare faptul că în medie 1,84 persoane lucrează în aceste exploatații mici, este de dorit ca ele să fie dezvoltate, iar acest lucru se poate realiza doar prin asocierea lor. Asocierea este necesară pentru a putea oferi produse competitive pe piață deoarece, din cauza dimensiunilor lor reduse, nu pot realiza o producție foarte mare, dar pot oferi produse sau servicii complementare pentru ceilalți producători agricoli. Astfel, într-o localitate unde există

20 de producători agricoli, fiecare cu un teren de 1 ha, fiecare dintre aceștia poate realiza un alt serviciu sau produs, dar care să fie util celorlalți – unul are stupi, altul are livadă, altul are fânează, altul are bovine, altul are o pensiune unde le sunt oferite turiștilor produsele bio ale celorlalți.

O formă prin care autoritățile publice au încercat să-i sprijine pe micii producători agricoli a fost cea a grupurilor de producători agricoli (Ordonanța de Guvern nr. 37/2005), ce reprezintă „o asocieră de producători agricoli (uniune) ce are ca scop identificarea piețelor de desfacere, adaptarea producției și valorificarea acesteia în funcție de necesitățile pieței, urmărind asigurarea calității produselor, concentrarea ofertei și aprovizionarea ritmică a pieței”. Pentru a putea obține recunoașterea ca grup de producători agricoli, era nevoie ca producătorii agricoli și silvici să fie organizați în societăți comerciale, societăți agricole sau în alte forme de asocieră în agricultură și să își comercializeze producția prin intermediul grupului, ele fiind nevoite să dovedească prin evidența contabilă o valoare minimă a producției comercializate, pentru grupa de produs pentru care se solicita recunoașterea, de cel puțin 10.000 de euro, echivalent în lei. Produsele sunt constituite pe clase de produse agricole sau silvice.

Economia socială și organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere

În cadrul acestui volum, organizațiile colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere sunt analizate din perspectiva paradigmei economiei sociale. Sintagma „economie socială” definește, conform Comisiei Europene (2013), o parte specifică a economiei care grupează organizații ce urmăresc în special scopuri sociale și sunt caracterizate prin sisteme participative de guvernare. Economia socială este un cadru dinamic, multidimensional, care include organizațiile nonprofit, mutualitățile și cooperativele, entități ce diferă atât de sectorul public, cât și de cel privat al economiei prin anumite caracteristici cum ar fi participarea voluntară a membrilor, existența obiectivelor sociale și economice concomitent, guvernarea democratică și participarea membrilor la luarea deciziilor, distribuția limitată a profitului (Defourny, 1988 ; Defourny și Monzon Campos, 1992). Conceptul de „economie socială” tinde să sublinieze atât valoarea socială, cât și cea economică ale organizațiilor, prin faptul că îmbină activități economice și sociale derulate de entități ale celui de-al treilea sector sau ale comunității, care urmăresc prioritar satisfacerea unor nevoi ale societății (sociale, de mediu etc.), și nu maximizarea profitului (Amin, 2009). Din această perspectivă, economia socială diferă de societatea civilă, ce reprezintă cadrul predominant de studiere a organizațiilor nonprofit. În cadrul societății civile, asociațiilor de voluntariat le este atribuit un rol important în consolidarea economiei (Putnam, 2000),

dar, în general, societatea civilă este considerată pasivă din punct de vedere economic (Keane, 1998). Prin comparație, în cadrul economiei sociale, valoarea economică a organizațiilor sociale primește o mai mare atenție. Economia socială se află la granița dintre al treilea sector, piață și stat, furnizând bunăstare într-un mod nebirocratic și apropiat de nevoile individului și ale comunității, reușind astfel să facă legătura între serviciile oferite și autoajutorare, dezvoltarea de capacități individuale și comunitare și integrarea socială (Amin, 2009; Pearce, 2009).

Constrângerile bugetare au determinat diminuarea treptată a rolului entităților publice în furnizarea serviciilor de bunăstare într-un număr de țări, golul lăsat de acestea fiind ocupat gradual de alte instituții cum ar fi organizații neguvernamentale sau cooperativele. Această schimbare a rolului actorilor în producerea și furnizarea bunăstării a condus la o serie de schimbări la nivel organizațional și juridic în multe țări. Această tendință există și în cazul fostelor țări socialiste și comuniste, în cadrul cărora organizațiile neguvernamentale și cooperativele continuă însă să aibă un potențial neutilizat suficient, acestea fiind în mare parte subestimate în comparație cu alte modele de organizare (cum ar fi companiile capitaliste – preferate, în mod normal, în cadrul procesului de transformare a întreprinderilor de stat – sau alte organizații de economie socială, cum este cazul organizațiilor nonprofit) (Borzaga și Spear, 2004, pp. 3-4).

„Economia socială” este un concept nou în România ultimilor ani, un instrument folosit pentru a găsi soluții la problema excluziunii sociale, deși aceasta reprezintă o înțelegere limitată a conceptului. Economia socială, ca abordare, permite guvernului să realizeze incluziunea socială a grupurilor vulnerabile prin integrarea în muncă și, totodată, poate constitui o soluție pentru problemele economice ale societății. Ea este parte a sectorului nonprofit, incluzând entități organizate formal și orientate spre realizarea de activități economice (Bidet, 2010). Entitățile economiei sociale desfășoară activități economice, dar, prin acestea, urmăresc realizarea unor obiective sociale, și nu maximizarea profitului. Caracteristicile comune ale acestor entități sunt legate de caracterul voluntar al participării membrilor, independența lor de structurile publice sau private, guvernarea democratică, existența obiectivelor sociale și a celor economice și distribuția limitată a profitului. Entitățile incluse în economia socială sunt cooperativele, mutualitățile, asociațiile și fundațiile. Dacă analizăm caracteristicile acestor entități, putem observa natura lor colectivă: sunt înființate de grupuri de indivizi pentru a răspunde diferitelor nevoi și se bazează pe cooperare și reciprocitate între membri, inclusiv în guvernarea acestor organizații. Tipurile de servicii furnizate de entitățile de economie socială și efectele acestora asupra comunității (incluziunea socială a grupurilor vulnerabile, crearea de noi mecanisme de dezvoltare participativă, crearea de infrastructură socială, creșterea capitalului social, uman, simbolic etc.) fac ca acestea să joace un rol major în cadrul procesului de dezvoltare locală (Borzaga, Tortia, 2009).

„Economia socială” este conceptul utilizat pentru a grupa diferite tipuri de organizații inițiate de grupuri de cetățeni ca răspuns la o serie de probleme cu care se confruntau în condițiile transformărilor socioeconomice : cooperative (meșteșugărești, de consum, de credit), societăți mutuale, organizații neguvernamentale, obști/composesorate (Jacques Defourny, www.emes.net). Economia socială cuprinde toate activitățile economice desfășurate de întreprinderi, în primul rând cooperative, asociații și societăți de ajutor reciproc, a căror etică transmite următoarele principii (Defourny, Develtere și Fonteneau, 1999) : furnizarea de servicii membrilor săi sau comunității înaintea profitului, autonomia managementului și procesul democratic de luare a deciziilor.

Un alt doilea concept important pentru analiza organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere este cel de „întreprindere socială”. Conceptul definește o organizație ce are ca scop principal asigurarea/furnizarea bunăstării pentru membrii săi și/sau comunitate, dar și obținerea de profit, această organizație fiind înființată la inițiativa unui grup de cetățeni, iar interesele materiale ale celor ce au investit capital sunt limitate. Este o organizație independentă care își asumă riscuri economice derivate din activitatea economică derulată și implică în organele de conducere diverși actori interesați din comunitate (Borzaga și Defourny, 2001). O întreprindere socială funcționează ca un agent economic, produce bunuri și servicii pe care le oferă pe piață, dar își conduce operațiunile și redirecționează surplusul pentru a îndeplini scopurile sociale, culturale sau de protecție a mediului. Întreprinderea socială are două scopuri principale : îndeplinirea obiectivelor sociale, culturale, de protecția mediului etc. și obținerea de venituri pentru îndeplinirea obiectivelor. Alte caracteristici importante pentru întreprinderea socială sunt : întreprinderea socială presupune o abordare antreprenorială, de rezolvare a problemelor sociale și de realizare a schimbării la nivel comunitar ; utilizează metode antreprenoriale de îndeplinire a scopului social, iar profitul este utilizat, în special, pentru realizarea misiunii ; profitul este utilizat în special pentru îndeplinirea scopurilor sociale, și nu pentru a furniza bunăstare acționarilor. Există o listă de nouă indicatori, considerați a fi cei mai importanți, pentru definirea unei întreprinderi sociale, grupați pe trei dimensiuni care vizează cele mai importante caracteristici ale unei astfel de organizații – dimensiunea economică și antreprenorială (existența unei activități continue de producție de bunuri și/sau servicii ; asumarea de riscuri economice ; deținerea unui minimum de angajați plătiți), cea socială (existența unui scop social ; înființarea ei să fie realizată la inițiativa unui grup de persoane sau alte organizații ; o distribuție limitată a profitului) și cea a guvernării participative (autonomie față de alte instituții publice sau private ; participarea membrilor la luarea deciziei pe baza principiului „un om, un vot” ; implicarea altor *stakeholder*-i comunitari la luarea deciziilor care îi afectează) (Defourny și Nyssnes, 2012).

Principalele diferențe dintre întreprinderile sociale și ceilalți agenți economici sunt legate de scop, conducere, participarea membrilor la luarea deciziilor, recuperarea investiției, distribuția profitului, beneficiari. În tabelul 1 sunt sintetizate aceste diferențe dintre întreprinderile sociale și ceilalți agenți economici.

Tablelul 1. Principalele diferențe dintre întreprinderile sociale și ceilalți agenți economici

	Întreprinderi sociale	Companiile private
Scop	Producerea de bunuri și/sau servicii pentru nevoile comune ale membrilor sau ale comunității. Furnizarea de bunăstare pentru comunitate.	Să facă profit pentru acționari.
Conducerea	Procesul de luare a deciziilor (a celor strategice) este mai lent din cauză că presupune consultarea tuturor celor implicați.	Este un proces rapid, deciziile fiind luate de manager.
Dreptul de vot	Bazat pe principiul „un om, un vot”, indiferent de numărul de acționari. Controlul este împărțit în mod egal între membri.	Bazat pe numărul de acționari și pe părțile sociale deținute de aceștia. Acționarul care deține cele mai multe părți sociale are puterea de control a deciziilor.
Recuperarea investiției	Membrii investesc nu pentru recuperarea investiției, ci pentru că sunt beneficiari ai produselor sau serviciilor. La plecarea din întreprinderea socială, membrii primesc doar cât au investit.	Investiția inițială este plătită în funcție de valoarea ei comercială la momentul retragerii. Investiția inițială este amortizată prin dividendele primite.
Distribuția profitului	Distribuit în funcție de activitatea în întreprinderea socială, nu în funcție de capitalul social deținut.	Distribuit prin dividende în funcție de capitalul social deținut.
Beneficiari	Centrare pe nevoile comunității sau ale clienților.	Centrare pe client.

Sursa : adaptare după Jarka Chloupková, 2002.

După cum putem vedea din definirea entităților de economie socială, caracterul colectiv al activității acestora reiese atât din faptul că sunt inițiative ale unor grupuri de persoane, ca răspuns la diversele probleme cu care se confruntă, cât și din modelul de guvernare urmat, ce este unul participativ, în care fiecare membru are putere de decizie. În România, principalele forme de asociere a producătorilor agricoli sau a proprietarilor de terenuri forestiere sunt organizațiile neguvernamentale înființate în baza Ordonanței de Guvern nr. 26/2000 privind asociațiile și fundațiile. Aceste organizații pot derula activități economice pentru satisfacerea nevoilor membrilor. Dacă analizăm specificul activității asociațiilor agricole și obștilor/composesoratelor din țara noastră, putem observa că acestea derulează activități cu caracter economic pentru satisfacerea nevoilor membrilor: achiziția de materiale și produse tehnice necesare producției agricole (semințe, îngrășăminte, erbicide, utilaje etc.), asigurarea de servicii pentru micii producători (consultanță agricolă, depozitare, prelucrare și ambalare, irigații, lucrări pentru realizarea producției – semănat, discuit, treierat, erbicidat etc.), achiziția și vânzarea de produse agricole (asigură

în special serviciile de desfacere a produselor agricole), administrarea și exploatarea pădurii și a pășunilor (tăierea de masă lemnoasă, plantări de noi arbori, concesionarea pășunilor etc.) etc. O altă formă de asociere este cooperativa agricolă, reglementată prin Legea nr. 566/2004 (Legea cooperăției agricole) și Legea nr. 1/2005 (Legea cooperăției). Ca și celelalte tipuri de cooperative, cele agricole au la bază principiile formulate de Alianța Internațională a Cooperativelor, respectiv : principiul asocierii voluntare și deschise ; principiul egalității membrilor în luarea deciziilor de conducere administrativă a activității cooperativei ; principiul participării economice a membrilor cooperatori ; principiul autonomiei și independenței cooperativelor agricole ; principiul educării, instruirii și informării membrilor cooperatori ; principiul cooperării dintre cooperativele agricole ; principiul preocupării pentru dezvoltarea durabilă a comunităților.

Bibliografie

- Amin, A. (ed.) (2009) *The Social Economy : International Perspectives on Economic Solidarity*, Londra, New York, Zed Books ; „Locating the social economy”.
- Borzaga, C., Defourny, J. (eds.) (2001), *The Emergence of Social Enterprise*, Londra, Routledge.
- Borzaga, C., Spear, R. (eds.) (2004), *Trends and challenges for co-operatives and social enterprises in developed and transition countries*, Trento, Edizioni 31.
- Borzaga, C., Tortia, E. (2009), „Social Enterprises and Local Economic Development”, în Noya, A. (ed.), *The Changing Boundaries of Social Enterprises*, Paris, OECD.
- Bourdieu, P. (1986), „Forms of capital”, în Richardson, J.G. (ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press.
- Brauer, K. (2010), „Social Capital”, în Anheier, H.K., Toepler, S. și List, R. (eds.), *International Encyclopedia of Civil Society*, New York, Springer Science + Business Media.
- Chloupková, J. (2002), „European Cooperative Movement – Background and common denominators”, *Unit of Economics Working Papers*, 4.
- Coleman, J. (1988), „Social Capital in the Creation of Human Capital”, *American Journal of Sociology*, 94, pp. S94-S120.
- Cook, K.S., Hardin, R., Levi, M. (2005), *Cooperation without trust ?*, New York, Russell Sage Foundation.
- Defourny, J. (1988), „De la coopération à l'économie”, în Congreso de Co-opertivismo, University of Duesto and the World Basque Congress, 71-88.
- Defourny, J., Monzon-Campos, J.L. (eds.) (1992), *Economie Sociale – The Third Sector*, Bruxelles, De Boeck.
- Defourny, J., Develtere, P., Fonteneau, B. (eds.) (1999), *L'Economie sociale au Nord et au Sud*, Paris-Bruxelles, De Boeck University.
- Defourny, J., Nyssens, M. (2012), „The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective”, *Working Papers Series*, nr. 12/03, Liège, EMES European Research Network,

- disponibil la http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/Working_Papers/WP_12_03_Defourny-Nyssens.pdf, accesat la 20 februarie 2013.
- European Commission (2013), „Social economy and social entrepreneurship”, *Social Europe guide*, vol. 4.
- Gidron, B., (2010), „Third Sector”, în Anheier, H.K., Toepler, S., List, R. (eds.), *International Encyclopedia of Civil Society*, New York, Springer Science + Business Media, pp. 1550-1553.
- Granovetter, M. (1973), „The Strength of Weak Ties”, *American Journal of Sociology*, vol. 78, pp. 1360-1380.
- Granovetter, M. (1985), „Economic Action and Social Structure : The Problem of Embeddedness”, *American Journal of Sociology*, vol. 91 (3), pp. 481-510.
- Guvernul României (2009), *National Rural Development of Romania*, București.
- Hardin, R. (1968), „The tragedy of the commons”, *Science*, 162, pp. 1243-1248.
- Hardin, R. (1982), *Collective action*, Baltimore, John Hopkins University Press.
- Keane, J. (1998), *Civil society : Old images, new visions*, Stanford, Stanford University Press.
- Olson, M. (1965), *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Ostrom, E. (2000), „Collective Action and the Evolution of Social Norms”, *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 14, nr. 3, pp. 137-158.
- Ostrom, E. (2007), *Guvernarea bunurilor comune. Evoluția instituțiilor pentru acțiunea colectivă*, Iași, Editura Polirom.
- Ostrom, E., Ahn, T.K. (2009), „The meaning of social capital and its link to collective action”, în Svendsen, G.T. și Svendsen, G.L.H. (eds.), *Handbook of Social Capital. The Troika of Sociology, Political Science and Economics*, Cheltenham, Edward Elgar.
- Pearce, J. (2009), „Social economy : Engaging as a third sector”, în Amin, A. (ed.), *The Social Economy : International Perspectives on Economic Solidarity*, Londra, New York, Zed Books.
- Pfaff, S., Valdez, S. (2010), „Collective action”, în Anheier, H.K., Toepler, S. și List, R. (eds.), *International Encyclopedia of Civil Society*, New York, Springer Science + Business Media.
- Putnam, R.D. (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, R.D. (în colaborare cu Leonardi, R. și Nanetti, R.Y.) (2001), *Cum funcționează democrația ? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Iași, Editura Polirom.
- Sabates-Wheeler, R. (2002), „Consolidation initiatives after land reform : responses to multiple dimensions of land fragmentation in Eastern European agriculture”, *Journal of International Development*, 14(7), pp. 1005-1018.
- Torsvik, G. (2000), „Social Capital and Economic Development. A Plea for the Mechanisms”, *Rationality and Society*, vol. 12 (4), pp. 451-476.
- Voicu, B. (2006), „Participare, spirit comunitar, capital social”, în Voicu, B. și Voicu, M. (coord.) (2006), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Iași, Editura Polirom, pp. 41-57.
- Voicu, B. (2010), *Capitalul social în România începutului de Mileniu : Drumeț în țara celor fără de prieteni ?*, Iași, Editura Lumen.
- Voicu, B., Voicu, M. (coord.) (2006), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Iași, Editura Polirom.

Mediul rural românesc după 1990: activitate economică și ocupare

Flavius Mihalache

Mediul rural românesc înregistrează probleme economice și sociale acute, ce sunt puternic conectate la cadrul economic al vieții rurale (Kerekes *et al.*, 2010 ; Mărginean, 2006 ; Aligică și Dabu, 2003). Datele statistice și studiile de specialitate ilustrează insuficiența dezvoltare a spațiilor rurale din România, atât în comparație cu situația consemnată în statele dezvoltate din Europa Occidentală, cât și raportat la realitatea înregistrată în statele foste socialiste din Europa Centrală și de Est (Forgacs, 2010 ; Davidova, Fredriksson și Bailey, 2009 ; Swinnen și Vranken, 2009). Cu toate că mediul rural românesc prezintă un nivel ridicat de eterogenitate, în care diferențele dintre categoriile de populație, nivelurile de dezvoltare a satelor sau regiunilor sunt importante (Sandu, 2011 ; Dachin, 2008), starea generală a *lumii satului* descrie un model dominant, caracterizat prin dependență față de activitățile agricole tradiționale, slaba dezvoltare a sectoarelor secundar și terțiar, infrastructură deficitară și standard de viață scăzut pentru populație.

Analiza *coordonatelor economice ale mediului rural* implică explorarea caracteristicilor localităților rurale și a populației domiciliatăe la nivelul acestora. Vorbim, astfel, de existența a două mari cadre de referință : *localitățile rurale* și activitatea economică ce se desfășoară la nivelul acestora și *activitatea economică a populației rurale*. Dacă în primul caz descrierea realităților ce țin de activitatea economică este mai simplu de realizat, plecând de la statutul rezidențial al localităților, în condițiile în care facem trimitere la activitatea economică a populației rurale, modul de raportare implică precizări suplimentare solicitate de ocuparea extralocală a unui segment important din totalul populației rurale. Cu toate că în România, după 1990, numărul populației incluse în această categorie s-a redus semnificativ, vorbim încă de o pondere ridicată a populației domiciliatăe în mediul rural, care activează în centre urbane. La nivel de localitate, ponderea acestei categorii de persoane este mult mai ridicată în comunele periurbane, puternic conectate economic și social unor orașe dezvoltate (Kerekes *et al.*, 2010). De altfel, în aceste cazuri, viața economică a respectivelor localități gravitează în jurul activităților din oraș. Nivelul de dezvoltare al acestor comune și specificul activităților economice desfășurate la nivel local fiind determinate

semnificativ de orașul din proximitate. Astfel, relația sat-oraș se evidențiază ca un factor major al dezvoltării, fie că vorbim despre accesul populației rurale la locurile de muncă din centrele urbane, fie că vorbim despre dezvoltarea rezidențială a comunelor periurbane, prin migrația oraș-sat, fie că vorbim despre extinderea activităților nonagricole în comune, pe baza realizării unor investiții directe bazate, în primul rând, pe proximitatea orașului. Din această perspectivă, orice raportare a realității sociale și economice a ruralului implică, fie și doar la nivel secundar, o discuție asupra raporturilor *sat-oraș*.

În încercarea de a ilustra efectele tranziției economice asupra mediului rural, în paginile următoare voi analiza coordonatele vieții economice la nivelul comunelor, acordând o atenție deosebită dimensiunii ocupării populației și coordonatelor sectorului agricol. Astfel, pe baza analizei de date secundare, urmăresc realizarea unei diagnoze privind principalele transformări consemnate la nivelul vieții economice a satelor în perioada de după 1990, cu evidențierea zonelor semnalate ca puncte critice. Cu toate că această temă reprezintă un subiect mult prea amplu pentru a putea fi epuizat prin intermediul unui studiu de factura celui de față, îmi propun să ilustrez, pe baza unei serii de indicatori socioeconomi, problemele actuale ale spațiului rural, căutând totodată să identific cauzele acestora și implicațiile pentru perioada următoare.

Studiul este structurat pe două teme corelate: *activitatea economică în zonele rurale și ocuparea populației rurale*. Prin surprinderea coordonatelor vieții economice urmăresc să evidențiez principalele modificări înregistrate la nivelul sectorului agricol și al celui nonagricol în perioada de după 1990. Pentru aceasta, acord o importanță deosebită analizelor privind transformările consemnate în agricultură, apărute ca urmare a *privatizării* acestui sector, prin măsurile de reformă demarate în anul 1991. În același timp, urmăresc modificările apărute la nivelul ocupării populației rurale, cu scopul de a surprinde particularitățile proceselor consemnate la acest nivel, atât din perspectivă longitudinală, cât și pe baza unei abordări comparative la nivel regional.

Principalele surse de date pe care le utilizez în analize sunt statisticile oficiale furnizate de Institutul Național de Statistică (prin *anuale statistice*, *anchete* și *rapoarte tematiche* și datele longitudinale disponibile prin platforma online Tempo). Totodată, pentru ilustrarea situației României în contextul european, utilizez datele furnizate de Eurostat și diverse rapoarte ale Comisiei Europene sau ale Băncii Mondiale.

Mediul rural după 1990

Transformările regimului de proprietate și redefinirea coordonatelor vieții economice înregistrate în România după 1989 au condus la configurarea unei noi realități social-economice în mediul rural (Vidican, 2009). Primii ani de după 1990 au fost

marcați de procesul de reîmproprietărire, prin care terenurile ce aparțineau fostelor unități agricole de stat sau unităților cooperatiste au reintrat în proprietatea familiilor care le-au deținut înainte de colectivizare. Locul marilor ferme aflate în proprietate publică a fost luat de mici exploatații individuale, axate, în principal, pe asigurarea autoconsumului familial (Davidova *et al.*, 2009 ; Fraser și Stinger, 2009 ; Alexandri și Luca, 2008). Astfel, procesul de reîmproprietărire a dus la apariția a două decalaje structurale în agricultura românească: fragmentarea excesivă a terenurilor, ce a generat o structură de proprietate funciară dominată de preponderența exploatațiilor de mici dimensiuni, și apariția unui model de proprietate funciară în care cele mai multe suprafețe agricole erau deținute, din punct de vedere legal, de către persoane vârstnice (PNDR, 2012). Ambele probleme structurale ce au apărut ca urmare a modului în care a fost făcută reforma agrară au reprezentat, în acest fel, consecințe ale deciziilor politice privind acest domeniu, luate începând cu 1991. Inevitabil, un alt model de realizare a privatizării terenurilor agricole ar fi generat la momentul de față o altă realitate economică, modul în care a fost derulată reforma agrară în unele state comuniste fiind un exemplu concret în acest sens (Swinnen și Vranken, 2009 ; Hatos, 2006).

Primul act normativ care a modificat statutul proprietății funciare a fost adoptat în 1991. Legea fondului funciar nr. 18/1991 stipula ca principale prevederi realizarea reformei agrare prin desființarea Cooperativelor Agricole de Producție (CAP) și a Întreprinderilor Agricole de Stat (IAS). Astfel, prin destructurarea vechiului sistem de proprietate publică asupra terenurilor agricole, Legea nr. 18/1991 prevedea împrumptărirea populației afectate de colectivizarea din anii '50-'60 cu suprafețe de teren în limita a 10 hectare. Punerea în practică a acestor măsuri a reprezentat însă un proces extrem de anevoios, în bună măsură din cauza prevederilor ce stipulau împrumptărirea pe vechile amplasamente. Restituirea terenurilor pe baza fostelor amplasamente a dus atât la îngreunarea procesului de reformă, prin apariția unui număr mare de procese civile ce contestau *punerea în posesie*, cât și la fragmentarea excesivă a suprafețelor deținute de familii (prin repartizarea terenurilor către proprietari în formă parcelată, și nu comasat).

Cele mai importante efecte asupra sectorului agricol au fost evidențiate la nivelul producției realizate și al structurii de culturi. Perioada de după momentul realizării primei etape a procesului de *privatizare a terenurilor* a arătat reduceri importante de producție și creșterea suprafețelor cultivate cu cereale în detrimentul celorlalte tipuri de culturi. Adoptarea măsurilor de reformă a condus la transformarea sectorului agricol românesc dintr-unul dezvoltat și orientat puternic către export într-un sector dominat de mici exploatații țărănești, orientate către asigurarea autoconsumului și în care o bună parte din necesarul de produse pentru piața internă era asigurat prin import. Dependența față de importul de produse agroalimentare a devenit evidentă pe măsură ce anii de după înfăptuirea reformei au adus falimentul celor mai multe

dintre unitățile economice de profil. Prin urmare, efectele Legii nr. 18/1991 au fost extrem de puternice nu numai prin modificarea regimului de proprietate, ci și prin reconfigurarea practicilor agricole și productivității întregului sector. Legea, în forma adoptată în 1991, a fost adesea criticată pentru că a dus la destructurarea modului de organizare a agriculturii din perioada socialistă, fără a oferi pârghiile necesare pentru dezvoltarea unui sistem privat puternic, o serie de autori evidențiind rolul negativ pe care modul în care a fost realizată reforma agrară l-a avut asupra activităților de profil, atât la nivelul producției înregistrate, cât și al organizării muncii (Fraser și Stinger, 2009 ; Swinnen și Vranken, 2009 ; Hatos, 2006 ; Aligică și Dabu, 2003).

În anul 1997, cadrul legal în domeniul proprietății funciare a fost modificat din nou prin Legea nr. 169/1997, care prevedea creșterea suprafeței maxime ce putea face obiectul împrumutării de la 10 ha la 50 ha, în cazul terenurilor agricole, și de la 1 ha la 30 ha, în cazul pădurilor. În perioada ce a urmat, legislația privind proprietatea funciară a fost modificată printr-o serie de noi acte normative (Legea nr. 1/2000, Legea nr. 247/2005 și Legea nr. 340/2007), însă efecte acestora au fost limitate în comparație cu impactul reformelor adoptate în anii 1991 și 1997. În cazul ultimelor modificări legislative, cea mai importantă măsură a fost introducerea unor măsuri pentru stimularea comasării terenurilor, prin acordarea unor rente lunare persoanelor care decid să-și arendeze terenurile (Legea nr. 247/2005). Deși a fost gândită ca o măsură activă, de încurajare a consolidării proprietăților funciare, această primă inițiativă legislativă nu a produs efectele scontate, în ciuda existenței unei ponderi foarte ridicate a exploatațiilor aflate în proprietatea persoanelor vârstnice, ce reprezentau grupul direct vizat prin această inițiativă legislativă. Pe aceeași linie, de reducere a fragmentării proprietății agricole, se înscriu și demersurile actuale privind modificarea cadrului de taxare a suprafețelor funciare, rămânând de văzut, în perioada următoare, care vor fi efectele măsurilor în cauză.

La nivelul structurii ocupaționale a populației, schimbările de după 1990 au însemnat creșterea ponderii populației ocupate în agricultură, concomitent cu scăderea semnificativă a efectivelor cu ocupare în sectoarele secundar și terțiar. Astfel, s-a înregistrat declinul evident al populației cu activitate principală nonagricolă (Sandu, 2005 ; Bleahu, 2004). Populația rurală neagricolă poate fi împărțită în trei mari categorii. Avem, pe de-o parte, populația ce activează în sectoarele neagricole în localitățile de domiciliu, iar pe de altă parte, două tipuri de populație neagricolă navetistă – populația ce lucrează în orașe și populația ce activează în alte localități rurale. Putem vorbi astfel despre două accepțiuni pentru categoria *populației rurale neagricole*, date de relația dintre localitatea de domiciliu și localitatea în care activează persoanele în cauză. Definiția restrânsă (Sandu, 2005, p. 76) consideră categoria populației rurale neagricole o subcategorie formată din persoanele cu ocupații în sectoarele secundar și terțiar, ce activează în zone rurale. Această abordare plasează

categoria navetiștilor sat-oraș în afara segmentului de populație rurală neagrăcolă (aceasta fiind doar o subcategorie a populației ocupate neagrăcol). Alte studii utilizează o abordare mai largă, care include în segmentul populației rurale cu ocupare neagrăcolă întreaga populație domiciliată la sate ce lucrează în domenii de activitate neagrăcole, indiferent dacă acest lucru implică sau nu naveta sat-oraș (Tudor, 2009; Janowski, 2003). Datele de recensământ pentru anul 2002 (Sandu, 2005) arătau ponderi apropiate pentru aceste două mari categorii de ocupare neagrăcolă în rândul populației rurale (781.000 de persoane cu ocupații în mediul rural, în localitatea de domiciliu și 798.000 de persoane navetiste, cu ocupații neagrăcole).

Sandu (2005, p. 78) încadrează populația rurală cu ocupații neagrăcole în cinci categorii, din care primele patru sunt reprezentate de populația ce activează în comuna de domiciliu: „*lucrători neagrăcoli*, cu ocupații nemanuale cu nivel ridicat de complexitate; persoane cu ocupații manageriale, profesionale, tehnice ce activează în localitățile rurale; persoanele cu ocupații neagrăcole ce activează în domeniul serviciilor în comune; populația ce activează în rural în ocupații neagrăcole și manuale; persoanele cu ocupații neagrăcole cu loc de muncă în orașe”. Pe baza datelor de recensământ, categoria populației nonagrăcole, cu ocupații manuale și activitate în mediul rural, era reprezentată în principal de muncitorii în construcții, urmași de muncitorii din sectorul industriei extractive, de salariații din industria alimentară și de șoferi, în timp ce structura populației cu ocupații nonmanuale era dominată de personalul didactic, funcționarii locali și populația din sectoarele comercial și servicii (Sandu, 2005).

Pe baza analizelor în profil regional, Sandu (2005, pp. 83-86) identifică șase profiluri dominante pentru caracteristicile ocupării populației rurale:

- „ocupare locală agrăcolă” (Botoșani, Iași, Suceava, Vaslui, Galați, Brăila, Mehedinți Dolj);
- „ocupare agrăcolă și extralocală” (Olt, Teleorman, Bacău, Timiș);
- „ocupare locală-mixtă” (Buzău, Sălaj, Ialomița, Cluj, Călărași, Satu Mare, Tulcea, Neamț);
- „ocupare extralocal-mixtă” (Vâlcea, Alba, Argeș, Hunedoara, Dâmbovița, Caraș-Severin, Giurgiu, Bihor, Mureș);
- „ocuparea local-neagrăcolă” (Constanța, Arad, Mureș, Harghita, Covasna);
- „ocupare extralocal-neagrăcolă” (Sibiu, Prahova, Brașov, Ilfov și Gorj).

Pe de altă parte, analizând datele de recensământ din perioada 1990-2002, Bleahu (2004) observă că efectivul populației rurale ocupate neagrăcol în anul 2002 era egal cu cel înregistrat în 1930 și de peste două ori mai redus decât situația descrisă de date, din 1966. Până în 1990, o mare parte a populației rurale activa în zonele urbane în industrie, în construcții sau în comerț, locurile de muncă din localitățile rurale fiind, și în acea perioadă, plasate predominant în sfera activităților agrăcole, diferența

față de perioada actuală fiind dată însă de faptul că în perioada socialistă, lucrătorii agricoli aveau, în marea majoritate, statut de *salariați*, pe când în perioada actuală aceștia sunt în special *lucrători pe cont propriu*, ce nu pot fi asimilați conceptului modern de *fermieri*.

Prin acest proces de trecere de la agricultura de stat la agricultura realizată pe mici exploatații țărănești, modelul agriculturii de subzistență a devenit dominant, plasând România mai aproape de modelul statelor subdezvoltate decât de realitatea consemnată în cazul fostelor state socialiste din Europa de Est. Agricultura de subzistență este definită în literatura de specialitate ca exploatarea micilor suprafețe funciare de către proprietarii acestora, utilizând mijloace tradiționale și având ca scop principal asigurarea autoconsumului familial (Davidova *et al.*, 2009; Alexandri și Luca, 2008). Cu alte cuvinte, vorbim de practicarea pe scară largă a agriculturii de subzistență în condițiile în care cea mai mare parte a sistemului agricol este caracterizată prin: predominanța micilor exploatații țărănești (de ordinul a doar câteva hectare și chiar mai puțin); munca în sectorul agricol este tradițională; producția obținută este redusă, fiind direcționată, în același timp, în procent majoritar către autoconsum (Giurcă, 2008).

Activitatea economică în mediul rural

Sectorul agricol

După 1990, sectorul agricol a intrat într-o etapă sinuoasă, de redefinire și re poziționare în cadrul economiei naționale, prin care realitatea din perioada socialistă a fost de structurată pentru a lăsa loc unor noi coordonate. În urma acestui proces, imaginea pe care agricultura românească o prezintă în momentul de față este una a contrastelor, în care formele tradiționale de organizare a muncii predomină, generând productivitate scăzută. Astfel, în contextul menținerii predominanței micilor exploatații țărănești axate pe autoconsum, revigorarea sectorului agricol pare irealizabilă. Din acest punct de vedere, starea agriculturii, la 20 de ani de la reorganizare, este sub multe aspecte inferioară situației de dinainte de 1990. Cel mai important obstacol ce trebuie depășit pentru rentabilizarea acestui sector ține de rezolvarea problemei ce privește fragmentarea excesivă a exploatațiilor. Comasarea terenurilor, încurajarea asocierii între micii producători în vederea creșterii nivelului producției și orientarea producției către piață reprezintă principalele direcții de urmat pentru perioada următoare (PNDR, 2012).

Declinul evident al sectorului agricol românesc, produs chiar din primii ani de după realizarea reformei agrare, a fost determinat de lipsa măsurilor eficiente de încurajare a asocierii micilor producători agricoli, în vederea asigurării unui nivel

ridicat de productivitate, care să le permită supraviețuirea în mediul concurențial. Totodată, slaba performanță a sectorului agricol autohton a fost cauzată și de lipsa unor sectoare-cheie, precum piața funciară, servicii specializate de consultanță, creditare sau marketing adresate fermierilor (PNDR, 2012). În aceste condiții, a devenit evident faptul că sistemul agricol actual, bazat pe preponderența micilor exploatații țărănești tradiționale, nu poate suplini locul lăsat liber de fostele cooperative agricole și ferme de stat și că, pe baza formei actuale de organizare a acestuia, nu se poate asigura necesarul de produse agroalimentare pentru piața internă și, cu atât mai puțin, România nu poate să-și fructifice potențialul agricol de care dispune, pentru a deveni un exportator important de asemenea produse.

Datele statistice la nivel statelor central- și est-europene (tabelul 2) plasează sectorul agricol din țara noastră pe o poziție deficitară, conturând o situație diferită de cea înregistrată la nivel regional. Practic, toate fostele țări socialiste care au aderat la Uniunea Europeană au ponderi ale populației ocupate în agricultură situate sub pragul de 10% (exceptând România – 28,6% – și Polonia – 12,7%). Totodată, România (5,2%), Polonia, (10,6%) și Slovenia (11,1%) cunosc cele mai scăzute valori pentru ponderea populației salariate în totalul populației cu ocupații în sectorul agricol, spre deosebire de Slovacia, Cehia, Estonia și Ungaria, unde peste două treimi din lucrătorii din acest sector sunt salariați. Alți doi indicatori la nivelul cărora România se situează pe ultima poziție în grupul noilor state membre UE sunt reprezentați de rata de creștere a veniturilor totale ale sectorului agricol și de indicatorul referitor la dimensiunea medie a fermelor. Pe de altă parte, datele Eurostat arată pentru România cea mai ridicată pondere, la nivelul statelor analizate, în ceea ce privește contribuția sectorului agricol la PIB (2,7%) și un deficit semnificativ al balanței comerciale agricole la nivelul anului 2010 (765 de milioane de euro). Sintetizând informația de mai sus, putem afirma că sectorul agricol din țara noastră nu se încadrează în modelul statelor vecine, înregistrând cea mai ridicată pondere a ocupării agricole, cel mai redus procent al salariaților în totalul populației ce activează în acest sector, cunoscând, în același timp, o atomizare excesivă a proprietății funciare și venituri agricole fluctuante, dependente de condițiile pedoclimatice. Toți acești factori au generat o situație atipică în care, în ciuda existenței unui potențial agricol semnificativ, consumul intern se bazează, în bună măsură, pe importuri de produse agroalimentare. Cu alte cuvinte, aceste date sintetice arată cum starea agriculturii românești, la două decenii de la schimbările din 1990, indică existența unui decalaj între coordonatele acesteia și cele consemnate în celelalte state din regiune și cum sectorul agricol se confruntă cu probleme structurale ce nu pot fi depășite decât printr-o reorganizare amplă a sa.

Tabelul 2. *Indicatori sintetici privind sectorul agricol în fostele state socialiste ce au aderat la Uniunea Europeană în 2004 și 2007*

Stat	Populație ocupată în agricultură	Salariați din totalul populației ocupate în agricultură	Veniturile sectorului agricol 2010-2005 (2005 = 100%)	Dimensiunea medie a fermelor, 2010 (ha)	Pondere agricultura în PIB, 2010	Balanța comercială agricolă, 2010 (mil. euro)
Bulgaria	6,8%	46%	159%	6,2	1,9%	+734
Republica Cehă	3%	73,7%	114%	89,3	1,2%	-1.508
Estonia	4,4%	73,3%	139%	38,9	1,2%	-269
Letonia	9,5%	50,1%	128%	16,5	1%	-209
Lituania	8,5%	38,9%	122%	11,5	1,5%	+457
Ungaria	4,8%	66%	123%	6,8	1,4%	+2.060
Polonia	12,7%	10,6%	145%	6,5	1,3%	+2.313
România	28,6%	5,2%	89%	3,5	2,7%	-765
Slovenia	8,6%	11,1%	93%	6,5	0,9%	-771
Slovacia	3%	80,2	115%	28,1	0,4%	-1.058

Sursa : Eurostat, 2011b, 2012 ; EC-DGARD, 2012.

La nivelul totalului suprafețelor agricole cultivate, perioada ultimelor două decenii a însemnat o reducere de 900.000 de hectare, ce a apărut ca urmare a scăderii treptate a interesului micilor proprietari funciari de a-și mai lucra terenurile (tabelul 3). Astfel, la finalul anului 2012, totalul terenurilor lăsate nelucrate reprezenta aproape 10% din totalul suprafețelor acoperite cu diverse tipuri de culturi, o valoare alarmantă, ce arată criza sectorului agricol. În creionarea dimensiunii concrete a ceea ce putem numi *potențial agricol nefructificat*, celor peste 730.000 de hectare nelucrate trebuie să le adăugăm o bună parte din suprafețele cultivate și pe care s-au înregistrat producții modice din cauza lucrărilor agricole insuficiente. Privind datele pe tipuri de culturi, în cifre absolute, cele mai importate reduceri au fost consemnate la cereale, furaje verzi și livezi. Ca pondere a tipurilor de culturi în 2012, comparativ cu 1992, se evidențiază reducerea suprafețelor totale ale serelor la puțin peste 18% din suprafața pe care acestea o dețineau la începutul perioadei analizate, reducerea terenurilor cultivate cu furaje, cu aproape 60%, și scăderea cu peste o treime a suprafețelor acoperite cu livezi. Singura evoluție pozitivă se consemnează la oleaginoase, care au cunoscut o creștere cu o treime în intervalul de timp analizat.

Tabelul 3. *Suprafața cultivată (hectare)*

	Anul 1992	Anul 1996	Anul 2000	Anul 2004	Anul 2008	Anul 2012
Total	8.909.111	8.878.817	8.499.830	8.527.751	7.798.075	8.058.329
Cereale pentru boabe	5.773.881	5.842.791	5.655.182	6.265.391	5.210.710	5.440.281

Leguminoase pentru boabe	68.995	67.243	41.345	38.589	36.675	44.697
Oleaginoase	809.575	1.012.074	1.067.421	1.197.457	1.239.394	1.261.083
Cartofi – total	218.695	256.962	282.682	265.725	255.282	223.517
Legume – total	222.590	217.256	234.019	308.230	268.622	258.910
Furaje verzi din teren arabil	1.441.690	1.222.551	1.083.296	558.353	828.628	873.201
Livezi pe rod	229.766	218.245	206.871	194.456	149.267	142.242
Suprafața serelor	1.749	1.593	1.405	729	275	379
Teren arabil în repaus	391.599	464.976	865.956	387.230	922.636	739.316

Sursa : INS, baza de date Tempo (www.insse.ro).

La nivelul Uniunii Europene, România înregistrează cea mai ridicată pondere a exploatațiilor situate în zona agriculturii de subzistență sau de semisubzistență, pe fondul atomizării proprietății funciare (EC-DGARG, 2009). Situații asemănătoare, chiar dacă nu la fel de accentuate, se regăsesc și în Bulgaria și Ungaria. Pe de altă parte, Cehia, Polonia și Țările Baltice prezintă ponderi mult mai reduse pentru fermele mici, de semisubzistență, în totalul exploatațiilor agricole existente, profitând de un sistem mult mai extins al asociațiilor și cooperativelor agricole. În anul 2009, la nivel național, în zece județe, ponderea fermelor de semisubzistență depășea 80% din totalul celor înregistrate (EC-DGARG, 2009). Numai în Brăila, Caraș-Severin și Covasna ponderea acestora era ceva mai redusă (situându-se în intervalul 60-70% din totalul exploatațiilor). Cu toate acestea, nu putem să nu subliniem rolul social semnificativ pe care aceste exploatații orientate către autoconsum îl au pentru categoriile de populație rurală cele mai dezavantajate (PNDR, 2012). Proliferarea acestui model de practică agricolă reprezintă, în acest sens, o adaptare a populației rurale sărace și lipsite de oportunități lucrative în sectorul muncii salariate la contextul economic nefavorabil înregistrat în România după 1990. Agricultură de subzistență trebuie înțeleasă, pe această cale, ca fiind consecința directă a eșecului transformării economiei în perioada de tranziție.

Sectorul rural nonagricol

Pentru cele mai multe dintre localitățile rurale, sectorul nonagricol este subdezvoltat, fiind reprezentat în special de activitățile din sectorul public (administrație, învățământ, sănătate) și de activitățile din zona comerțului cu amănuntul (Sandu, 2005). O situație privilegiată se consemnează la nivelul localităților periurbane care, profitând de avantajul situării în proximitatea orașelor importante, au cunoscut în ultimii ani dezvoltări importante la nivelul activităților din sectoarele secundar și terțiar. Chiar

dacă aceste cazuri reprezintă situații izolate, ce nu pot modifica substanțial profilul economic al mediului rural, evoluțiile recente ilustrează creșterea investițiilor de acest tip la nivelul comunelor conectate puternic la orașele din proximitate. Fie că vorbim de relocarea unor facilități de producție din orașe către zonele rurale sau că ne referim la realizarea unor investiții de tip *greenfield*, procesul de creștere a importanței economice a localităților periurbane este unul evident, continuarea acestuia putând să producă pe termen mediu și lung transformări radicale la nivelul localităților în cauză, apropiindu-le pe acestea foarte mult de profilul localităților urbane.

Dezvoltarea spațiilor rurale pe baze neagricole depinde puternic de o serie de factori structurali și de contextul regional. Printre factorii structurali cei mai importanți se numără cei privind infrastructura de transport, utilitățile publice existente pe plan local și dimensiunea demografică, iar în categoria factorilor regionali, de maximă importanță sunt gradul de dezvoltare a zonei, puterea economică a centrelor urbane din regiune și rețelele economice existente. În multe cazuri, nivelul insuficient al infrastructurii publice frânează tendința de dezvoltare a activităților nonagricole în comune. Astfel, măsurile de susținere a dezvoltării sectorului nonagricol în comune trebuie să se concentreze asupra asigurării unui nivel optim al infrastructurii rurale, rolul administrației locale în acest demers fiind unul central. Barierele de ordin financiar sunt, în cele mai multe cazuri, foarte greu de surmontat, în condițiile în care doar o mică parte dintre comune își pot permite să realizeze investiții în ample lucrări de infrastructură, cu fonduri proprii. În această situație, singurele căi viabile de asigurare a finanțării unor astfel de proiecte sunt alocările de sume de la bugetul central sau accesarea fondurilor europene destinate modernizării infrastructurii rurale (prin principala sursă în acest sens, măsura 322 a PNDR, *Renovarea, dezvoltarea satelor, îmbunătățirea serviciilor de bază pentru economia și populația rurală și punerea în valoare a moștenirii rurale*, în intervalul 2007-2013 au fost alocați peste 1,5 miliarde de euro).

Pe această bază, putem afirma că, pentru comunele dezvoltate, conectate economic și social la orașele din proximitate, problema dependenței față de activitățile din sectorul agricol pare a fi depășită, multe dintre acestea înregistrând deja activități economice diversificate, iar tendința pentru perioada următoare fiind de accelerare a acestor procese. Situația rămâne neschimbată însă pentru cea mai mare parte dintre localitățile rurale, la nivelul cărora activitățile agricole continuă să domine viața economică. Pentru acestea, depășirea situației de dependență de agricultura tradițională se poate realiza doar prin dezvoltarea activităților din zona industriei alimentare și a activităților agroturistice. În cazul acestora, potențialul agricol local poate deveni un factor major al diversificării economiei locale, în condițiile în care se reușește dezvoltarea unor activităților din zona procesării și transformării produselor agricole în mărfuri agroalimentare.

Ocuparea populației rurale

La nivelul ocupării populației rurale, principalele tendințe evidențiate în perioada de tranziție au fost cele de creștere a segmentului populației inactive, concomitent cu reducerea numărului de salariați și cu creșterea segmentului populației ocupate în sectorul agricol. Astfel, la nivelul anului 2010, mai puțin de 40% din totalul populației rurale ocupate era reprezentat de salariați, categoria cea mai numeroasă fiind constituită din lucrătorii pe cont propriu în agricultură (INS, *Anuarul statistic 2011*). Scăderea activităților economice din sectoarele secundar și terțiar pe care România le-a înregistrat în perioada de tranziție, având două vârfuri în perioadele 1990-1992 și 1996-1999, au făcut ca numărul persoanelor ocupate în agricultură să crească semnificativ, pe baza reorientării unor categorii largi de populație disponibilizată către practicile de profil. Astfel, sectorul agricol a jucat rolul de plasă de siguranță pentru categoriile de populație cele mai afectate de transformările de la nivelul vieții economice. În acest context, cea mai mare parte a populației cu activitate în sectorul agricol, după 1990, a fost reprezentată de cei aflați în imposibilitatea de a-și găsi un loc de muncă în celelalte sectoare de activitate, creșterea ocupării în agricultură fiind un rezultat al declinului acestora (Mihăilescu, 2005).

Pe lângă oferta redusă de locuri de muncă, principalele probleme ce au afectat șansele de ocupare în sectorul nonagricol ale populației rurale au fost reprezentate de experiența lucrativă redusă, nivelul de pregătire formală deficitar și o serie de probleme ce țin de accesibilitatea locurilor de muncă existente (în special, transport și situație familială). Astfel, barierele de acces pe piața muncii pe care le-a întâmpinat populația rurală au contribuit la excluderea socială a unui segment important al acesteia. Pe această bază, după 1990 a apărut o categorie de populație vastă, ce reunește o masă semnificativă de populație extrem de săracă, pentru care subzistența este asigurată, în principal, prin agricultură pentru autoconsum și prin formele de ajutor social (Salasan și Fritzschi, 2009).

Evoluția principalilor indicatori privind ocuparea în mediul rural arată o scădere substanțială, de peste 1,5 milioane de persoane, a segmentului populației ocupate, concomitent cu extinderea categoriei populației inactive (tabelul 4). Creșterea cu peste 900.000 de persoane a categoriei populației inactive se explică, în principal, prin extinderea categoriilor de vârstă înaintată, apărută ca produs al îmbătrânirii demografice. Rata de ocupare în cadrul categoriilor de vârste active a scăzut substanțial în ultimii ani, de la 74% în 1997 la numai 60,1% în 2009. Chiar dacă valorile statistice ale ratei șomajului înregistrat în mediul rural nu sunt ridicate, ba mai mult, acestea s-au păstrat pe toată perioada de după 1990 la cote inferioare șomajului raportat pentru mediul urban (Staneș, 2012), efectivele de populație rurală aflate în imposibilitatea de a-și găsi un loc de muncă sunt extrem de numeroase, vorbind în aceste cazuri de șomaj ascuns și de subreprezentarea acestui fenomen sub umbrela ocupării

în sectorul agricol. Astfel, ponderea șomajului înregistrat în rural reprezintă doar o mică parte a populației aflate în situație de excluziune pe piața muncii. Categoriile vaste de populație din zonele rurale fără loc de muncă, în special femeile și persoanele de vârstă medie și înaintată, sunt incluse la nivel statistic în categoriile lucrătorilor pe cont propriu, ale lucrătorilor familiari neremunerați sau ale agricultorilor, chiar dacă, de fapt, aceste persoane pot fi cu ușurință asimilate șomerilor.

Un alt fenomen conex șomajului, care cunoaște în cazul populației rurale o pondere semnificativ mai ridicată decât în situația populației urbane, face referire la starea de retragere voluntară a indivizilor de pe piața muncii, ca urmare a descurajării înregistrate după o serie de eșecuri în găsirea unui loc de muncă (Ilie, 2004). Persoanele aflate în această situație încetează să mai urmărească găsirea unui loc de muncă, fiind, înainte de toate, neîncrezătoare în oportunitățile pe care piața muncii li le poate oferi. În cazul populației rurale, acest fenomen este semnificativ, arătând, pe de o parte, existența unor bariere structurale care, neputând fi ușor depășite, determină apariția unor comportamente pasive, de neimplicare în căutarea unui loc de muncă, de o parte din populația rurală.

Tabelul 4. Evoluția principalilor indicatori privind ocuparea populației rurale

	Anul 1997	Anul 1999	Anul 2001	Anul 2003	Anul 2005	Anul 2007	Anul 2009	Anul 2011
Populația activă (mii)	5.939	5.911	5.872	4.764	4.490	4.500	4.449	4.304
Populația ocupată (mii)	5.735	5.713	5.708	4.561	4.258	4.281	4.211	4.066
Șomeri BIM (mii)	204	198	164	203	232	219	238	238
Populația inactivă (mii)	4.356	4.345	4.374	5.419	5.296	5.188	5.239	5.356
Rata de activitate (15-64 de ani)	77,1%	76,2%	75,6%	66%	65,3%	65,1%	64,6%	62,4%
Rata de ocupare (15-64 de ani)	74%	73,2%	73,1%	62,9%	61,6%	61,5%	60,7%	58,8%
Rata șomajului BIM (mii)	3,4%	3,4%	2,8%	4,3%	5,2%	4,9%	5,4%	5,5%

Sursa : INS, baza de date Tempo (www.insse.ro).

Chiar dacă în ultimii ani ocuparea populației în sectorul agricol a cunoscut o tendință descendentă, efectivele ce activează în cadrul acestuia se păstrează la cote foarte înalte (în anul 1992, peste 3,4 milioane de persoane erau raportate de statistica oficială ca fiind ocupate în principal în agricultură, pentru ca datele pentru anul 2008 să arate o reducere substanțială a acestui indicator, până la valoarea de 2,4 milioane de cazuri). Aceste scăderi înregistrate în special după anul 2000 se explică prin deceniul de creștere economică din România după 1999, care s-a concretizat în crearea unui număr însemnat de noi locuri de muncă la care au avut acces și o parte din locuitorii din rural. Datele pe județe (figura 1) arată că ponderea populației ocupate

în agricultură are valorile cele mai ridicate în zonele de sud ale Munteniei și Olteniei (Teleorman, Giurgiu, Călărași, Ialomița, Mehedinți, Dolj și Olt), precum și în cinci județe din Moldova și unul din partea de nord a Munteniei (Suceava, Botoșani, Neamț, Vaslui, Vrancea și Buzău). Transilvania, cu predilecție, reprezintă regiunea ce înregistrează cele mai reduse cote ale ocupării în sectorul agricol la nivel de județ, această situație fiind determinată de nivelul mai ridicat de urbanizare al acestei zone. Cu toate că diferențierile la nivel de județ privind ponderea populației ocupate în agricultură sunt determinate de ponderea populației rurale la nivelul acestor unități administrativ-teritoriale, datele prezentate ilustrează, în bună măsură, diferențierile de dezvoltare a pieței muncii la nivelul acestora și existența unor decalaje pronunțate între regiunile cu activitate economică mai puternică (Transilvania, nordul Olteniei și Munteniei, Dobrogea) și județele din partea de sud a Olteniei și Munteniei și cele mai multe dintre județele din estul țării. Pe această bază, se constată că peste 3/4 din locuitorii rurali din județele cu un pronunțat specific agricol au ocupația principală în cadrul acestui sector de activitate, în timp ce pentru județele dezvoltate acest indicator nu depășește 50% din totalul populației ocupate (PNDR, 2012).

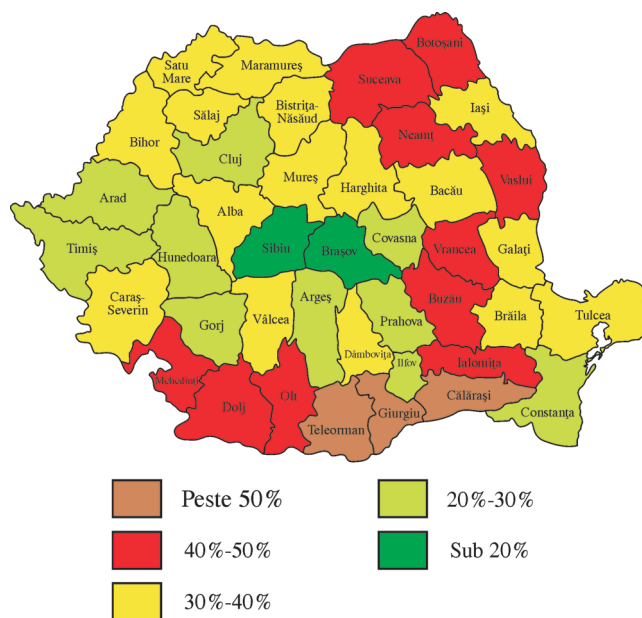

Figura 1. Ponderea populației ocupate în agricultură pe județe, în totalul populației ocupate (rural și urban), date pentru anul 2010

Sursa: Prelucrare proprie după INS, baza de date Tempo (www.insse.ro).

Pe categorii ocupaționale, lucrătorii pe cont propriu și lucrătorii familiali neremunerați reprezintă peste 2,7 milioane de persoane în mediul rural, din care în agricultură

activează peste 2,3 milioane (INS, 2011). Numai o mică parte din persoanele ce lucrează în agricultură au statut de salariat (aproximativ 100.000, conform INS, 2011), în timp ce o și mai mică parte dintre aceștia dețin o fermă care să le asigure venituri semnificative și constante. Pe de altă parte, numărul antreprenorilor din mediul rural a atins în anul 2009 puțin peste 31.000 de persoane, ceea ce reprezintă mai puțin de 1% din totalul populației ocupate. Chiar dacă acest procent este sensibil mai mare decât cel consemnat la mijlocul anilor '90, valoarea sa continuă să se păstreze la mai puțin de jumătate din ponderea antreprenorilor în rândul populației urbane. În acest context, supraocuparea în sectorul agricol a populației rurale, în cele mai multe cazuri în agricultura tradițională, reprezintă una dintre cele mai mari probleme ale satului contemporan, aceasta reprezentând atât o cauză, cât și un efect pentru subdezvoltarea localităților rurale. Avem, astfel, de a face cu un cerc vicios în care, pe de o parte, subdezvoltarea zonelor rurale este cauzată de coordonatele locale ale pieței muncii și de lipsa alternativelor lucrative nonagricole, iar pe de altă parte, starea de subdezvoltare nu oferă premisele necesare dezvoltării pe plan local a activităților neagricole, ceea ce determină menținerea la cote ridicate a ocupării populației în sectorul primar.

Fără o reformă radicală a modului în care este organizată viața economică în sectorul agricol, nu putem vorbi despre dezvoltare. E nevoie de rentabilizarea și profesionalizarea sectorului agricol, iar pentru aceasta, principala pârghie ce poate fi acționată vizează creșterea productivității și orientarea producției către piață. Condiția necesară pentru atingerea acestui deziderat implică însă intervenția publică prin măsuri de încurajare a asocierii micilor producători și de consolidare a fermelor de dimensiuni medii. Evoluția sectorului agricol din ultimele două decenii arată foarte clar, în acest sens, faptul că atomizarea excesivă a exploatațiilor nu poate să reprezinte o bază solidă pentru dezvoltarea acestuia sau pentru creșterea calității vieții în mediul rural.

Pe de altă parte, ocuparea neagricolă a populației rurale a înregistrat un puternic regres după 1990, pe fondul restructurării economiei socialiste (Bleahu, 2004 ; Sandu, 2005). Dacă până în 1990 o parte însemnată a populației rurale activa în industrie sau construcții, cu predilecție în zone urbane, odată cu transformările înregistrate la nivelul vieții economice, acest segment de populație s-a redus considerabil. Pe de altă parte, prin dispariția CAP-urilor și a IAS-urilor, marea majoritate a locurilor de muncă salariate din domeniul agricol au dispărut. Astfel, la momentul actual, statutul ocupațional dominant al populației rurale nu mai este cel de *salariat*, ci cel de *lucrător pe cont propriu*, cea ce poate fi considerat a reprezenta, pe baza coordonatelor acestei categorii ocupaționale, un regres evident față de perioada anterioară.

Principalele bariere în ceea ce privește accesibilitatea locurilor de muncă salariate pentru populația rurală țin atât de o serie de factori locali (precum lipsa locurilor de muncă la nivelul localităților de domiciliu și lipsa serviciilor de transport public), cât și de anumiți factori personali (între care cel mai important este nivelul redus de pregătire profesională). Astfel, perioada de tranziție a făcut ca la începutul secolului XXI,

numărul de persoane domiciliate în rural, cu ocupare principală nonagricolă, să se situeze la valori apropiate celor raportate de statisticile oficiale pentru perioada anilor '30 (cu mențiunea că în acea perioadă populația rurală avea o pondere dublă celei înregistrate astăzi) și la jumătate din valorile consemnate în perioada anilor '70 (Bleahu, 2004).

Plecând de la caracteristicile la nivel județean, Sandu (2005) consideră că principalii factori în explicarea profilurilor ocupaționale ale populației rurale sunt reprezentați de relief, gradul și vechimea urbanizării, caracteristicile ofertei de locuri de muncă din urban și evoluția la scară istorică a dezvoltării județelor. La rândul său, Janowski (2003) identifică printre sursele de venit nonagricol ale populației rurale opt categorii principale: *alocările și transferurile financiare realizate de stat, salariile din sectorul public, salariile din sectorul privat, remitențele, activitățile conexe producției agricole* (precum industria alimentară și comerțul cu produse agricole) și *micile afaceri din mediul rural*.

Evoluția categoriilor ocupaționale în rândul populației rurale subliniază creșterea ușoară a ocupării nonagricole după anul 1999 și până în 2010, în special ca urmare a creșterii ponderii salariaților din industrie (produsă începând cu 1999) și a ponderii ocupării în servicii și construcții (ce s-a manifestat după anul 2005). Totodată, ponderea angajaților din sectorul bugetar a crescut ușor odată cu extinderea serviciilor și instituțiilor publice active la nivelul comunelor. Chiar dacă aceste modificări în structura ocupațională a populației rurale s-au produs mai degrabă prin reducerea constantă a numărului persoanelor ocupate în agricultură și mai puțin prin creșterea ocupării în celelalte sectoare de activitate, este de remarcat faptul că procesul în cauză a fost unul continuu, ducând la reducerea categoriei populației ocupate în agricultură cu peste 13%.

Pentru perioada ultimilor ani (tabelul 5), totalul populației cu ocupare nonagricolă s-a redus cu aproape 100.000 de cazuri, în special ca urmare a regresului înregistrat în industrie (-73.000 de cazuri) și în domeniul construcțiilor (-20.000). Efectele crizei economice asupra ocupării forței de muncă din mediul rural în sectoarele secundar și terțiar au fost importante atât prin scăderea cu 6% a efectivelor ocupate în aceste sectoare de activitate, cât mai ales prin stoparea tendinței constante înregistrate după 2000, privitoare la creșterea în volum a efectivelor de populație rurală cu ocupare în afara sectorului agricol. Privind în ansamblu, principalul domeniu de ocupare pentru populație rămâne cel industrial (32% din totalul populației cu ocupare nonagricolă, respectiv 12% din totalul populației rurale ocupate), urmat de cel public (ce reunește 21% din populația rurală cu ocupare nonagricolă, reprezentând totodată 8% din totalul ocupării în rândul populației domiciliate în comune). În construcții și în comerț activează 16%, respectiv 15% din populația nonagricolă, în timp ce sectorul serviciilor, altele decât cele din zona comerțului cu amănuntul și cele din sfera publică, cunoaște o foarte slabă reprezentare.

Creșterea ocupării nonagricole a populației rurale a constituit în întreaga perioadă de după 1990 unul dintre obiectivele vehiculate cel mai intens în programele publice privind forța de muncă domiciliată în comune, însă progresele făcute în acest sens, după cum arată și datele prezentate, sunt minime, deficitul structural al ocupării în rural rămânând cel dat de supraocuparea în sectorul agricol. Această problemă persistă prin prisma coordonatelor la nivel național ale ocupării, fiind consecința directă a restructurărilor economice din ultimele două decenii și a lipsei de compensare a închiderii activităților marilor angajatori din perioada comunistă, prin dezvoltarea unor inițiative private care să absoarbă forța de muncă disponibilizată sau aflată în imposibilitatea de a găsi de lucru în afara sectorului agricol. Cauzele structurale ale situației actuale sunt, astfel, bariere greu de depășit în contextul actual, ceea ce nu va permite, cel puțin pe termen scurt și mediu, modificări substanțiale la nivelul ocupării rurale nonagricole.

Tabelul 5. Ocuparea nonagricolă în rândul populației rurale

	Anul 2008	Anul 2009	Anul 2010	Anul 2011
Industrie	583.706	543.996	511.670	509.990
Energie, apă, salubritate	44.352	42.319	44.950	43.268
Construcții	278.805	279.043	254.583	257.992
Comerț	246.325	254.053	244.567	243.253
Transport și depozitare	116.710	121.168	111.629	106.973
Alte servicii	48.234	56.925	58.914	61.028
Sectorul public	346.576	359.580	341.362	341.556
Alte activități	34.254	33.541	36.226	42.266
Total	1.698.962	1.690.625	1.603.898	1.606.326

Sursa : INS, baza de date Tempo (www.insse.ro).

Concluzii

Coordonatele economice ale mediului rural sunt determinate de puternica dependență a acestuia de activitățile agricole și de supraocuparea populației înregistrate în cadrul acestui sector. În acest mod, activitățile economice la nivelul majorității comunelor rămân și în momentul de față dependente de practicile agricole, chiar dacă, în ultimul deceniu, ponderea populației rurale ocupate în agricultură a cunoscut o reducere consistentă.

Emblematic pentru evoluția recentă a spațiilor rurale este procesul de dezvoltare diferențiată a comunelor și regiunilor rurale, ce a dus la apariția unor decalaje

structurale la nivelul acestora, reliefate la nivelul populației prin standarde de viață și oportunități de afirmare personală diferite. Astfel, vorbim despre existența unui mediu rural dezvoltat, reprezentat de zonele periurbane, care atrage constant noi rezidenți și a cărui viață economică nu mai este dominată de activitățile agricole și, pe de altă parte, de ruralul tradițional, caracterizat prin condiții de viață reduse și dependență de sectorul agricol. Perioada de după 1990 nu a adus progrese importante în ceea ce privește rezolvarea acestui decalaj structural, ba din contră, în contextul *tranziției economice*, categorii vaste de populație rurală și o mare parte din localități au ajuns să se confrunte cu probleme pe care nu le cunoșteau anterior. În acest mod, tranziția economică a contribuit semnificativ la vulnerabilizarea spațiilor rurale prin plasarea celei mai mari părți a populației în relație de dependență de practicile agricole tradiționale.

Evoluțiile din ultimele două decenii, la nivelul ruralului, au arătat faptul că modernizarea acestuia se realizează lent, în strânsă relație cu evoluția economică a centrelor urbane din proximitate, precum și că actualul mod de organizare a activităților agricole poate fi considerat piedica majoră în calea dezvoltării economice a localităților rurale cu potențial în acest sens. Astfel, concluziile ce se desprind din analizele privind transformarea ruralului românesc în perioada postcomunistă subliniază faptul că putem vorbi despre mai multe tipuri de *localități rurale* și că procesul de eterogenizare la nivelul acestora este semnificativ, conturând scenarii evolutive distincte pentru fiecare tip de comună. În acest context, măsurile de stimulare a dezvoltării spațiilor rurale trebuie să fie orientate sectorial, având ținte precise, adecvate tipurilor diferite de context socioeconomic înregistrate în mediul rural.

Bibliografie

- Agarwal, S., Rahman, S., Errington, A. (2009), „Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas”, *Journal of Rural Studies*, 25, 3, pp. 309-321.
- Alexandri, C., Luca, L. (2008), „Romania and CAP Reform”, *Agricultural Economics and Rural Development*, nr. 3-4, pp. 161-180.
- Aligică, P.D., Dabu, A. (2003), „Land reform and agricultural reform politics in Romania's transition to the market economy”, *Eastern European Economics*, 41, 5, pp. 49-69.
- Bleahu, A. (2004), „O perspectivă istorică asupra sectorului neagricol din mediul rural”, *Calitatea Vieții*, nr. 1-2, pp. 85-95.
- Boras, S.M. (2010), „Agrarian change and peasant studies: Changes, continuities and challenges – an introduction”, *Journal of Peasant Studies*, 36, 1, pp. 5-31.
- Dachin, A. (2008), „Rural Development – A Basic Condition for Narrowing Regional Disparities in Romania”, *Romanian Journal of Regional Science*, 2, 2, pp. 106-117.
- Dachin, A. (2011), „Contribuții ale agriculturii la fluctuațiile economice în România”, *Economie teoretică și aplicată*, 1, pp. 154-165.

- Davidova, S., Fredriksson, L., Bailey, A. (2009), „Subsistence and semi-subsistence farming in selected EU new member states”, *Agricultural Economics*, 40, pp. 733-744.
- Davis, J. (2006), „Rural non-farm livelihoods in transition economies : Emerging issues and policies”, *Journal of Agricultural and Development Economics*, 3, 2, pp. 180-224.
- Forgascs, C. (2010), „Focusing Rural Development in Central and Eastern European Countries”, *Studies in Agricultural Economics*, 111, pp. 5-22.
- Fraser, E., Stinger, L. (2009), „Explaining agricultural collapse : Macro-forces, micro-crises and the emergence of land use vulnerability in southern Romania”, *Global Environmental Change*, 19, pp. 45-53.
- Giurcă, D. (2008), „Semi-subsistence Farming. Prospects for the Small Romanian Farmer to Choose between a Way of Living or Efficiency”, *Agricultural Economics and Rural Development*, 3-4, pp. 215-230.
- Hatos, A. (2006), *Colectivism după colectivism ? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție : 1990-2002*, Iași, Editura Lumen.
- Ilie, S. (2004), „Sărăcie și excluziune socială. Incluziunea socială ca obiectiv al sistemului de protecție socială”, *Calitatea Vieții*, 3-4, pp. 5-37.
- Janowski, M. (2003), „Rural Non-Farm Livelihood Activities in Romania, Georgia and Armenia : Synthesis of Findings Form Fieldwork Carried out at Village Level 2001-2002”, *NRI Report No : 2724*, disponibil la <http://www.nri.org/projects/rnfe/pub/papers/2724.pdf>, accesat la 20 martie 2012.
- Kerekes, K., Pakucs, B., Szocs, E., Veres, E., Vincze, M. (2010), *Dezvoltare rurală. Ocuparea forței de muncă în mediul rural*, Cluj-Napoca, Editura Accent.
- Mărginean, I. (2006), „Condițiile de viață ale populației din mediul rural”, *Calitatea Vieții*, 1-2, pp. 153-170.
- Mihalache, F. (2010), „Schimbarea profilului demografic și ocupațional al populației rurale : 1990-2009”, *Calitatea Vieții*, 1-2, pp. 29-43.
- Mihăilescu, I. (2005), „Factori de risc în evoluția mediului rural din România”, *Sociologie Românească*, 3, 4, pp. 5-36.
- Niculescu-Aron, I., Voineagu, V., Mihăescu, C., Căplescu, R. (2010), „Gospodăriile de vârstnici din România : în grija statului sau a familiei”, *Romanian Statistical Review*, 12, disponibil la http://www.revistadestatistica.ro/Articole/2010/A2_ro_12_2010.pdf, accesat la 20 martie 2012.
- Oțiman, P.I. (2008), „Dezvoltarea rurală și agricultura : oportunități de atenuare a crizei economico-financiare și de reluare a creșterii economice”, *Economie agrară și dezvoltare rurală*, 5, 3, pp. 247-277.
- Pašakarnis, G., Maliene, V. (2010), „Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe : Applying land consolidation”, *Land Use Policy*, 27, pp. 545-549.
- Petrovici, D.A., Gordon, M. (2010), „An evaluation of the importance of subsistence food production for assessments of poverty and policy targeting : Evidence from Romania”, *Food Policy*, 30, pp. 205-223.
- Rîmniceanu, I., Ackrill, R. (2007), „EU rural development policy in the new member states : Promoting multifunctionality ?”, *Journal of Rural Studies*, 23, pp. 416-429.
- Salasan, C., Fritzsich, J. (2009), „The role of agriculture for overcoming rural poverty in Romania”, *IAMO Discussion Paper*, nr. 121, Halle.

- Sandu, D. (2005), „România rurală neagricolă”, *Sociologie Românească*, 3, 4, pp. 76-108.
- Sandu, D. (2011), „Social disparities in the regional development and policies in Romania”, *International Review of Social Research*, 1 (1), pp. 1-30.
- Stanef, M. (2012), „Creșterea ratei de participare a forței de muncă și reducerea șomajului în zonele rurale și urbane din Europa. Studiu de caz – România”, *Economie Teoretică și Aplicată*, 3 (568), pp. 136-145.
- Swinnen, J., Vranken, L. (2009), „Reforms and agricultural productivity in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Republics: 1989-2005”, *Journal of Productivity Analysis*, DOI 10.1007/s11123-009-0162-6.
- Totelecan, S. (2012), „Productivism cu agricultură de semi-/subzistență”, *Anualul Institutului de Istorie „George Barițiu”*, Seria Humanistică, tom X, pp. 27-36.
- Tudor, M. (2009), „Rural Labour Force and Multifunctional Development in the Territory”, *Agricultural Economics and Rural Development*, 2, pp. 235-247.
- Vidican, G. (2009), „Assessing land reallocation decisions during transition in Romania”, *Land Use Policy*, 26, pp. 1080-1089.
- Voicu, M., Voicu, B. (coord.) (2006), *Satul românesc pe drumul către Europa*, Iași, Editura Polirom.
- *** Banca Mondială (2007), *România: Raport de evaluare a sărăciei*, disponibil la <http://siteresources.worldbank.org/INTROMANIAINROMANIAN/Resources/PovertyAssessment-ReportRom.pdf>, accesat la 15 februarie 2012.
- *** DCS (1956, 1961, 1971, 1981, 1990), *Anuarul statistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- *** EC, DGARD (2009), *Rural Development in the European Union. Statistic and economic information*, disponibil la http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2009/RD_Report_2009_Foreword_Content.pdf, accesat la 3 martie 2012.
- *** EC, DGARD (2012), *Agriculture in the European Union, Statistical and Economic Informations*, disponibil la http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2011/pdf/full-report_en.pdf, accesat la 12 februarie 2013.
- *** EUROSTAT (2011a), *Regional yearbook 2011*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, disponibil la http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/publications/regional_yearbook, accesat la 12 februarie 2013.
- *** EUROSTAT (2011b), *Agriculture and fishery statistics. Main results: 2009-2010*, disponibil la http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FK-11-001/EN/KS-FK-11-001-EN.PDF, accesat la 12 februarie 2013.
- *** EUROSTAT (2012), *Eurostat newsrelease 14-2012. Labour Force Survey*, disponibil la http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-05102012-AP/EN/3-05102012-AP-EN.PDF, accesat la 12 februarie 2012.
- *** INS (2011), *Anuarul statistic al României*, București, INS Print.
- *** Legea nr. 247/2005 privind reforma în domeniile proprietății și justiției, disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act?ida=58107, accesat la 13 februarie 2013.
- *** Legea nr. 340/2007 pentru modificarea aliniatului 6 al articolului 92 din Legea fondului funciar nr. 18/1991, disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act?ida=76206, accesat la 13 februarie 2013.

- *** Legea nr. 1/2000 pentru reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și celor forestiere, solicitate potrivit prevederilor Legii fondului funciar nr. 18/1991 și ale legii nr. 169/1997, disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act?ida=23399, accesat la 13 februarie 2013.
- *** Legea nr. 169/1997 pentru modificarea și completarea Legii fondului funciar nr. 18/1991, disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?id=2050, accesat la 13 februarie 2013.
- *** Legea nr. 18/1991, Legea fondului funciar, disponibil la http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act?ida=1290, accesat la 13 februarie 2013.
- *** PNDR (2012), *Programul Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013*, versiunea consolidată decembrie 2012, disponibil la http://www.madr.ro/pages/dezvoltare_rurala/pndr-v.8-22martie-2012.pdf, accesat la 3 aprilie 2012.

Politica agricolă comună – perspective europene și implementarea sa în România

Flavius Mihalache, Ionuț Petrescu

Lumea satului prezintă dezechilibre socioeconomice importante, ceea ce face din mediul rural românesc un spațiu expus riscurilor sociale. Evidența subdezvoltare a celor mai multe dintre sate, supraocuparea agricolă a populației rurale sau deficitul de calificare înregistrat de segmente importante ale locuitorilor domiciliați la sate reprezintă consecințe ale situației economice precare înregistrate la nivel național. Starea actuală a mediului rural apare, pe de o parte, drept consecință directă a dificultăților economice înregistrate la nivel național în perioada de tranziție, iar pe de altă parte, își are originea într-o serie de coordonate generale ale lumii satului din perioada comunistă și chiar din deceniile anterioare acesteia. Urbanizarea și industrializarea, coroborate cu colectivizarea agriculturii, au reușit să modifice radical coordonatele mediului rural, aducând, dincolo de orice discuție privind implicațiile sociale ale acestor procese, o îmbunătățire evidentă a situației ruralului, atât prin redimensionarea acestuia, cât și prin modificarea profilurilor educaționale și ocupaționale ale populației.

După 1990, proiectul de transformare socioeconomică a ruralului a fost înlocuit cu o stare caracterizată, mai degrabă, prin lipsa oricărei viziuni strategice privind rolul și locul mediului rural în cadrul societății românești. Dincolo de măsurile privind reforma funciară, aflate în linie cu toate deciziile politice privitoare la privatizare și la reducerea importanței statului în economie, pentru perioada anilor '90 și primii ani de după 2000 nu am putut vorbi despre existența unor ansambluri coerente și eficiente de politici destinate dezvoltării spațiilor rurale. Această situație s-a schimbat în oarecare măsură după 2007, când după aderarea la UE, România a avut acces la programe cu finanțare europeană. Fondurile structurale, cele de coeziune și în mod special sumele destinate mediului rural și sectorului agricol, prin ansamblul de măsuri reunite în așa-numita Politică Agricolă Comună (PAC), au reprezentat oportunități de finanțare a inițiativelor de susținere și dezvoltare a mediului rural. Adoptarea Programului Național de Dezvoltare Rurală (PNDR), ca document strategic de implementare a programelor europene destinate mediului rural, a însemnat asumarea

de către România a unui model de intervenție bazat pe o strategie pe termen mediu, asupra evoluției lumii satului.

Acest capitol discută despre implementarea Politicii Agricole Comune în România pe baza PNDR 2007-2013, urmărind să surprindă particularitățile și provocările înregistrate, dar și nivelul de adecvare a măsurilor descrise la specificul societății rurale. Pentru aceasta, analizăm documentele oficiale ce statuează implementarea PNDR și rapoartele Ministerului Agriculturii și Dezvoltării Rurale (MADR) cu privire la derularea acestui program. Analiza măsurilor de alocare financiară relevă niveluri diferite de contractare a sumelor disponibile pentru susținerea sectorului agricol și dezvoltarea zonelor rurale, precum și aspecte ce sugerează o serie de elemente de incongruență între schemele de alocare financiară și realitatea socioeconomică a zonelor rurale. În paginile următoare ne propunem să discutăm critic măsurile prevăzute prin PNDR, pentru susținerea mediului rural și dezvoltarea satelor, în contextul caracteristicilor socioeconomice ale mediului rural românesc, urmărind adecvarea dintre programele de finanțare și cerințele spațiului rural contemporan. Totodată, pe baza datelor statistice, dorim să schițăm stadiul actual al accesării de fonduri, pentru a putea evidenția zonele deficitare sau, după caz, situațiile de succes. Ca obiectiv general, dorim să oferim o perspectivă critică asupra perspectivelor de dezvoltare a mediului rural românesc, în strânsă legătură cu ansamblul de măsuri promovate prin PAC.

Demersul de cercetare prezent constituie, astfel, un *desk-research* bazat pe analiza documentelor programatice oficiale, ce stipulează alinierea politicilor de intervenție în domeniu, precum și ale rapoartelor și seturilor de date disponibile ce fac referire la stadiul actual al implementării acestor programe. În mod evident, limitele abordării, ce pleacă de la perspectiva metodologică aleasă, rezidă în generarea unei perspective tehnice, preponderent descriptive, concentrate asupra obținerii unei imagini de ansamblu care să permită conturarea unei diagnoze la un anumit moment în timp.

Caracteristicile mediului rural românesc

Starea mediului rural a constituit una dintre temele majore de cercetare în perioada ultimelor două decenii, atât prin prisma ponderii semnificative a populației rurale în totalul populației, cât și a aspectelor socioeconomice corelate condițiilor de viață înregistrate în rural. Principalele probleme ale ruralului românesc în perioada post-comunistă pot fi împărțite în trei mari categorii de factori puternic corelați :

- a) suprareprezentarea sectorului agricol și slaba dezvoltare a activităților neagricole în cadrul economiei rurale ;
- b) subdezvoltarea sectorului agricol și productivitatea scăzută înregistrată în cadrul acestuia ;

- c) nivelul redus de dezvoltare a celor mai multe dintre localitățile rurale și nivelul de pregătire formală deficitar al unei mari părți a populației.

Studiile referitoare la suprareprezentarea sectorului agricol vorbesc despre supraocuparea populației rurale în sectorul agricol, în condițiile în care activitățile din sectoarele secundar și terțiar au înregistrat declinuri semnificative după reformele din prima parte a anilor '90 (Kerekes *et al.*, 2010 ; Sandu, 2005). În strânsă legătură cu suprareprezentarea sectorului agricol în cadrul economiei rurale se află o altă categorie de factori definatorii pentru starea actuală a lumii satului românesc. Aceștia fac trimitere la specificul muncii în agricultură și la productivitatea înregistrată în cadrul acestui sector. Reforma agrară demarată în 1991 a dus la atomizarea proprietății funciare, plasând în centrul modelului de organizare a acestui sector de activitate micile exploatații țărănești, în care munca și valorificarea produselor agricole prezintă forme tradiționale, orientate cu precădere către autoconsum. Efectele transformărilor asupra regimului de proprietate funciară înregistrate în anii '90 s-au făcut simțite și la nivelul industriei agroalimentare, care a intrat într-un puternic declin, atât ca urmare a pierderii bazei de materii prime, cât și a concurenței exercitate de produsele similare din import. În același timp, în condițiile unui climat economic deficitar, agricultura de subzistență a devenit singurul debușeu ocupațional pentru categorii vaste de populație rurală afectate de procesele de contracție a economiei, specifice perioadei de tranziție (Davidova *et al.*, 2009 ; Fraser și Stinger, 2009 ; Giurcă, 2008).

Pe de altă parte, o altă categorie de factori structurali ce au efect negativ asupra coordonatelor mediului rural românesc vizează nivelul redus de dezvoltare pe care cele mai multe dintre comune îl consemnează. Lipsa utilităților publice de bază, precum și calitatea serviciilor la care au acces cei mai mulți dintre locuitorii satelor conturează un nivel deficitar al condițiilor comunitare de viață pentru majoritatea localităților rurale, ce se transpune, în mod evident, într-un standard de viață scăzut pentru populație (Mărginean, 2006). Această situație se explică prin faptul că marea majoritate a comunelor din România nu-și pot finanța din fonduri proprii proiectele de dezvoltare a infrastructurii locale, din cauza veniturilor insuficiente care se colectează la bugetele locale, fiind dependente, în derularea unor astfel de inițiative, de alocările de la bugetul central, precum și de sursele de finanțare europeană (Mihalache, 2013).

Corolarul acestor probleme structurale ce se regăsesc, în forme diferite, la nivelul celei mai mari părți a localităților și a populației rurale se transpune în sărăcie severă și nivel redus al calității vieții (Oțiman, 2008 ; Mărginean, 2006). Problema standardului de viață redus al populației rurale este o consecință directă a stării societății românești în general și a stării mediului rural în particular. În acest context, depășirea situației actuale vizează ameliorarea principalelor probleme economice pe care lumea satului le înregistrează. Pentru aceasta însă este nevoie de rentabilizarea sectorului agricol, de extinderea rolului jucat de sectorul rural nonagricol și de îmbunătățirea

infrastructurii la nivelul satelor. Aceste transformări, absolut necesare pentru schimbarea configurației actuale a mediului rural, nu pot fi generate decât prin măsuri de politică publică bine ținute și corelate obiectivelor de dezvoltare ale României. După adoptarea PNDR, discuția privind politicile de dezvoltare a spațiilor rurale au convers către compararea obiectivelor de dezvoltare și nivelul de adecvare a măsurilor de susținere financiară prevăzute prin alocările comunitare la realitatea românească.

Dezvoltarea agriculturii și a spațiilor rurale prin Politica Agricolă Comună

Cu toate că începutul PAC a fost creionat încă din anul 1957, atunci când în cadrul Tratatului de la Roma a fost stipulat un prim set de măsuri politice ce vizau sectorul agricol, această politică a intrat în vigoare în anii '60, având ca obiective creșterea productivității agricole și asigurarea unei aprovizionări stabile cu produse alimentare, la prețuri accesibile pentru consumatori. Implementarea acestor obiective s-a materializat prin acordarea de subvenții și garantarea unor prețuri stabile pentru fermieri, în acest fel oferindu-le acestora un stimulent pentru a produce. Organizațiile care își desfășurau activitatea în interiorul pieței comune au stabilit un preț minim de piață pentru produsele de bază din cadrul principalelor sectoare de activitate. Ca urmare a acestor măsuri, în anii '80 UE s-a confruntat cu excedente aproape permanente pentru cele mai multe dintre produsele agricole majore, care au fost fie exportate (cu ajutorul subvențiilor), fie depozitate sau eliminate. Trecând în revistă efectele generate de PAC în perioada dintre 1960 și 1990, se poate constata că implementarea acestei politici a generat un cost bugetar ridicat, a distorsionat anumite piețe mondiale, nu a servit pe deplin interesele agricultorilor și a avut anumite efecte negative asupra mediului înconjurător (Gay, Osterburg, Baldock, Zdanowicz, 2005).

În 1992, UE a inițiat mai multe schimbări ale PAC, care au coincis cu reforma inițiată de MacSharry. Principala reorientare a acestei politici a constat în trecerea de la concentrarea subvențiilor în scopul susținerii pieței și a unui nivel al prețurilor către acordarea unui sprijin direct pentru agricultori. Mai mult, Agenda 2000 a atras atenția asupra unor noi obiective politice, acestea fiind susținute de o concentrare sporită a PAC asupra ameliorării problemelor de mediu din zonele rurale ale UE. Deși PAC recunoaște agricultura ca fiind o activitate multifuncțională, susținerea prețurilor și plățile aferente veniturilor, împreună cu cotele de lapte, au rămas principalele măsuri de sprijin pentru agricultori. Direcția inițiată de Agenda 2000 a fost realizată prin reforma PAC din 2003, prin intermediul căreia s-a dorit crearea unei agriculturi europene orientate către piață, dar și punerea unui accent mai mare pe protecția mediului (Gay, Osterburg, Baldock, Zdanowicz, 2005).

În prezent, PAC constituie unul dintre instrumentele cele mai importante de implementare a politicilor europene, fiind adresată susținerii sectorului agricol (*Pilonul I*: plăți directe către producători) și dezvoltării zonelor rurale (*Pilonul II*: prin finanțarea programelor naționale de acest tip). PAC este axată pe două seturi de măsuri, după cum urmează:

- *Pilonul I* este axat pe acordarea de plăți directe, în funcție de suprafața deținută și de numărul de animale accesibile majorității agricultorilor, subvenții la exportul de produse agricole și acordarea de subvenții pentru anumite tipuri de culturi. Măsurile stipulate în cadrul Pilonului I sunt finanțate integral din bugetul UE, prin intermediul Fondului European de Garantare și Ghidare Agricolă (European Agricultural Guarantee and Guidance Fund – EAGGF);
- *Pilonul II* sprijină dezvoltarea rurală și protecția mediului prin măsuri precum: oferirea de subvenții agricultorilor ce renunță la beneficiile economice pentru a proteja mediul înconjurător, sprijinirea veniturilor agricultorilor care își desfășoară activitatea în zonele defavorizate, sprijinirea investițiilor în infrastructura rurală și de producție, asistență în formarea profesională și tehnologică. Măsurile din Pilonul II sunt finanțate din aceleași resurse ca și cele de la Pilonul I, cu mențiunea că acestea trebuie să fie cofinanțate din fondurile publice regionale sau naționale, iar măsurile care vizează protecția mediului au prioritate în acordarea finanțării. Spre deosebire de Pilonul I, Pilonul II oferă posibilitatea statelor membre să aleagă dintr-o paletă largă de măsuri ce vizează îmbunătățirea competitivității sectorului agricol, îmbunătățirea și menținerea condițiilor de mediu, precum și îmbunătățirea generală a condițiilor de trai în zonele rurale (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0672:FIN:en:PDF>).

În esență, PAC este un sistem de subvenții acordate fermierilor din cadrul Uniunii Europene, având ca principale obiective garantarea unor niveluri minime de producție, în scopul evitării înfometării populației UE din cauza lipsei alimentelor, și garantarea unui nivel de trai echitabil pentru producătorii agricoli. Prin oferirea de stimulente economice producătorilor agricoli, PAC joacă un rol extrem de important în luarea deciziilor de gestionare a exploatațiilor agricole, deoarece majoritatea stimulentele sunt direcționate către produse agricole individuale, cum ar fi cerealele, bovinele de carne sau tutunul. Cele mai multe dintre aceste măsuri au fost transformate treptat în măsuri directe de sprijinire a veniturilor (<http://www.guardian.co.uk/world/2003/jun/26/eu.politics1>).

Prin faptul că oferă stimulente economice producătorilor agricoli și un cadru de reglementare a modului de furnizare a acestora, PAC reprezintă un factor-cheie al dezvoltării sectorului agricol la nivelul UE. Cu toate acestea, pentru a putea avea o imagine cât mai clară a impactului PAC asupra dezvoltării sectorului agricol, măsurile implementate prin intermediul acestei politici trebuie coroborate cu alți factori, cum

ar fi nivelul finanțării naționale, la nivelul statelor membre, pentru agricultură, fluctuațiile prețurilor produselor alimentare de pe piața mondială, precum și cu negocierile ce au loc în cadrul Organizație Mondiale a Comerțului (World Trade Organisation). Totodată, este necesară evaluarea relației dintre măsurile adoptate în cadrul PAC și deciziile luate la nivelul de management al unităților de producție agricolă, în scopul înțelegerii modului în care această politică afectează mediul înconjurător (Gay, Osterburg, Baldock, Zdanowicz, 2005).

Deși agricultura joacă doar un rol mic în cadrul economiilor statelor membre ale UE, însumând aproximativ 2% din PIB și 5% din ocuparea forței de muncă de la nivelul Uniunii, în ceea ce privește impactul asupra mediului și a resurselor naturale, aceasta joacă un rol important în această ecuație delicată, ținând cont de faptul că 45% din totalul terenurilor și peste 30% din consumul total de apă la nivelul UE sunt utilizate în agricultură (Parris, 2001).

Odată cu intensificarea interesului public față de creșterea calității mediului și utilizarea eficientă a resurselor, statele membre ale UE, ca și multe state membre OECD, au crescut, în mod substanțial, cheltuielile publice pentru programe axate pe protejarea mediului în agricultură de-a lungul anilor '90, în parte pentru a compensa efectele negative generate de continuarea politicilor de creștere a productivității agricole. De la mijlocul anilor '80, politicile care vizează protejarea mediului în agricultură au fost implementate în toate statele membre ale UE. Cele mai multe dintre acestea au fost implementate ca răspuns la reglementările UE (797/85 ; 2078/92 ; Agenda 2000), multe dintre acestea urmărind obiective comune, ca extinderea agriculturii, sprijinirea veniturilor fermelor, precum și protecția mediului (Whitby, 1996 ; Potter, 1998 ; Buller *et al.*, 2000).

În prezent, măsurile de protejare a mediului în agricultură reprezintă un element-cheie în integrarea preocupărilor legate de protecția mediului în cadrul PAC. Aceste măsuri sunt menite să-i încurajeze pe agricultori, să protejeze și să îmbunătățească condițiile de mediu de pe propriile terenuri prin plata serviciilor de mediu furnizate de aceștia.

Modul de implementare a măsurilor de protejare a mediului în cadrul exploatațiilor agricole constă în faptul că fermierii se angajează ca pentru o perioadă de cel puțin cinci ani, să utilizeze tehnici agricole ecologice care depășesc obligațiile legislative ale acestora legate de protejarea mediului înconjurător. În schimbul utilizării acestor tehnici agricole ecologice, fermierii primesc sume de bani care asigură compensarea costurilor suplimentare și pierderea de venituri generate de aplicarea acestor practici agricole, în conformitate cu prevederile stipulate în cadrul contractelor de agro-mediu (http://ec.europa.eu/agriculture/envir/measures/index_en.htm).

Măsurile de agro-mediu joacă un rol crucial în satisfacerea cererilor venite din partea societății, legate de obținerea de rezultate în ceea ce privește protejarea mediului în cadrul activităților agricole, precum și de produsele realizate prin desfășurarea acestor

activități. Sistemele agricole extensive, mozaicul de peisaje, tehnicile agricole ecologice adaptate la nevoile specifice ale fiecărei regiuni sau sistemele pastorale extinse sunt foarte apreciate de publicul larg. Plățile pentru adoptarea măsurilor de agro-mediu îi încurajează pe fermieri să utilizeze practici agricole sau niveluri de intensitate a producției care produc rezultate cu un impact pozitiv asupra mediului, acestea nefiind, în mod specific, prima opțiune din punctul de vedere al rentabilității (http://ec.europa.eu/agriculture/envir/measures/index_en.htm).

Măsurile de agromediu pot fi concepute la nivel național, regional sau local, astfel încât acestea să poată fi adaptate condițiilor de mediu specifice, precum și sistemelor agricole particulare. Acest fapt face din măsurile de agro-mediu un instrument specific de atingere a obiectivelor de mediu. Mai jos sunt prezentate câteva exemple de angajamente care intră sub incidența schemelor regionale/naționale de agro-mediu :

- Extinderea culturilor agricole care favorizează condițiile de mediu ;
- Gestionarea la intensitate redusă a ariilor de pășunat ;
- Conservarea peisajelor și a caracteristicilor tradiționale, cum este cazul gardurilor vii, pădurilor și al șanțurilor ;
- Managementul integrat al fermelor și agricultura ecologică ;
- Conservarea habitatelor de mare valoare și a biodiversității asociate acestora.

La nivelul UE, plățile efectuate pentru aplicarea măsurilor de agro-mediu sunt cofinanțate de statele membre. Totalul cheltuielilor UE pe măsurile de agro-mediu se ridică în perioada 2007-2013 la aproximativ 20 de miliarde de euro, însumând 22% din sumele alocate dezvoltării rurale (http://ec.europa.eu/agriculture/envir/measures/index_en.htm).

În cadrul PAC, accentul cade pe reducerea riscurilor de degradare a mediului înconjurător și pe creșterea durabilității agro-ecosistemelor, prin intermediul următoarelor măsuri (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agri_environmental_indicators/introduction) :

- Existența unor criterii de eco-condiționalitate privind măsurile de piață ce vizează produsele agricole – pentru a putea primi plățile directe stipulate în PAC, agricultorii trebuie să respecte anumite cerințe, inclusiv unele legate de protecția mediului ;
- Măsurile de agro-mediu sunt încurajate – ca parte a programelor de dezvoltare rurală, plățile de agro-mediu sunt disponibile pentru agricultorii care adoptă sistemele de management de agro-mediu pentru o perioadă de minimum cinci ani.

Comisia Europeană a adoptat 28 de indicatori de agro-mediu în scopul evaluării relației dintre PAC și mediul înconjurător. Principalele aspecte urmărite de acești indicatori sunt :

- Practicile de management ale fermelor ;
- Sistemele agricole de producție ;
- Riscurile pentru mediu și presiunile exercitate asupra acestuia în urma desfășurării activităților agricole ;
- Starea resurselor naturale.

În prezent, Comisia Europeană lucrează la elaborarea și îmbunătățirea acestor indicatori de agro-mediu. Indicatorii de agro-mediu trebuie să fie suficient de cuprinzători pentru a putea cuantifica efectele pozitive și negative ale agriculturii și, totodată, aceștia ar trebui să fie suficient de specifici pentru a putea evidenția diferențele regionale ale condițiilor de mediu.

Aplicarea indicatorilor de agro-mediu în scopul evaluării progresului înregistrat de integrarea preocupărilor legate de mediu în PAC se dovedește a fi o practică destul de limitată. Acestea derivă din complexitatea legăturilor dintre măsurile de politică, schimbările practicilor agricole și îmbunătățirea condițiilor de mediu și a altor numeroși factori. Cu toate acestea, indicatorii de agro-mediu pot aduce o contribuție valoroasă la evaluarea PAC, dar aceștia trebuie să fie completați, de la caz la caz, cu informații suplimentare relevante pentru politica agricolă (http://ec.europa.eu/agriculture/envir/indicators/index_en.htm).

În intervalul 2007-2013, aproape 34% din totalul cheltuielilor bugetului comunitar au fost direcționate către PAC (Marchiș, 2011). Modul în care au fost împărțite sumele în cauză pentru fiecare stat membru a fost rezultatul negocierilor interne, reprezentând un model de compromis între interesele statelor cu sector agricol puternic, ce au susținut alocări semnificative în cadrul acestui program, și obiectivele țărilor ce beneficiază în mai mică măsură de aceste fonduri (Șerban și Juravle, 2012). Această tendință divergentă între statele contribuatoare nete și cele care beneficiază de pe urma implementării PAC au continuat și în discuțiile pentru perioada de programare 2014-2020 (Giurcă *et al.*, 2012).

Cu toate că Politica Agricolă Comună este implementată la nivelul UE de mai multe decenii, nu puține sunt vocile ce discută despre eficiența acestor măsuri, plecând, în primul rând, de la adecvarea schemelor de sprijin financiar la realitatea concretă a statelor membre. Într-un studiu recent, Gordon *et al.* (2009) discută aspectele prin care PAC nu este potrivită modului de organizare a sectoarelor agricole din noile state membre din Europa Centrală și de Est, considerând că aplicarea unei scheme de sprijin financiar elaborată după modelul sistemelor agricole din statele vest-europene nu reprezintă o soluție optimă pentru spațiul fost comunist, unde moștenirea istorică și perioada de tranziție economică au dus la configurarea unor sisteme agrare semnificativ diferite. În contextul politicilor agricole la nivel comunitar, extinderile din 2004 și 2007 au dus la creșterea ponderilor pe care regiunile rurale

și populația rurală le dețin în UE, lărgind considerabil categoriile de posibili beneficiari ai fondurilor destinate sectorului agricol și dezvoltării rurale (astfel, Polonia și România au devenit statele care, atât din punctul de vedere al ponderii, cât și al efectivului, ocupă primele două poziții la nivel comunitar în ceea ce privește populația ocupată în sectorul agricol, fără însă ca această caracteristică să fie însoțită de un nivel comparabil al producției totale realizate). Astfel, extinderea UE a dus la creșterea presiunii privind măsurile de susținere și dezvoltare a sectorului agricol și a mediului rural, în condițiile în care statele contribuatoare nete au devenit mai reticente în finanțarea unor astfel de programe. Principala problemă apărută nu a fost însă aceasta, ci una ce ține de adecvarea ansamblului de politici comunitare de acest tip la realitatea statelor est-europene. Gordon *et al.* (2009) identifică patru categorii de factori care ilustrează nivelul redus de adaptare a măsurilor PAC la contextul economic și social al noilor state membre :

- existența unor diferențieri socioeconomice majore între spațiile rurale din vechile și noile state membre ale UE ;
- diferențele consemnate în ceea ce privește dimensiunile și modul de organizare ale fermelor ;
- neadecvarea la nivel național a raportului dintre sumele alocate prin pilonul I și cele disponibile prin pilonul II ;
- capacitatea scăzută a noilor state membre de a implementa programe de dezvoltare rurală pe baza metodologiei PAC.

Practic, modificarea structurii agricole la nivel comunitar nu a fost însoțită de o ajustare suficientă a politicilor în domeniu, ceea ce dus la o inadvertență între nevoile reale de susținere și dezvoltare a spațiilor rurale și ansamblul măsurilor PAC. Pe această bază, s-a produs o defazare între impactul politicilor agricole la nivelul statelor UE15 și cel consemnat în noile țări membre. În acest sens, recente reforme ale PAC nu au reușit să armonizeze un ansamblu de politici la nivel comunitar, adaptate diferitelor contexte naționale, marșând mult prea mult pe adoptarea de către noile state membre a *aquis*-ului comunitar, în defavoarea unei abordări alternative de adaptare reciprocă atât a statelor, cât și a ansamblului de politici, la noile coordonate comunitare (Șerban și Juravle, 2012 ; Gordon *et al.*, 2009).

Pe de altă parte, Wegener *et al.* (2011), analizând implementarea PAC în România și Bulgaria, identifică o serie de provocări cărora aceste state, în mai mare măsură decât alte țări din Europa Centrală și de Est, trebuie să le răspundă în vederea atingerii unui grad ridicat de integrare a politicilor comunitare în domeniu. Cerințele în acest sens vizează, în primul rând, creșterea capacității administrative în derularea programelor comunitare. Instituțiile de profil din România și Bulgaria, aflate la prima alocare financiară de asemenea amplasare,

pe care trebuie să o managerieze, sunt nevoite să se adapteze situațiilor apărute, învățând și armonizându-se pe parcursul implementării măsurilor PAC (Wegener *et al.*, 2011). Coroborat cu lipsa de experiență a beneficiarilor plăților directe și a programelor de dezvoltare rurală, problemele ce apar din cauza capacității administrative a instituțiilor abilitate au un impact negativ asupra implementării PAC la nivelul acestor două țări.

O discuție specială în cadrul pachetului de măsuri ce cuprind PAC, atât la nivelul literaturii de specialitate, cât și al abordărilor organismelor comunitare, este direcționată către programul LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale). Acesta a fost implementat în anul 1991 și are ca obiectiv fructificarea potențialului rural la nivel regional și îmbunătățirea guvernancei locale, având la bază principiile parteneriatului public-privat (Marquardt *et al.*, 2010). Astfel, LEADER este puternic conectat la specificul local al zonelor rurale, urmărind un proces de construcție a intervenției de jos în sus, punând în valoare inițiativele venite dinspre comunitate. LEADER este finanțat, asemenea celorlalte programe ale PAC, prin Fondul European Agricol pentru Dezvoltare Rurală (FEADR) și este o axă obligatorie a programelor de dezvoltare rurală la nivelul statelor membre (Marquardt *et al.*, 2010). Fondurile disponibile prin LEADER sunt adresate Grupurilor de Acțiune Locală (GAL), ce reprezintă asocieri între actorii locali, publici și privați, în vederea realizării unor programe de dezvoltare la nivel local.

Principalele caracteristici ale LEADER sunt descrise în literatura de specialitate (Vidal, 2009, p. 577) ca fiind reprezentate de :

- Valorizarea inițiativelor de dezvoltare durabilă de jos în sus, dată de implementarea programelor pe baza implicării comunităților locale ;
- Identificarea de soluții inovative la problemele rurale ;
- Specificul local și regional al proiectelor derulate ;
- Existența parteneriatelor la nivel local (GAL-uri), ce reunesc actorii publici și privați implicați în derularea proiectelor ;
- Utilizarea unui mecanism specific în alocarea de fonduri : granturile globale.

Începând cu demararea programului, acesta a cunoscut trei forme evolutive (LEADER I, LEADER II și LEADER+) marcate de ușoare diferențieri în ceea ce privește mecanismele de implementare, dar și de creșterea rigorilor birocratice ale proiectelor (Vidal, 2009). Ultima formă a programului, LEADER+, s-a diferențiat de cele anterioare prin axarea alocării de resurse pe patru teme majore : dezvoltarea de noi tehnologii pentru creșterea competitivității produselor agricole și a zonelor rurale, creșterea calității vieții în regiunile rurale, creșterea valorii produselor locale și utilizarea optimă a resurselor naturale și culturale la nivel local

și regional (Vidal, 2009). Totodată, prin LEADER+ s-a urmărit creșterea nivelului de convergență între obiectivele asumate prin intermediul acestuia și obiectivele altor programe ale UE, dorindu-se creșterea impactului potențial prin armonizarea și încrucișarea intervenției realizate prin politicile comunitare. Criticile la adresa LEADER+ pleacă, în special, de la diminuarea libertății în derularea proiectelor, comparativ cu formele anterioare ale programului, date de creșterea rigidității birocratice și de definirea, în anumite cazuri, a unor teritorii de intervenție mult prea mari, care nu favorizează o bună colaborare între organizațiile implicate (Vidal, 2009).

Chiar dacă la nivel comunitar programul LEADER este considerat cel mai de succes instrument de dezvoltare rurală (Shucksmith, 2010, *apud* Marquardt *et al.*, 2010; Vidal, 2009), impactul său la nivelul noilor state membre este unul relativ, nefiind suficient evaluat până în momentul de față. Lipsa experienței în derularea de programe de dezvoltare de jos în sus, coroborată cu slaba cultură a participării civice și rigiditatea instituțiilor în statele est-europene reprezintă principalele bariere în calea bunei desfășurări a acestui program LEADER (Gordon *et al.*, 2009).

Programul Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013

Programul Național de Dezvoltare Rurală prevede, în intervalul 2007-2013, fonduri publice în cuantum de 10 miliarde de euro, din care 8 miliarde reprezintă contribuție FEADR, pentru susținerea sectorului agricol și forestier și pentru finanțarea proiectelor de dezvoltare rurală. Programul cuprinde patru axe prioritare și două programe de sine stătătoare. Astfel, conform programării financiare 2007-2013 (MADR, 2011), axei I (Creșterea competitivității sectorului agricol și forestier) i-au fost distribuite 4 miliarde de euro (3,2 miliarde reprezentând contribuția UE), axei II (Îmbunătățirea mediului și a spațiului privat) i-au revenit 2,3 miliarde de euro (din care 1,8 miliarde sume FEADR), axei III (Calitatea vieții în zonele rurale și diversificarea economiei rurale) i-au fost alocate 2,5 miliarde de euro (aproape 2 miliarde din aceștia fiind sume comunitare), iar axei IV (LEADER) i-au fost alocate 235 de milioane de euro (cu un cuantum al contribuției UE în valoare de 188 de milioane). Totodată, un miliard de euro (din care 800 de milioane reprezentând fondurile comunitare) a fost distribuit pentru măsurile 511 (asistență tehnică) și 611 (plăți complementare directe), care completează schema financiară a PNDR 2007-2013 (MADR, 2011). Alocările financiare prin intermediul acestor axe sunt defalcate, la rândul lor, pe măsuri distincte (tabelul 6).

Tabelul 6. Lista măsurilor Programului Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013

Axă prioritară	Măsuri de intervenție
Axa I – Îmbunătățirea competitivității sectoarelor agricol și forestier	111 – Formare profesională, informare și difuzare de cunoștințe 112 – Instalarea tinerilor fermieri 121 – Modernizarea exploatațiilor agricole 122 – Îmbunătățirea valorii economice a pădurii 123 – Creșterea valorii adăugate a produselor agricole și forestiere 125 – Îmbunătățirea și dezvoltarea infrastructurii legate de dezvoltarea și adaptarea agriculturii și silviculturii 141 – Sprijinirea fermelor agricole de semisubzistență 142 – Înființarea grupurilor de producători 143 – Furnizarea de servicii de consiliere și consultanță pentru agricultori
Axa II – Îmbunătățirea mediului și a spațiului rural	211 – Sprijin pentru zona montană defavorizată 212 – Sprijin pentru zone defavorizate, altele decât zona montană 214 – Plăți de agro-mediu 221 – Prima împădurire a terenurilor agricole
Axa III – Îmbunătățirea calității vieții în zonele rurale și diversificarea economiei rurale	312 – Sprijin pentru crearea și dezvoltarea de microîntreprinderi 313 – Încurajarea activităților turistice 322 – Renovarea, dezvoltarea satelor, îmbunătățirea serviciilor de bază pentru economia și populația rurale și punerea în valoare a moștenirii rurale
Axa IV – LEADER	4.1 – Implementarea strategiilor de dezvoltare locală 411 – Creșterea competitivității sectoarelor agricol și forestier 412 – Îmbunătățirea mediului și a spațiului rural 413 – Calitatea vieții și diversificarea economiei rurale 4.21 – Implementarea proiectelor de cooperare 4.31 – Funcționarea Grupurilor de Acțiune Locală, dobândirea de competențe și animarea teritoriului 431.1 – Construcție parteneriate public-privat 431.2 – Funcționarea Grupurilor de Acțiune Locală, dobândirea de competențe și animarea teritoriului
	511 – Asistență tehnică 611 – Plăți complementare directe

Sursa: MADR, 2011, p. 11.

Axa I are ca obiectiv general „creșterea competitivității sectoarelor agroalimentar și forestier”, urmărind pentru aceasta trei direcții de acțiune: îmbunătățirea competitivității fermelor (măsurile 121, 141, 112 și 113), dezvoltarea sectorului de prelucrare și procesare (măsurile 122, 123, 125, 142) și dezvoltarea resurselor umane active în

cadrul sectoarelor de activitate agricol și forestier prin programe de formare profesională, informare și consiliere (măsurile 111, 143) (MADR, 2011). Obiectivul general al axei II vizează îmbunătățirea mediului și spațiului rural și se urmărește a fi atins prin: susținerea exploatarei terenurilor în zonele defavorizate (măsurile 211 și 212), conservarea resurselor și ariilor naturale (măsura 214) și promovarea unui management eficient al suprafețelor împădurite (măsura 221) (MADR, 2011). Axa III are ca obiectiv „diversificarea economiei rurale și creșterea nivelului calității vieții la sate”. Pentru atingerea acestui deziderat sunt urmărite trei tipuri de ținte: „dezvoltarea sectorului nonagricol” (prin măsurile 312 și 313), „modernizarea infrastructurii rurale” (măsurile 322 și 313) și „dezvoltarea competențelor de organizare și management ale spațiilor rurale în rândul actorilor implicați” (măsura 341) (MADR, 2011). În fine, axa IV (LEADER) urmărește „îmbunătățirea guvernantei locale și promovarea potențialului endogen al spațiului rural” (MADR, 2011), fiind pusă în practică în vederea încurajării constituirii și funcționării GAL. Măsurile implementate prin intermediul LEADER promovează atingerea a două obiective strategice (MADR, 2011): „încurajarea potențialului endogen de dezvoltare al spațiilor rurale” (vizat prin măsurile 4.1 și 4.21) și „îmbunătățirea guvernantei locale” (obiectiv ce trebuie atins prin implementarea măsurilor 431.1 și 431.2).

Derularea măsurilor PNDR a presupus dezvoltarea unor organisme specializate și adoptarea unor proceduri clare în ceea ce privește depunerea, evaluarea, contractarea și implementarea măsurilor de sprijin. În România, Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale reprezintă instituția responsabilă de implementarea PAC, în timp ce Agenția de Plăți și Intervenții în Agricultură (APIA) este autoritatea care gestionează plățile directe derulate prin pilonul I, iar Direcția Generală pentru Dezvoltare Rurală (DGDR) și Agenția de Plăți pentru Dezvoltare Rurală și Pescuit (APDRP) constituie cele două organisme ce au în atribuție gestionarea fondurilor destinate dezvoltării rurale (pilonul II al PAC). La nivel teritorial, cele două agenții de plăți sunt reprezentate prin 41 de centre județene (în cazul APIA) și opt centre regionale și 41 de oficii județene (pentru APDRP). Sistemul extins al agențiilor și centrelor regionale și județene, precum și suprapunerile acestora pe anumite atribuții pot reprezenta surse de probleme în implementarea măsurilor PAC (Wegener *et al.*, 2011). De altfel, în ciuda existenței unui sistem extins de instituții implicate în managementul fondurilor adresate sectorului agricol și dezvoltării rurale, evidențele empirice arată o hiperburocratizare a deciziilor, care, în fapt, influențează negativ implementarea politicilor (Wegener *et al.*, 2011).

Implementarea Politicii Agricole Comune în România prin intermediul Programului Național de Dezvoltare Rurală

În momentul de față, este prematur să cuantificăm efectul alocării financiare 2007-2013, însă putem identifica elemente care prefigurează impactul acestor fonduri asupra mediului rural românesc. Discuțiile în acest sens pleacă de la modul în care au fost împărțite sumele nerambursabile FEADR aflate la dispoziția României pe măsuri și de la datele preliminare ce arată situația contractelor de finanțare semnate, precum și a plăților ce au fost deja efectuate (MADR, 2013). Astfel, datele raportate de MADR arată niveluri diferite de contractare a fondurilor comunitare pentru măsurile prevăzute prin PNDR, ce variază de la 25% până la aproape 100% (tabelul 7). Până în martie 2013, prin PNDR au fost semnate contracte de finanțare în valoare de 5,7 miliarde de euro, în timp ce quantumul sumelor deja plătite de APIA și APDRP se situează la 4,8 miliarde de euro, incluzând aici și plățile efectuate prin programele de asistență tehnică, schemele de ajutoare de stat și plățile complementare directe. Astfel, la începutul anului 2013, sumele totale plătite prin PNDR către beneficiarii direcți din România se apropie de pragul de 50% din quantumul sumelor alocate, existând astfel premisa ca până în 2015 (ultimul an în care pot fi implementate proiecte în baza actualei programări financiare), quantumul absorbției fondurilor disponibile să fie satisfăcător. Față de alocarea financiară inițială din 2007, în ultimii ani au fost operate mici modificări prin care anumitor măsuri le-au fost alocate sumele programate inițial. În același timp, o serie de măsuri au fost lansate ulterior datelor programate inițial, odată cu dezvoltarea capacității instituționale de implementare a acestora (precum măsura 113 – Pensionarea timpurie a fermierilor și lucrătorilor agricoli, măsura 114 – Utilizarea serviciilor de consiliere sau măsura 223 – Prima împădurire a terenurilor nonagricole).

Cea mai mare parte a liniilor de finanțare deschise înregistrau la începutul anului 2013 un nivel de contractare situat între 60% și 80% din totalul sumelor disponibile pentru intervalul 2007-2013, iar datele privind totalul sumelor deja plătite către beneficiari arătau că aproape jumătate din fondurile alocate pentru această programă financiară au intrat deja în conturile acestora. Datele comparative surprind însă dezechilibre importante, atât între nivelurile de contractare consemnate pe cele patru axe ale PNDR, cât și între măsurile aceluiași axe. Astfel, axa I, dedicată îmbunătățirii competitivității sectoarelor agricol și forestier, se evidențiază prin cele mai ridicate valori ale contractării, în timp ce axa IV (LEADER) cunoștea un nivel al contractării de sub 30%.

Tabelul 7. Situația pe sesiuni a proiectelor în cadrul PNDR, înregistrate în tabele de monitorizare la 21 martie 2013 (milioane euro)

Măsură	Contribuție publică (FEADR + buget)	Nr. proiecte depuse	Nr. proiecte selectate	Valoare proiecte selectate	Nr. contracte încheiate	Valoare contracte încheiate	Piași efectuate
111 – Formare profesională, informare și difuzare de cunoștințe	119				23	16	12
112 – Instalarea tinerilor fermieri	337	22.494	9.760	218	9.522	211	149
121 – Modernizarea exploatațiilor agricole	913	7.851	2.333	966	1.995	756	427
122 – Îmbunătățirea valorii economice a pădurii		20	18	2,5	18	2,5	-
123 – Creșterea valorii adăugate a produselor agricole și forestiere	999	1.762	751	758	572	543	216
Schema SX 13/123A/2008 – Stimularea IMM-urilor care procesează produse agricole		247	215	101	151	60	48
Schema SX 28/123F/2008 – Stimularea microîntreprinderilor în vederea prelucrării primare a produselor forestiere		177	157	67	87	33	26
Schema N578/2009 – Stimularea dezvoltării regionale prin realizarea de investiții pentru procesarea produselor agricole și forestiere în vederea obținerii de produse neagricole		453	232	176	202	144	30
125 – Îmbunătățirea și dezvoltarea infrastructurii agricole și silvice	483	1.701	465	524	462	511	85
141 – Sprijinirea fermelor agricole de semisubzistență	476	88.846	48.512	363	46.872	352	141
142 – Înființarea grupurilor de producători	138	60	49	8,3	42	6,7	1
143 – Furnizarea de servicii de consiliere și consultanță pentru agricultori	158				7	12	3,3

211 – Sprijin pentru zonele montane defavorizate	607								513
212 – Sprijin pentru zonele defavorizate, altele decât cele montane	493								275
214 – Plăți pentru agro-mediu	996								956
221 – Prima împădurire a terenurilor agricole		52	37	3,6	27	3,1			-
312 – Sprijin pentru crearea și dezvoltarea de microîntreprinderi	358	9.499	3.265	400	2.838	348			205
313 – Încurajarea activităților turistice	543	3.703	1.292	217	955	154			41
322 – Renovarea și dezvoltarea satelor	1.570	3.225	799	1.887	789	1.710			1.014
4.1 – Implementarea strategiilor de dezvoltare rurală		606	229	6,2	229	6,2			0.185
431.1 – Sprijin financiar pentru pregătirea dosarelor pentru selecția GAL	235	112	111	4,8	109	5,9			4,8
431.2 – Funcționarea GAL, dobândirea de competențe și animarea teritoriului					139	59,8			5,3
Schemele de garantare pentru sectorul agricol și IMM-uri					2	220			220
511 – Asistență tehnică	376				15	5,9			4,2
611 – Plăți complementare directe	625								395
TOTAL contribuție publică (FEADR + buget de stat)	10.097	140.808	68.225	5.708	65.127	5.196			4.810

Sursa : MADR, 2013, [http : //www.madrr.ro/docs/dezvoltare-rurala/proiecte-depuse/2013/situatia-proiectelor-depuse-21032013.pdf](http://www.madrr.ro/docs/dezvoltare-rurala/proiecte-depuse/2013/situatia-proiectelor-depuse-21032013.pdf), accesat în aprilie 2013.

Pe linia de finanțare, se constată că măsurile 322 (renovarea satelor), 125 (îmbunătățirea infrastructurii agricole și silvice), 312 (sprijinirea pentru crearea și dezvoltarea de microîntreprinderi) și 214 (plăți pentru agro-mediu), valoarea proiectelor selectate pentru finanțare a atins (sau a depășit ca urmare a realocărilor de resurse) sumele programate prin alocarea financiară. Succesul acestor măsuri se explică în primul rând prin specificul beneficiarilor direcți, reprezentați, în primul rând, de autorități locale, societăți comerciale sau antreprenori din rural și prin modul în care s-a desfășurat procesul de selecție și contractare a proiectelor depuse. Astfel, dacă ne referim la măsura 322, trebuie să avem în vedere faptul că această linie de finanțare reprezintă principalul instrument pe care autoritățile locale din rural l-au avut la dispoziție pentru finanțarea proiectelor de dezvoltare a infrastructurii și a sistemelor de utilități publice, în condițiile în care, în marea majoritate a cazurilor, veniturile bugetare proprii și sumele alocate de la bugetul central nu permit derularea unor investiții de asemenea amploare. În acest fel, interesul pentru sumele disponibile prin 322 a fost maxim, cele mai multe dintre administrațiile locale depunând cereri în vederea accesării resurselor disponibile. Din cele 3.250 de cereri, 799 au fost selectate pentru finanțare, pe baza unui set de criterii care favorizează localitățile cu nivel ridicat sau mediu de sărăcie, deficit în zona infrastructurii publice, care nu beneficiaseră anterior de finanțare similară și care au reușit să depună cereri de finanțare complexe, care să asigure integrarea regională a localităților și valorificarea specificului local.

Celelalte două măsuri care au înregistrat rate de contractare apropiate de totalul disponibil pentru programarea 2007-2013 (măsura 125 și măsura 312) se adresează mediului de afaceri și antreprenoriatului rural, urmărind creșterea nivelului infrastructurii agricole și silvice și dezvoltarea sectorului microîntreprinderilor care își desfășoară activitatea la sate. Pe măsura 125 (îmbunătățirea și dezvoltarea infrastructurii agricole și silvice) au fost depuse 1.701 cereri de finanțare, dintre care au fost selectate pentru implementare puțin peste 25%, care au acoperit întreaga sumă disponibilă. Măsura 125 se adresează proprietarilor de terenuri și păduri, organizațiilor acestora, asociațiilor de dezvoltare intercomunitară și Regiei Naționale a Pădurilor, fiind organizată în trei sublinii dedicate unor scopuri bine definite :

- submăsura 125a – Îmbunătățirea infrastructurii legate de dezvoltarea și adaptarea agriculturii ;
- submăsura 125b – Îmbunătățirea și dezvoltarea infrastructurii legate de dezvoltarea și adaptarea silviculturii ;
- submăsura 125c – Lucrări de refacere și modernizare a infrastructurii de prevenire și protecție împotriva inundațiilor.

Măsura 125 prevede investiții în sisteme de irigații și alte forme de îmbunătățire funciară, precum și în modernizarea drumurilor de acces la terenurile agricole și

suprafețele împădurite. Sprijinul public acordat proiectelor selectate pentru finanțare prin această măsură poate merge până la 100% (în cazul investițiilor ce deserveșc comunități extinse), în timp ce plafonul pentru proiectele cu impact comunitar mai redus a fost stabilit la 75% din totalul cheltuielilor prevăzute. Suma maximă ce poate fi contractată în cadrul acestei măsuri a fost stabilită la 1,5 milioane de euro, iar datele raportate de Ministerul Agriculturii arată că valoarea medie a proiectelor alese pentru finanțare a depășit cu puțin pragul de un milion de euro.

Cea de-a treia linie de finanțare la nivelul căreia valoarea proiectelor selectate atinge cuantumul alocat pentru intervalul 2007-2013, măsura 312 – Sprijin pentru crearea și dezvoltarea de microîntreprinderi, are ca beneficiari societățile comerciale înregistrate în mediul rural și persoanele fizice interesate de demararea unor activități antreprenoriale. Prin implementarea acestei măsuri se urmărește sprijinirea inițiativelor nonagricole, în vederea dezvoltării activităților de profil și a creșterii numărului de locuri de muncă din localitățile rurale. Până la începutul anului 2013 au fost selectate spre finanțare 3.265 de proiecte, din totalul celor peste 9.500 de solicitări primite pe această linie. În cazul măsurii 312, valoarea finanțării nerambursabile este de maximum 85% din totalul cheltuielilor prevăzute în proiect, beneficiarul trebuind să facă dovada, înainte de începerea implementării acestuia, că poate asigura cofinanțarea aferentă cererii înaintate către APDRP în vederea aprobării proiectului. Valoarea maximă a sprijinului financiar este plafonată la 50.000 de euro pe proiect în cazul în care aplicantul este o persoană fizică autorizată să desfășoare activități economice, 100.000 de euro pe proiect dacă solicitantul este o microîntreprindere care își desfășoară activitatea în sectorul de transport sau 200.000 de euro pe cerere de finanțare în cazul proiectelor implementate de alte tipuri de microîntreprinderi. Cheltuielile eligibile pentru această măsură vizează o paletă largă de investiții în activități nonagricole, în dezvoltarea activităților meșteșugărești și în asigurarea unor servicii pentru populația rurală, prin care se urmărește sprijinirea unei game largi de inițiative antreprenoriale, menite să diversifice economia rurală (excepțiile reprezentate de lista de investiții ce nu pot fi finanțate prin măsura 322 fiind destul de restrânsă).

Pe de altă parte, pentru cinci măsuri, datele arată situații defavorabile, reprezentate de niveluri ale contractării situate sub pragul de 50%, în timp ce valoarea sumelor deja alocate către beneficiari este de doar câteva procente. În această categorie intră : măsura 111 (Formare profesională, informare și difuzare de cunoștințe), măsura 142 (Înființarea grupurilor de producători), măsura 143 (Furnizarea de servicii de consiliere și de consultanță pentru agricultori), măsura 313 (Încurajarea activităților turistice) și măsura 511 (Asistență tehnică). În aceste cazuri, calendarul de implementare a programelor de finanțare a fost influențat negativ atât prin disfuncțiile apărute la nivelul capacității de management a instituțiilor contractoare, cât și prin hotărârile luate la nivelul acestora, în ceea ce privește prioritățile programului de lansare a

măsurilor PNDR. Pe baza elementelor prezentate mai sus, problema principală legată de absorbția fondurilor publice disponibile prin PNDR nu pare a se situa la nivelul etapei de selecție și contractare a proiectelor, ci pare să conștă în riscurile implicate de procesul de verificare, monitorizare și efectuare a plăților aferente. Este de așteptat ca lipsa de expertiză în implementarea unor astfel de proiecte, atât a organismelor contractante, cât și a beneficiarilor direcți, să ducă, în unele cazuri, la apariția unor blocaje în mecanismele de realizare a activităților propuse sau a celor de rambursare a cheltuielilor prevăzute.

Mutând discuția din sfera procedurilor formale pentru accesarea și cheltuirea sumelor programate prin PNDR către zona concretă a impactului acestor alocări financiare asupra configurației socioeconomice a mediului rural, se evidențiază o serie de puncte sensibile care semnalează probleme interne, generate de viziunea ce ghidează măsurile intervenționiste de acest tip. Acest aspect, oarecum inerent oricărui tip de intervenție prin politici și programe publice, naște o serie de întrebări legate de cât de adecvate sunt aceste măsuri de finanțare la specificul societății și economiei rurale și ce efect pot avea acestea în contextul dat. În mod evident, modul de implementare și impactul PAC diferă semnificativ între statele membre ale UE. Studiile de acest tip (Giurcă *et al.*, 2012 ; Șerban și Juravle, 2012 ; Wegener *et al.*, 2011 ; Jensen *et al.*, 2009) evidențiază aspecte legate atât de diferențele consemnate la nivelul implementării măsurilor PAC, cât și de viziunile strategice diferite întâlnite la nivelul celor 27 de țări membre. Una dintre dimensiunile principale, care constituie baza diferențierilor ce apar în ceea ce privește rezultatele politicilor agricole comune, are la bază deosebirile structurale înregistrate între spațiile rurale și sectoarele agricole din statele ce au aparținut blocului comunist și statele din Europa de Vest. Măsurile reunite în PAC vizează dezvoltarea sectorului agricol și a spațiilor rurale plecând de la modelul societăților din vestul continentului, considerând că statele ce au aderat la UE în ultimul deceniu se vor transforma gradual prin implementarea ansamblului PAC. Problema principală ce apare din această viziune este aceea că, pentru țările cu sector agricol subdezvoltat, în care practicile de profil păstrează încă un caracter tradițional (cum este și cazul României), aplicarea acestui model de intervenție întâlnește bariere ce vin dinspre structura internă a sectorului agricol și a coordonatelor spațiilor rurale. Apare astfel un conflict între specificul ruralului și presiunea pentru schimbare venită dinspre politicile promovate în acord cu cadrul comunitar de intervenție în acest sector. Succesul implementării PAC în România, măsurat dincolo de rata de accesare a fondurilor disponibile sau de atingerea obiectivelor asumate prin documentul programatic ce stă la baza implementării PAC (PNDR, 2012), vizează transformarea sectorului agricol și a spațiilor rurale în așa fel încât diferența dintre coordonatele acestora înregistrate în țara noastră și cele consemnate în statele dezvoltate din Europa de Vest să se reducă.

Creșterea competitivității sectorului agricol românesc se poate realiza, în viziunea PNDR 2007-2013, printr-un demers integrat care combină susținerea modernizării

fermelor și stimularea IMM-urilor ce activează în zona industriei agroalimentare cu realizarea de investiții în infrastructura publică adresată acestor tipuri de facilități, cu implementarea de programe de susținere a tinerilor fermieri și cu asigurarea atingerii unui nivel optim de formare profesională a persoanelor ce activează în acest sector. Aproape jumătate din suma disponibilă pe axa I a PNDR (Îmbunătățirea competitivității sectorului agricol și forestier) a fost direcționată pentru modernizarea fermelor și creșterea valorii adăugate a produselor agricole. Astfel, fermierii au la dispoziție, prin măsura 121, peste un miliard de euro pentru derularea de investiții în modernizarea exploatațiilor. Valoarea finanțată standard reprezintă 40% din totalul investițiilor programate, putând crește până la 70% în cazul în care beneficiarul este un tânăr agricultor (cu vârsta de maximum 40 de ani) și proiectul este implementat într-o zonă cu handicap natural. Cu toate acestea, chiar dacă un ajutor nerambursabil în cuantum de 40-70% din totalul investiției poate părea tentant, în realitate, problemele de asigurare a cofinanțării restrâng destul de mult plaja posibililor beneficiari.

Astfel, prin modul în care au fost elaborate procedurile privind standardele de eligibilitate, măsura 121 pare mai degrabă adresată susținerii aceluia segment de producători agricoli care deja au un nivel relativ ridicat de competitivitate și care, pe baza resurselor proprii, pot contribui cu mare parte a cheltuielilor asumate. Cu alte cuvinte, această măsură pare a se adresa mai mult sectorului agricol mare, nefiind adecvată, în schimb, producătorilor mici și medii, pentru care asigurarea cofinanțării constituie o barieră foarte importantă. O situație similară se înregistrează și în cazul aplicațiilor realizate pe măsura 123, adresată sprijinirii IMM-urilor cu activitate agricolă (buget total : un miliard de euro). Și în acest caz, cuantumul cofinanțării (ce variază între 50% și 80%) reprezintă o problemă greu de depășit pentru categoria micilor procesatori. Pe această bază, se desprinde concluzia conform căreia aceste două măsuri la care am făcut referire nu oferă sprijin concret pentru dezvoltarea activității fermierilor și societăților comerciale din categoria mediană și din cele inferioare, ci susține doar vârfurile, adică doar acea categorie de fermieri și societăți comerciale din sectorul agricol ce are deja un nivel ridicat de dezvoltare. Spre comparație, sectorului micilor fermieri și persoanelor ce doresc să înceapă activitatea în agricultură le-au fost direcționate semnificativ mai puține resurse publice. Pentru susținerea fermelor de semisubzistență și în vederea integrării acestora în circuitul economic au fost direcționate aproape 500 de milioane de euro (în baza măsurii 141), în timp ce pentru instalarea tinerilor fermieri au fost distribuite 337 de miliarde (prin măsura 112). Cu toate acestea, pe baza coordonatelor înregistrate de sectorul agricol în România, cele două măsuri menționate anterior au adunat numărul cel mai mare de aplicații (peste 110.000 din totalul celor 140.000 de cereri înregistrate până la începutul anului 2013 la nivelul tuturor măsurilor PNDR). Pe baza acestui fapt, considerăm că axa I a PNDR încurajează mai degrabă consolidarea activității producătorilor agricoli și societăților comerciale consacrați, asigurând resurse insuficiente

pentru segmentul micilor producători, care doresc să se extindă și să rupă, astfel, orice legătură cu agricultura tradițională. Pe această bază, putem concluziona că o mare parte din fondurile disponibile pentru dezvoltarea sectorului agricol sunt direcționate către susținerea și dezvoltarea sectorului competitiv, în timp ce măsurile de sprijinire a dezvoltării noilor inițiative și a producției realizate la nivelul micilor exploatații familiale sunt mult mai slab reprezentate.

În același fel, sprijinul financiar destinat dezvoltării rurale (reunit în axele III și IV ale PNDR) este direcționat către categorii specifice de beneficiari. Astfel, pentru măsura 312, destinată sprijinirii inițiativelor privind crearea și dezvoltarea de micro-întreprinderi, a fost prevăzută alocarea a 400 de milioane de euro către microîntreprinderi și persoane fizice interesate de dezvoltarea unor inițiative productive menite să contribuie la creșterea numărului de locuri de muncă din mediul rural. Prin această măsură sunt finanțate realizarea de investiții în patru sectoare de activitate : facilități nonagricole, activități meșteșugărești, furnizarea de servicii pentru populația rurală și producția de energie regenerabilă. În selectarea aplicațiilor, criteriile luate în calcul favorizează proiectele depuse de antreprenorii tineri (maximum 40 de ani), care propun să creeze microîntreprinderi (excluzându-le din această categorie pe cele din sectorul agricol) și care reușesc să creeze mai mult de un loc de muncă la 25.000 de euro investiți. Practic, grila de punctaj defavorizează orice inițiativă derulată de persoane cu vârsta de peste 40 de ani (pe acest criteriu fiind acordate 20 din cele 100 de puncte în cadrul procesului de evaluare), creând o diferențiere artificială, cu impact negativ asupra competitivității proiectelor. În același fel, măsura 313, adresată susținerii activităților turistice derulate în localitățile rurale, prevede o serie de constrângeri pentru categoriile de posibili beneficiari, prin care plaja activităților ce pot obține finanțare se restrânge considerabil (între acestea, cea mai importantă vizează asigurarea cofinanțării, în cuantum de 50% din valoarea proiectului pentru inițiativele antreprenoriale).

O situație mai specială, în cadrul măsurilor destinate dezvoltării rurale, se înregistrează pe axa IV (LEADER), ce are ca obiectiv demararea și funcționarea inițiativelor de dezvoltare locală prin constituirea GAL-urilor. Spre deosebire de celelalte axe ale PNDR, în care procesul de implementare a programelor de dezvoltare este unul de sus în jos, adică strategiile elaborate la nivel central sunt aplicate uniform la nivel național, axa LEADER propune o abordare inversă, prin care factorii locali să fie cei ce stabilesc și pun în practică inițiativele de dezvoltare. Chiar dacă în statele vest-europene programul LEADER s-a dovedit a fi de un real succes, implementarea sa în România este destul de anevoioasă, în bună măsură și din cauza lipsei unei tradiții de acest tip. De altfel, și datele financiare privind absorbția sumelor disponibile prin PNDR plasează această axă financiară pe ultima poziție în ceea ce privește valoarea proiectelor selectate și sumele deja plătite.

Concluzii

În contextul coordonatelor sistemului agricol românesc, dominat de modelul agriculturii tradiționale, ansamblul de măsuri de intervenție reunite în PAC se pot dovedi a nu fi în totalitate adecvate realității economice. Astfel, apare o relație de incongruență între coordonatele sistemului agricol fragmentat și orientat în bună măsură spre autoconsumul familial și mecanismele de susținere financiară a fermierilor descrise prin PAC. Putem vorbi despre inadverența înregistrată între alocarea de resurse, destinată în principal consolidării poziției pe piață a fermierilor, așa cum prevăd cele mai multe dintre programele de finanțare europeană a acestui sector, și realitatea ruralului românesc, în care micile exploatații țărănești se află în zona de subzistență sau semisubzistență, fiind foarte departe de a atinge competitivitatea fermelor din vechile state membre ale UE. Acest lucru se traduce prin obiective distincte pentru sectoarele agricole din vestul continentului și cel existent în România, în primul caz urmărindu-se consolidarea poziției existente pe piață, pe când, în cazul țării noastre, creșterea nivelului de integrare în circuitele economice a exploatațiilor agricole reprezintă obiectivul principal (Șerban și Juravle, 2012).

După cum arată și studii anterioare (Șerban și Juravle, 2012), evaluarea impactului măsurilor prevăzute în PNDR relevă mai degrabă o situație nesatisfăcătoare atât în ceea ce privește adecvarea alocărilor de resurse la realitatea românească, cât și în ceea ce privește nivelul contractării pe anumite linii de finanțare. Excepțiile întâlnite în ceea ce privește atragerea și cheltuirea fondurilor alocate vizează în special sumele destinate infrastructurii rurale și cele destinate susținerii activității fermelor și realizării de investiții în sectorul microîntreprinderilor.

Pentru România, bugetul alocat prin PAC pentru perioada 2014-2020 este de 17,5 miliarde de euro, semnificativ mai mare decât sumele alocate pentru intervalul 2007-2013. Din acest motiv, este de maximă importanță ca în stabilirea coordonatelor de alocare financiară pentru următorii ani să se țină cont de problemele întâmpinate în perioada actuală. De eficientizarea procesului de implementare a fondurilor destinate susținerii sectorului agricol și dezvoltării spațiilor rurale depinde, în mare măsură, atingerea obiectivelor privind transformarea mediului rural și reducerea decalajelor înregistrate atât intern, la nivel de regiuni și comunități, cât și în raport cu statele dezvoltate din vestul continentului european.

Bibliografie

- Alexandri, C., Luca, L. (2008), „Romania and CAP reform”, *Agricultural Economics and Rural Development*, nr. 3-4, pp. 161-180.
- Buller, H., Wilson, G., Höll, A. (2000), *Agri-environmental policy in Europe*, Aldershot, Ashgate.

- Davidova, S., Fredriksson, L., Bailey, A. (2009), „Subsistence and semi-subsistence farming in selected EU new member states”, *Agricultural Economics*, 40, pp. 733-744.
- Davis, J. (2006), „Rural non-farm livelihoods in transition economies : Emerging issues and policies”, *Journal of Agricultural and Development Economics*, 3, 2, pp. 180-224.
- Forgascs, C. (2010), „Focusing Rural Development in Central and Eastern European Countries”, *Studies in Agricultural Economics*, 111, pp. 5-22.
- Fraser, E., Stinger, L. (2009), „Explaining agricultural collapse : Macro-forces, micro-crises and the emergence of land use vulnerability in southern Romania”, *Global Environmental Change*, 19, pp. 45-53.
- Gay, S.H., Osterburg, B., Baldock, D., Zdanowicz, A. (2005), *Sixth Framework Programme Priority 8 : Policy-Oriented Research, Recent evolution of the EU Common Agricultural Policy (CAP) : state of play and environmental potential*, nr. documentului : MEACAP WP6 D4b, martie.
- Giurcă, D. (2008), „Semi-Subsistence Farming – Prospects for the Small Romanian Farmer to Choose between a «Way of Living» or Efficiency”, *Agricultural Economics and Rural Development*, vol. 5, pp. 215-230.
- Giurcă, D., Alexandri, C., Rusu, M. (2012), *Reforma Politicii Agricole Comune în contextul perspectivei bugetare post-2013*, Institutul European din România, București.
- Jensen, M.S., Lind, K.M., Kobbe, H. (2009), „Enlargement of the European Union and Agricultural Policy Reform”, *Journal of European Integration*, 31, 3, pp. 329-348.
- Kerekes, K., Pakucs, B., Szocs, E., Veres, E., Vincze, M. (2010), *Dezvoltare rurală. Ocuparea forței de muncă în mediul rural*, Cluj-Napoca, Editura Accent.
- Marchiș, G. (2011), „Trends in European CAP : New opportunities for Romania”, *Economics, Management and Financiar Markets*, 6, 1, pp. 680-686.
- Marquardt, D., Wegener, S., Müller, J. (2010), „Does the EU LEADER Instrument Support Endogenous Development and New Models of Governance in Romania : Experiences from Elaborating an MCDA Based Regional Development Concept”, *International Journal of Rural Management*, 6, 193, pp. 193-241.
- Mărginean, I. (2006), „Condițiile de viață ale populației din mediul rural”, *Calitatea Vieții*, 1-2, pp. 153-170.
- Mihalache, F. (2013), „Coordinates of the budgets of revenues and expenditures of the rural localities”, *Journal of Community Practices*, nr. 1.
- Mihalache, F., Croitoru, A. (2011), *Mediul rural românesc : evoluții și involuții. Schimbare socială și antreprenoriat*, București, Editura Expert.
- Oțiman, P.I. (2008), „Dezvoltarea rurală și agricultura : oportunități de atenuarea a crizei economico-financiare și de reluare a creșterii economice”, *Economie agrară și dezvoltare rurală*, 5, 3, pp. 247-277.
- Parris, Kevin (2001), *Measuring the Environmental Impacts of the Common Agricultural Policy : Challenges, Recent Trends and Outlook, and Future Directions*, lucrare prezentată în cadrul European Institute of Public Administration Seminar : „The Common Agriculture Policy and the Environmental Challenge – New Tasks for the Public Administrations? ”, Maastricht, Olanda, 14-15 mai.
- Potter, C. (1998), *Against the grain : Agri-environment reform in the United States and the European Union*, Wallingford, CAB International.

- Sandu, D. (2005), „România rurală neagră”, *Sociologie Românească*, 3, 4, pp. 76-108.
- Șerban, A., Juravle (Gasler), A. (2012), „Ruralul românesc în contextul strategiilor europene de dezvoltare”, *Revista Română de Sociologie*, nr 3-4, pp. 265-281.
- Vidal, R.V.V. (2009), „Rural development within the EU LEADER+ programme: New tools and technologies”, *AI & Society*, 23, pp. 575-602.
- Wegener, S., Labra, K., Petrick, M., Marquardt, D., Theesfeld, I., Buchenrieder, G. (2011), „Administrating the Common Agricultural Policy in Bulgaria and Romania: Obstacles to Accountability and Administrative Capacity”, *International Review of Administrative Science*, 77, 3, pp. 583-603.
- Whitby, M. (1996), *The European environment and CAP reform: Policies and prospects for conservation*, Wallingford, CAB International.

- *** Comisia Europeană, *Agriculture and Rural Development, Agri-environment measures*, disponibil la http://ec.europa.eu/agriculture/envir/measures/index_en.htm, accesat în aprilie 2013.
- *** Comisia Europeană, Eurostat, *Agri-environmental indicators*, disponibil la http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/agri_environmental_indicators/introduction, accesat în aprilie 2013.
- *** Comisia Europeană, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – The CAP towards 2020: Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future*, Bruxelles, 18 noiembrie 2010, COM(2010) 672 final, disponibil la <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0672:FIN:en:PDF>, accesat în aprilie 2013.
- *** MADR, Raport final de evaluare intermediară a PNDR, 1022011, disponibil la http://euceuropaeu/agriculture/rurdev/countries/ro/mte-rep-ro_ropdf, accesat în aprilie 2013.
- *** MADR, Direcția Generală de Dezvoltare Rurală, *Situația pe sesiuni a proiectelor în cadrul PNDR înregistrate în tabele de monitorizare la data de 21.03.2013*, disponibil la <http://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/proiecte-depuse/2013/situatia-proiectelor-depuse-21032013pdf>, accesat în aprilie 2013.
- *** PNDR (2013), *Programul Național de Dezvoltare Rurală 2007-2013*, versiunea consolidată decembrie 2012, disponibil la http://www.madr.ro/pages/dezvoltare_rurala/pndr-v.8-22martie-2012.pdf, accesat la 3 aprilie 2012.
- *** The Guardian, *The EU common agricultural policy*, 26 iunie 2003, disponibil la <http://www.guardian.co.uk/world/2003/jun/26/eu.politics1>, accesat în mai 2013.

Istoricul cooperației agricole

Ionuț Petrescu

În *Marea Enciclopedie Agricolă* din 1938 (p. 175), cooperația agricolă era definită ca *ansamblul societăților/companiilor cooperatiste care satisfac nevoile țăranilor sub diferite forme*. Cu mici diferențe de nuanță, această definiție rămâne perfect valabilă și în prezent. Cooperativele agricole moderne sunt clasificate, în general, în funcție de principalele activități pe care acestea le derulează, respectiv (Mather *et al.*, 1998) :

- *Cooperativele de marketing* au ca principale obiective de activitate comercializarea produselor agricole ale propriilor membri și maximizarea veniturilor realizate din vânzarea acestor produse. Totodată, aceste cooperative pot negocia obținerea de prețuri mai bune pentru produsele comercializate de membrii acestora, pot stoca și vinde ulterior produsele agricole, în special cerealele, la prețuri mult mai avantajoase și au posibilitatea de a procesa produsele agricole pentru a le putea comercializa ca produse finite.
- *Cooperativele de aprovizionare* au ca obiect de activitate vânzarea de produse (materii prime, îngrășăminte, combustibili, semințe, utilaje agricole și de procesare etc.) necesare desfășurării activităților curente ale unei ferme.
- *Cooperativele de servicii*, după cum reiese și din denumirea acestora, oferă diferite servicii către propriii membri, cum ar fi : înseminarea artificială a efectivelor de animale, curățarea semințelor sau aplicații pentru pesticide.

Crete ca o formă de autoajutorare împotriva condițiilor de sărăcie extremă, cooperativele iau naștere pentru prima dată în Anglia, răspândindu-se ulterior în alte țări industrializate în cursul secolului al XIX-lea (Hoyt, 1989). Deși mișcarea cooperatistă își are originile în concepția utopică de organizare socială care înflorește în secolul al XIX-lea în Europa, dezvoltarea economiei de piață și a mecanismelor acesteia au făcut din cooperative o realitate instituțională (Brégianni, 2010).

Dezvoltarea cooperativelor de-a lungul timpului a fost influențată de mulți factori interconectați, aceștia putând fi grupați în trei categorii principale (Ingalsbe și Groves, 1989) :

- *condițiile economice* generate de crizele economice, războaie, inovațiile tehnologice sau politicile economice guvernamentale ;

- *organizațiile/asociațiile fermierilor* al căror succes depinde de puterea acestora de a influența deciziile de politici publice, calitatea deciziilor conducerii, motivarea și entuziasmul de a promova cooperativele etc. ;
- *politicile publice* generate de inițiativele legislative, interpretarea judiciară și interesele guvernamentale.

Dezvoltarea agriculturii din țările industrializate a fost influențată major de cooperative, prin furnizarea de produse agricole, marketizarea acestora și asigurarea de servicii complementare activităților agricole, cum ar fi transportul și depozitarea produselor agricole. Totodată, cooperativele agricole și-au demonstrat, de-a lungul timpului, capacitatea de a se adapta foarte ușor la schimbările rapide ale mediului economic în care își desfășoară activitatea, schimbări generate de inovațiile tehnologice, creșterea individualismului și industrializarea agriculturii. Adaptabilitatea cooperativelor la schimbările mediului economic au făcut din acestea un model de organizare economică în sectorul agricol (Ortmann și King, 2007).

Treptat, agricultorii au realizat faptul că dacă se asociază, își pot îmbunătăți accesibilitatea pe piață și, totodată, își pot finanța activitățile complementare vitale pentru succesul unei organizații, respectiv : cercetarea, distribuirea și promovarea produselor, marketizarea acestora, achiziționarea de utilaje și tehnologii performante. Prin crearea unei conexiuni între țărani și mecanismele de piață, cooperativele reprezintă un instrument extrem de util de intervenție în sectorul agricol. Mai mult, datorită acestui fapt, cooperativele agricole sunt în prezent cel mai important actor din sectorul agricol la nivelul Uniunii Europene (Cogeca, 2010).

Cooperativele agricole joacă un rol crucial în procesul de adaptare a producției fermierilor la cerințele consumatorilor, contribuind activ la îmbunătățirea poziționării acestora pe piață și totodată reprezentând o garanție a sustenabilității condițiilor de mediu (Cogeca, 2010).

Criza economică din perioada interbelică a condus la protejarea economiei agricole la nivel european, fapt ce a contribuit la dobândirea unei dimensiuni conceptuale a cooperativelor agricole și a societății rurale per ansamblu. Protecționismul economic a fost încurajat, în anumite state, de regimuri autoritare care, cel puțin în sudul Europei, au acordat un rol bine definit cooperativelor agricole, acestea fiind percepute ca un nucleu în jurul căruia se aduna țărănimea (Brégianni, 2010).

După al doilea război mondial, cooperativele agricole aflate sub regimurile totalitare comuniste au fost folosite ca mijloace de colectivizare a pământurilor și a capitalurilor. Axate mai mult pe nevoile statului decât pe cele ale propriilor membri, cooperativele agricole comuniste pot fi numite cu greu cooperative în adevăratul sens al cuvântului. După căderea regimurilor comuniste, cooperativele agricole au fost privite cu neîncredere atât de guvernele care nu doreau să fie asociate cu acestea, cât și de publicul larg, din cauza faptului că acestea erau și încă sunt privite ca relicve ale unui trecut nefericit. Această neîncredere provine și din faptul că o mare parte

din membrii cooperativelor agricole au fost obligați să li se alăture după ce au fost forțați să își cedeze aceluiași cooperative pământurile deținute. Toți acești factori trezesc amintiri ale unui trecut pe care foarte mulți ar vrea să îl facă uitat (Pattison, 2000).

Tranziția de la economia centralizată, controlată de regimurile totalitare comuniste din centrul și estul Europei, la cea de piață a reprezentat un punct de cotitură pentru cooperativele agricole, prin faptul că acestea au trebuit să concureze cu ceilalți competitori de pe piață, dar fără a avea suportul, finanțarea și controlul guvernelor, trebuind să devină mai autosuficiente și mai puțin dependente de aparatele centrale.

Kolyris (1995) consideră că, pentru a avea succes în cadrul tranziției de la economia centralizată la cea de piață, cooperativele agricole de producție trebuie să se transforme în unități agricole familiale, sprijinite de cooperative de servicii. Un aspect critic al acestei metamorfoze constă în reticența la schimbare, manifestată prin atitudinea pasivă a membrilor cooperativelor, care este adesea speculată de o parte minoritară a acestora, formată, frecvent, din managementul cooperativelor, în scopul dobândirii unei părți importante din averea cooperativelor agricole pentru ei înșiși.

Încercarea de transformare a cooperativelor agricole de producție în cooperative de servicii se confruntă cu o puternică rezistență generată, în special, de următorii factori (Janda și Lutteken, 1995) :

- *Elita cooperativelor*, formată din managementul actual și trecut, care dorește să păstreze controlul și chiriile pe spațiile aflate în proprietatea cooperativelor și, totodată, prin intermediul influenței și informațiilor pe care aceștia le dețin, să poată delapida averea acumulată în timp de cooperative.
- *Lucrătorii agricoli* reticenți la schimbare, obișnuiți cu vechiul sistem, temându-se de riscurile pe care le implică munca în mediul privat. Această reticență, pe lângă aspectele legate de mentalitate și obișnuința cu un anumit sistem, derivă din faptul că lucrătorii agricoli care și-au desfășurat activitatea în fermele de stat sau în cadrul cooperativelor agricole de producție controlate de stat sunt, în general, specializați pe un anumit domeniu, lipsindu-le cunoștințele manageriale, tehnologice și de marketing necesare pentru funcționarea cu succes a unei ferme private.
- *Comunitatea academică* din țările aflate în tranziție, care consideră că eficiența producției agricole la scară largă este imposibil de realizat în cadrul unei ferme familiale ce deține 10 sau mai puțin de 10 hectare.

La nivelul României nu există o analiză clară a istoricului și evoluției cooperativelor agricole din perioada premergătoare erei socialiste, acest fapt fiind generat de fragmentarea teritorială și instituțională a României înainte de 1918 (Cernea, 1974). Cu toate acestea, formele țărănești de cooperare în sectorul agricol au existat din cele mai vechi timpuri, acestea fiind evidențiate prin existența obștilor sătești care, odată cu începutul secolului XX, acoperă o arie largă de nevoi de dezvoltare ale mediului

rural, influențate de elita țărănească și, nu în ultimul rând, de clasa politică liberală. Aceste obști sătești pot fi clasificate în funcție de obiectivele pe care le urmăreau, respectiv (Cernea, 1974) :

- *Obștile sătești de arendare* aveau ca principal obiectiv luarea în arendă a terenurilor deținute de marii proprietari de terenuri și, totodată, eliminarea dependenței țărănimii față de aceștia. În Moldova și Muntenia, între 1903 și 1926, existau 992 de obști de arendare, cu un număr de 107.000 de membri și cu o suprafață de terenuri care însuma 600.000 de hectare.
- *Obștile sătești de cumpărare* aveau ca obiectiv cumpărarea de terenuri aflate în proprietatea marilor proprietari. În același interval de timp, pe teritoriul Regatului României existau 363 de astfel de obști, care dețineau în proprietate 98.365 de hectare de teren și aveau un număr de 38.822 de membri.

Primele cooperative agricole moderne de pe teritoriul României au apărut mai întâi în Transilvania, acestea fiind întemeiate de comunitatea săsească, iar ulterior aceste forme asociative au fost preluate și de țărănimea română (Ljukic, 2002). Prima cooperativă țărănească înființată în 1894 pe teritoriul României avea ca scop ajutorarea propriilor membri în obținerea de credite financiare (Hatos, 2006).

Ceea ce poate fi constatat înainte de perioada comunistă în privința evoluției cooperativelor agricole din România este strânsa interdependență dintre acestea și cooperativele de credit. Această interdependență, aproape simbiotică, a fost generată de nevoia de creditare a țărănimii pentru cumpărarea de terenuri și achiziționarea de utilaje și materii prime necesare (Crișan, 2010). Mai mult, cooperativele de credit erau asocieri formate de micii producători agricoli în scopul accesării creditelor necesare derulării activităților curente și, totodată, acestea reprezentau o garanție a faptului că economiile acestora erau în siguranță (*Marea Enciclopedie Agricolă*, 1938).

Ideea înființării cooperativelor de credit a fost puternic susținută de intelectualitatea și clasele politice ale vremii, deoarece acestea facilitau crearea unei puternice și bogate păături sociale în mediul rural, fapt ce contribuia, pe lângă soluționarea unei probleme sociale, la independența și stabilitatea economică a țărănimii (Frățilă, 1994).

Bibliografie

- Brégianni, Catherine (2010), *Agricultural cooperatives in South and Central Europe, 19th-20th century : A comparative approach*, material rezultat în urma unei conferinței ce a avut loc la Academy of Athens, organizată de Modern Greek History Research Centre, iunie.
- Cernea, Mihail (1974), *Sociologia cooperativei agricole*, București, Editura Academiei RSR.
- Cogeca (European agri-cooperatives) (2010), *Agricultural Cooperatives in Europe. Main Issues and Trends*, Bruxelles, 15 septembrie, disponibil la <http://www.agro-alimentarias.coop/ficheros/doc/03020.pdf>, accesat în iunie 2013.

- Crișan, Ioan (2010), *Cooperăția de consum. Evoluție, structuri, strategii de dezvoltare*, București, Editura Universitară.
- Frățilă, Gheorghe (coord.) (1994), *Cooperarea și asocierea în agricultură*, București, ASE.
- Hatos, Adrian (2006), *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție: 1990-2002*, Iași, Editura Lumen.
- Hoyt, A. (1989), „Cooperatives in other countries”, în D. Cobia (ed.), *Cooperatives in agriculture*, New Jersey, Prentice-Hall, pp. 81-97.
- Ingalsbe, G., Groves, F.W. (1989), „Historical development”, în D. Cobia (ed.), *Cooperatives in agriculture*, New Jersey, Prentice-Hall, pp. 106-120.
- Janda, Karel, Lutteken, Antonia (1995), „Transformation Strategies for Agricultural Cooperatives in Central and Eastern Europe”, *Agricultural Economics*, vol. 41, nr. 12, disponibil la <http://ies.fsv.cuni.cz/sci/publication/show/id/605/lang/cs>.
- Kolyris, Panagiotis (1995), „Guide to Co-operative Transformation Strategy”, Ministerul Agriculturii, Budapesta, în Janda, Lutteken, „Transformation Strategies for Agricultural Cooperatives in Central and Eastern Europe”, *Agricultural Economics*, vol. 41, nr. 12, disponibil la <http://ies.fsv.cuni.cz/sci/publication/show/id/605/lang/cs>.
- Ljukic, Srdan (2002), *Sociological aspects of peasant cooperation in post-socialist in Romania*, disponibil la http://library.nec.ro/papers/regional2001-2002/ssljukic/ssljukic_paper.htm, accesat în iunie 2013.
- Ortmann, G.F., King, R.P. (2007), „Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems”, *Agrekon*, vol. 46, nr. 1, martie, p. 62.
- Mather, J.W., DeVille, K.C., Gessner, A.L., Adams C.C. (1998), *Cooperative Historical Statistics*, US Department of Agriculture, Cooperative Information Report 1, Section 26, disponibil la <http://www.rurdev.usda.gov/rbs/pub/cir1s26.pdf>, accesat în iunie 2013.
- Pattison, Dwayne (2000), *Agricultural Cooperatives in Selected Transitional Countries*, document de discuție, International Cooperative Agricultural Organization, Canadian Cooperative Association (CCA) și International Cooperation Agricultural Organization (ICAO), februarie.
- *** *Marea Enciclopedie Agricolă*, 1938, vol. II, București, Editura PAS.

Partea a II-a

Organizațiile colective ale proprietarilor de păduri din România

Organizațiile colective ale proprietarilor de păduri

Florin Popa, Monica Popa

Șocurile economice care au însoțit boomul dezvoltării economice și politice postbelice au pus de timpuriu sub semnul îndoielii soluțiile rezultate din concubinajul ideologic și praxeologic dintre capitalism și principiul *bunăstării sociale pentru toți*. Sub anumite aspecte, privind retrospectiv, putem identifica existența unor etape succesive în gândirea sociologică ce a acompaniat practicile sociale, punctul de plecare fiind reprezentat de politicile sociale reparatorii de după război, care au contribuit la construirea utopiei moderne a *statului bunăstării*, utopie susținută de mitul rolului pancreator al Occidentului (Elias, 2002), obiectivat în strategiile de dezvoltare socială orchestrate de marile puteri începând cu anii '50-'60 în fostele colonii sau în zonele de interes geopolitic. Febra dezvoltării s-a atenuat începând cu anii '70, criza economică din această perioadă constituindu-se într-un recul al programelor de dezvoltare finanțate de statele dezvoltate datorită problemelor privind sustenabilitatea socioeconomică a investițiilor (Hours, 2010), viziunea structural-sistemică ce însoțea respectivele programe fiind înlocuită treptat, începând cu anii '80, prin avansul ideologiilor neoliberale, de o viziune de jos în sus asupra dezvoltării. Problematika *economiei sociale* corespunde acestei perioade, în care se încearcă valorificarea resurselor endogene, prin actanți locali, în acord cu posibilitățile comunității raportate la necesitățile sale. Principiul *reflexivității* (Giddens, 1984, 2000) care însoțește acest obiectiv pornește de la premisa că agentul social (*agency*), conștient de nevoile sale, este cel mai bine informat cu privire la vulnerabilitățile și oportunitățile locale, oricum mult mai bine decât instituțiile ordonatoare de credite pentru dezvoltare. Acest moment corespunde substituirii sistemului de reprezentări ce domina viziunea despre dezvoltare cu un mănunchi de bune practici, care au contribuit în timp la formarea unei piețe a dezvoltării după modelul celei a carității (Hours, 2010).

Prezentată, nu de puține ori, ca o descoperire recentă la confluența cu teoriile inovației sociale (Bouttilier, Allemand, 2010), *economia socială* acoperă un spectru larg de activități socioeconomice, în funcție de contextele locale în care este studiată. Diversitatea explicită a fenomenelor circumscrise economiei sociale beneficiază însă de o unitate funcțională implicită din perspectiva contribuției la procesele de reproducere

socială (Ash, 2002 ; Ulurota, 2009). Aflată la confluența fenomenelor circumscrise solidarității sociale și autogovernării, economia socială are rădăcini adânci în tradiția social-politică și cultural-economică a comunităților europene. Printre instituțiile care, prin structura și implicațiile sociale pe care le poartă, au puternice rădăcini în fenomenologia specifică economiei sociale, se regăsesc și organizațiile comunitare tradiționale românești de tipul obștii, Comunității de Avere și composorului, despre care urmează să vorbim în continuare.

Expresia *economie socială* ar sugera că nu toate activitățile economice comportă implicații sociale. În fapt însă, nu există activitate economică independentă de contextul social, cultural și politic în care se desfășoară. Este adevărat că exigențele metodologice din științele socioumane impun uneori, după modelul științelor exacte, izolarea fenomenelor studiate, îndeosebi atunci când se încearcă construirea unor ideal-tipuri cu valoare explicativă exhaustivă sau cel puțin cu o largă sferă de cuprindere, fapt ce lasă impresia unei autonomii relative a faptelor unele în raport cu altele. Un alt aspect ce decurge din înțelegerea defectuoasă a sintagmei *economie socială* este cel conform căruia organizațiile care desfășoară activități în domeniu nu se conduc după legile pieței, reprezentare cât se poate de falsă, cauzată de deducerea profilului respectivelor organizații din obiectivele (nonprofit) pe care le urmăresc și ignorarea într-o măsură mai mare sau mai mică a logicilor interne de funcționare a acestora. Orice activitate comportă resurse, acestea la rândul lor angajează comportamente specifice dependente de condițiile în care se asigură reproducerea sistemelor sociale, reproducerea socială fiind la rândul ei dependentă de valorificarea și producerea de noi resurse ș.a.m.d. Pe scurt, practicile economice asigură reproducerea socială a sistemului, aceasta asigurând condițiile de posibilitate ale economicului. Între cele două există o strânsă interdependență, variatele activități economice fiind angajate în grade diferite în procesul de reproducere a sistemului social în timp ce sistemul social va contribui în măsuri variabile la asigurarea condițiilor de reproducere a activităților economice.

Din anumite puncte de vedere, activitățile din sfera *economiei sociale* sunt cele care contribuie în cea mai mare măsură la asigurarea condițiilor de reproducere a sistemului social, fără a ieși însă cu totul din logica pieței, după cum am fi tentați să credem, cu atât mai mult cu cât asistăm la consolidarea unei piețe de câteva miliarde de euro, cu zeci de milioane de angajați și câteva milioane de organizații¹, pe care sunt tranzacționate diferite bunuri sociale: integrare socială, activități antidiscriminare, integrare economică, antreprenoriat social etc. O astfel de piață nu poate exista în afara logicii pieței economice capitaliste, constituindu-se într-un important pol de atracție a unor inițiative private și colective.

1. Numai pe teritoriul Uniunii Europene sunt înregistrate două milioane de întreprinderi de economie socială (reprezentând 10% din totalul afacerilor din uniune), cu peste 11 milioane de angajați (<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy>).

Entitățile de referință din acest capitol au ca numitor comun colaborarea și cooperarea dintre indivizi, dintre unitățile sociale (gospodării, organizații locale, agenți economici, instituții administrative locale și centrale etc.), dintre indivizi și unitățile sociale, cu scopul de a asigura condițiile necesare reproducerii sociale și conservării resurselor materiale și imateriale endogene. Resursele materiale pe care le avem în vedere – pădure, pășune, fâneață, floră și faună sălbatică – se află în indiviziune sau în stare de natură și fac obiectul unor activități ce compun sectorul economiei primare. Modul de administrare și valorificare ale acestora comportă o serie de resurse imateriale reprezentate de capitalul uman angajat în valorificarea resurselor materiale, de o serie tradiții și obiceiuri locale. Între activitatea economică și viața socială există o strânsă interdependență, valorificarea resurselor materiale contribuind semnificativ la reproducerea resurselor imateriale ce configurează structurile sociale, în timp ce existența resurselor imateriale, manifeste la nivelul structurilor sociale, asigură condițiile de valorificare a resurselor materiale.

Dacă pădurea, în calitate de resursă principală și, într-o anumită măsură, modurile de administrare și valorificare ale acestei resurse constituie principalul element de asemănare dintre entitățile analizate, rațiunile care au stat în trecut la originea înființării și funcționării acestor entități, ce se regăsesc azi în calitate de premise pentru reînființarea lor, sunt fundamental diferite. Dacă obștile beneficiază de o tradiție de sute, poate chiar mii de ani, fiind cea mai răspândită formă de organizare a comunităților țărănești libere de pe teritoriul actualei României – se regăsesc pe tot cuprinsul Țării Românești și Moldovei, existând o serie de indicii care semnaleză prezența acestei forme de organizare și pe teritoriul Transilvaniei –, composezatele, Comunitatea de Avere și pădurile comunale beneficiază de o istorie recentă, fiind construcții instituționale formale, ce coincid cu introducerea sistemului legislativ modern, de tip napoleonian, pe teritoriul Transilvaniei de către administrația habsburgică. Specificul obștilor constă în faptul că acestea erau la origine forme de autoguvernare, fundamentate pe tradiții și cutume ce au supraviețuit până în perioada modernă, când, odată cu adoptarea primului Cod Silvic românesc în 1910, au fost formalizate statutar, obștile dobândind statutul de persoană juridică. Spre deosebire de obști, composezatele, Comunitatea de Avere și pădurile comunale au fost reglementate încă de la început formal, ele răspunzând unor imperative ce treceau dincolo de nevoile comunității. Deosebirile ce fundamentează întemeierea și existența entităților analizate determină traiectoriile diferite pe care acestea le-au dobândit în prezent.

Obștile poartă o componentă identitară puternică, cu implicații majore asupra modului de funcționare a instituțiilor având această denumire și a obiectivelor lor. Obștea, înainte de a fi o instituție formală, este în primul rând o instituție comunitară, în fapt însăși comunitatea, toate deciziile ce reglementează activitatea economică a acestei instituții subsumându-se modelului democrației participative.

Toate gospodăriile au drept de vot prin intermediul unui reprezentant, consiliul de administrație fiind format din toți acești reprezentanți desemnați în interiorul fiecărei gospodării. Activitățile economice de exploatare a fondului forestier, pășunilor și fânețelor răspund unor nevoi specifice, exploatarea fiind controlată prin gradul de acoperire a nevoilor gospodăriilor pentru lemn de foc și/sau construcție și a investițiilor realizate în folosul întregii comunități: amenajarea și întreținerea drumurilor comunale, repararea și întreținerea unor imobile publice (școală, cămin cultural, primărie etc.) etc. O altă componentă, la fel de importantă, este cea reprezentată de ajutorul mutual asigurat de obște în cazul unor gospodării aflate în situații de risc: decese, familii cu mulți copii (secretarul obștii Păulești, fost învățător în sat, a menționat faptul că anumiți copii, cu deosebire cei din familii nevoiașe, primeau rechizite și alte materiale didactice din partea obștii), investiții în activități economice aducătoare de profit, altele decât cele agricole (în anii 2004-2005, când am efectuat o cercetare în localitatea Păulești, coordonată de Monica Popa și Monica Vasile, obștea Păulești era interesată de realizarea unor investiții în agroturism fie în numele obștii, fie prin sprijinirea unor localnici în realizarea unor posibile investiții în acest domeniu).

Nu putem nega existența unor acțiuni cvasiclandestine ce *parazitează* anumite activități desfășurate de obști, însă acestea, spre deosebire de cazul composesoratelor sau al pădurilor comunale, sunt ceva mai *candide*, fără implicații majore la nivelul funcționării efective a instituției obștii și fără a periclita obiectivele acesteia. Acest fapt se datorează faptului că obștea reprezintă, înainte de toate, o formă de autogovernare cu activități și atribuții ce intră în sfera *economiei sociale*, cei care valorifică în interes propriu resursele obștii fiind acceptați mai mult sau mai puțin tacit, câtă vreme se subordonează imperativelor interesului comunitar.

Spre deosebire de obști, odată cu Comunitatea de Avere, composesoratele și pădurile comunale, intrăm în zona gri a formelor de proprietate colectivă din România. Elementul care împiedică, într-o măsură mai mare sau mai mică, calificarea acestora din urmă ca exemple de bună practică este reprezentat de lipsa de claritate a raporturilor dintre proprietarii de drept și obiectul proprietății, fapt ce încurajează o serie de comportamente clandestine care periclitează fundamental statutul acestor instituții. Această situație poartă o serie de efecte ce deturneză de la adevărata lor destinație instituțiile care administrează bunuri patrimoniale colective în folosul unor colectivități sau coproprietari, efectele sociale pozitive fiind de cele mai multe ori neglijabile.

Chiar dacă Comunitatea de Avere și pădurile comunale au ca temelie principiul egalității în drepturi a coproprietarilor la bunul patrimonial, fapt ce indică suprapunerea acestor instituții pe o tradiție devălmașă reziduală de tipul obștilor, premisele care le fundamentează sunt diferite. Acestea sunt moștenitoarele vechilor comunități grănicerești transilvănene înființate de-alungul frontierei imperiului habsburgic în secolul al XVIII-lea și desființate după aproximativ o sută de ani, în secolul al XIX-lea. Spre deosebire de obști, acestea au fost încă de la început reglementate formal, în conformitate cu Codul Civil și regulamentele silvice existente în Transilvania la data

constituirii lor și reorganizate la începutul secolului XX, odată cu intrarea în vigoare a primului Cod Silvic românesc. În prezent, Comunitatea de Avere se prezintă sub forma unei organizații suprainstituite independent de entitățile purtătoare ale drepturilor de proprietate, în timp ce pădurile comunale se află în grija primăriilor locale, fiind gestionate în calitate de bun patrimonial (proprietate publică) al administrației locale, și nu al comunității sau al membrilor acestora. *De jure*, proprietari sunt oamenii sau comunitățile din care fac parte, dar *de facto*, proprietari sunt instituțiile care administrează bunul patrimonial. Ne confruntăm cu o situație confuză a statutului proprietății, în care administratorii bunului se substituie proprietarilor de drept, fapt ce comportă implicații neglijabile în planul beneficiilor sociale și economice care le revin proprietarilor legali.

Composesoratele, spre deosebire de celelalte forme de proprietate colectivă, au caracter genealogic, proprietarii fiind ușor de identificat în calitate de moștenitori unici ai drepturilor. Drepturile, la rândul lor, sunt direct proporționale cu contribuția originală a predecesorilor la achiziția suprafețelor forestiere, de pășune sau fâneață. Achizițiile originare, prin specificul lor (inegalitare), confereau composesoratorilor în primul rând o funcție de patrimonializare și, prin urmare, o dimensiune strict economică, caracteristici ce s-au păstrat până în prezent. Prin reglementarea unilaterală a diferitelor forme de proprietate colectivă din România (Legea nr. 1/2000, Legea nr. 247/2005), pe lângă funcția economică, composesoratele au dobândit un potențial social latent prin răsfrângerea beneficiilor economice care le revin membrilor asupra întregii comunități din care fac parte, sub diverse forme ale efectelor sociale (*social outcome*). (Exploatațiile forestiere sunt generatoare de locuri de muncă atât în sectorul primar, cât și în cel secundar al prelucrării lemnului. În cercetările de teren efectuate în Transilvania, am constatat, cel puțin pe valea Mureșului, o strânsă corelație între activitățile economice de exploatare și prelucrare a lemnului și dezvoltarea sectorului agroturistic, un număr semnificativ de proprietari de gatere și/sau ateliere de prelucrare a lemnului prestează și servicii turistice în regim hotelier sau de pensiune.) Spre deosebire de obști, Comunitatea de Avere și pădurile comunale, inițiativele economice în cazul composesoratorilor au un caracter individual, ele fiind întreprinse de membrii acestora în folos propriu, dar cu reale beneficii, directe și indirecte, pentru membrii comunităților din care fac parte. Composesoratele joacă în aceste situații un rol de *start-up* pentru inițiativele private ale membrilor prin furnizarea resurselor primare generatoare de beneficii financiare la prețuri de dumping (în calitate de composesori, beneficiază de cote de material lemnos gratuit și, informal, de drept de preemțiune la achiziția materialului lemnos).

Istoricul și domeniul actual de acțiune ale organizațiilor care administrează pe cote-părți sau devălmaș bunuri patrimoniale colective indică prezența pe teritoriul României a unor îndelungate tradiții de acțiune comunitară ce intră în sfera de cuprindere a conceptului de *conomie socială*. Ceea ce deosebește actualele organizații de ceea ce reprezentau ele la origine este disocierea dintre dimensiunea economică

și cea socială, instituționalizarea acestora fiind în prezent explicită doar din punct de vedere economic – interesul autorităților pentru administrarea unor resurse cu proprietari incerti sau cărora li s-a pierdut urma –, în timp ce dimensiunea socială are mai degrabă un caracter rezidual, dependent de nivelul de actualizare în memoria colectivă a tradițiilor care le-au fundamentat originar.

Din punctul de vedere al efectelor sociale măsurabile, organizațiile care administrează bunuri patrimoniale devălmașe sau pe cote-părți pot fi ordonate în două categorii majore :

- organizații de tip start-up – composesoratele ;
- organizații de tip suport – obști, Comunitatea de Avere și păduri comunale.

Organizațiile de tip start-up, din care fac parte composesoratele, asigură premisele necesare membrilor acestora de a iniția activități economice individuale prin furnizarea capitalului financiar minim necesar (dedus din cotele de material lemnos ce le revin de drept și dreptul informal de preemțiune la achiziția de materie primă la prețuri de dumping) și oferirea unui context favorabil valorificării capitalului social în termeni de capital economic relațional.

Organizațiile de tip suport, cum este cazul obștilor, al Comunității de Avere și al pădurilor comunale, prin redobândirea dimensiunii sociale care le-a fundamentat și extinderea activităților de tipul microcreditului, ajutorului mutual etc., pot juca un rol fundamental în susținerea mecanismelor de reproducere socială prin asigurarea premiselor necesare proceselor de dezvoltare comunitară.

Împreună, aceste organizații se integrează efortului orchestrat, de dezvoltare a sectorului terțiar din România în termeni organici, atâta vreme cât acțiunile lor vor fi subsumate efortului comunităților de întărire a rezilienței sociale.

Bibliografie

- Amin, Ash, Cameron, Angus, Ray, Hudson (2002), *Placing the Social Economy*, Londra, New York, Routledge.
- Boutillier, Sophie, Allemand, Sylvain (2010), *Economie sociale et solidarité*, Paris, L'Harmattan.
- Giddens, Anthony (1984), *The Constitution of Society. Outline of theory of structuration*, Oxford, Polity Press.
- Giddens, Anthony (2000), *Consecințele modernității*, București, Editura Univers.
- Hours, Bernard (2010), *Ideologia umanitară sau spectacolul alterității pierdute*, Iași, Editura Institutul European.
- Norbert, Elias (2002), *Procesul civilizării*, Iași, Editura Polirom.
- Uluorta, M. Hasmet (2009), *The Social Economy. Working alternatives in a globalizing era*, Londra, New York, Routledge.

Organizațiile proprietarilor de păduri din zone de deal-munte

Florin Popa, Monica Popa

În categoria entităților de economie socială pot fi incluse și asociațiile forestiere, care nu funcționează doar pentru a le asigura angajaților o sursă de venit, ci și în vederea valorificării profitului în folosul comunității. Deciziile referitoare la zonele de investiție nu sunt exclusiv apanajul celor din conducere, participarea la aceste dezbateri depășind cadrele instituțiilor forestiere. Adunarea generală este convocată o dată pe an, în schimb, consilierii aleși reprezintă interesele coproprietarilor care nu pot participa în mod curent la dezbateri.

În general, investițiile clasice sunt cele care vizează îmbunătățirea infrastructurii comunității, drumuri, școli, cămine culturale, biserici etc. În unele cazuri, cotele-părți ce revin fiecărei gospodării se pot obiectiva și sub formă de dividende sau bani.

În spațiul românesc a existat în mod tradițional o instituție, primordial cutumiară, a cărei autoritate era extinsă, nevizând doar aspectele referitoare la proprietate, ci în general acele elemente din social care confereau echilibru comunității. Aici mă refer la obștea satului, care inițial desemna atât comunitatea ca unitate socială, cât și instanța de conducere. După revoluția din 1989, odată cu reîmproprietărirea, s-au reînființat și acele instituții care până la naționalizarea din 1948 au fost responsabile cu administrarea pădurii. Obștea a fost una dintre aceste structuri de gestiune a terenurilor forestiere, reprezentativă pentru regiunea istorică Vrancea, dar întâlnită și în alte zone din Vechiul Regat. Criteriul de acordare a dreptului în acest caz este rezidența, subiectul proprietar nefiind individul, ci gospodăria.

Obștea este cel mai bun exemplu de instituție al cărui regim presupune în bună măsură o acțiune comună de administrare și accesare a obiectului proprietății. Avem ca argument procesele decizionale formale ce nu se desfășoară independent de voința coproprietarilor, care se exprimă prin vocea consilierilor locali. De asemenea, anual se discută formulele de acordare a dreptului, fixate și în funcție de amenajamentele silvice, populația beneficiind de cele mai multe ori de cote lemnoase pentru foc și, în anumite situații, de lemn pentru construit. Când se organizează licitații, deciziile referitoare la investiții nu sunt doar apanajul celor din conducere, ci sunt consultați și proprietarii, de regulă banii fiind valorificați pentru reabilitarea de drumuri, poduri, biserici, școli, cămine culturale etc.

În final, o parte din resurse dobândesc o destinație și o valorificare publică. Însă regimul bunurilor deținute colectiv se distinge de cel public, în prima situație existând o serie de reglementări specifice, formale și cutumiare, ale statutului celor îndreptățiți să beneficieze de resursele forestiere.

Regimul bunului public nu presupune existența unor proprietari sau coproprietari, dar nici a unui act oficial de proprietate, categoria beneficiarilor bunurilor publice – o bancă din parc sau mijloacele de transport în comun – în majoritatea situațiilor nefiind precizată.

Alături de obște, din categoria acestor entități mai fac parte și alte instituții reprezentative pentru alte regiuni istorice ale României. Pădurea comunală este obiectul proprietății comunităților care s-au înscris într-o altfel de istorie locală și regională. Aceasta se regăsește în unele zone care în trecut au fost incluse în structura graniței militare înființate de habsburgi începând cu secolul al XVIII-lea. Este vorba de localitățile foste militare sau grănicerești, situate în partea de est a imperiului austriac, în sudul și nord-estul Transilvaniei, în punctele de graniță sau de interferență cu principatele Moldovei și Țării Românești.

O altă formă de proprietate, legată tot de istoria imperială, este Comunitatea de Avere. Aceasta presupune cea mai atipică formulă de administrare a pădurii, regăsindu-se doar în partea montană a Banatului.

Spre deosebire de celelalte instituții care administrează la nivel local pădurea, Comunitatea de Avere cu sediul în Caransebeș se ocupă de toate pădurile care aparțin localităților ce au făcut parte din regimentul de graniță numărul 13. Este, practic, o suprastructură regională care, în afară de terenurile forestiere, mai administrează o serie de imobile deținute până la naționalizare de foști militari.

În perioada postcomunistă, în această zonă procesele de împrumetare s-au desfășurat pe intervale lungi de timp. În 2006, când am luat primul contact cu regiunea din proximitatea Caransebeșului, pădurile erau în continuare în proprietatea statului, urmând să fie cedate proprietarilor de drept. În principiu, genealogia ar trebui să fie criteriul de atribuire a dreptului descendenților grănicerilor și foștilor grăniceri, în schimb, tradiția militară a acestor localități de graniță este puternic estompată, uneori recuperată pe cale livrescă, de elitele locale.

Composesoratul este o structură de proprietate a cărei istorie nu este similară cu a celor menționate anterior, majoritatea fiind înființate în secolul al XIX-lea¹, în special pe teritoriul transilvănean, prin cumpărare. Dar există și un alt tip de composesorat, cu origine grănicerească, ce va dobândi această titulatură după momentul demilitarizării din secolul al XIX-lea. Istoria acestei forme de proprietate este extrem de complicată, în demersul genealogic fiind imperios necesar să avem o reprezentare cât mai bună a istoriei principatului transilvănean. Într-un caz, în stabilirea drepturilor composesorale se ține cont de criteriul genealogic, comunitatea în totalitatea sa nefiind proprietară, ci

1. Aceste forme de proprietate au existat și înainte de secolul al XIX-lea, în schimb aveau altă titulatură.

doar acele familii care au contribuit la cumpărarea pădurii respective. Dreptul devine astfel inegalitar, fiecare gospodărie având cote-părți din pădure, în funcție de contribuțiile înaintașilor lor.

Pe teren am mai identificat un altfel de posesor, al cărui trecut se înscrie tot în istoria militară, în schimb se poate ușor confunda cu pădurea comunală, care se regăsește tot pe teritoriul fostei granițe militare. Cert este că, spre deosebire de posesorul genealogic, cel negenealogic este prin excelență rezidențial, întreaga comunitate având drept de proprietate, dar nu în termeni inegalitari, ai unor suprafețe de pădure măsurate, știute, ci sub formă de cote-părți de lemn pentru construcție sau foc. Este suficient ca o persoană să domicilieze într-o anumită localitate pentru a-i fi recunoscut dreptul de proprietar în regim devălmaș și indiviz.

În trecut, în afară de atribuțiile clasice circumscrise proceselor de gestionare a proprietăților forestiere, instituția le oferea celor cu descendență grănicerească o serie de beneficii sociale, chiar și reducerea unor costuri pentru cei interesați să meargă în stațiunea Băile Herculane. De asemenea, elevii cu proveniență grănicerească, dacă aveau rezultate deosebite la școală, primeau burse de studiu. La data cercetării (2006), Comunitatea de Avere și-a recuperat o parte de imobile, urmând să intre și în posesia terenurilor forestiere.

Diferențele între pădurile comunale și Comunitatea de Avere sunt determinate de formula de administrare, în primul caz gestionarea se face la nivelul primăriilor, dreptul fiind rezidențial. În cea de-a doua situație, pădurile din zona de munte a Banatului sunt administrate de o singură instituție, la nivel regional, iar criteriul de acordare a dreptului ar trebui să fie genealogia. În schimb, populația s-a eterogenizat în timp, nefiind foarte clar care sunt proprietarii, ci numai cei ale căror familii sunt legate de tradițiile grănicerești sau toți locuitorii care domiciliează pe raza celor 94 de localități foste militare. La data realizării cercetării, chestiunea retrocedărilor nu se definitivase, pădurile fiind în continuare în posesia entităților statale, patrimoniul administrat de Comunitatea de Avere având ca obiect de gestionare în acel moment doar proprietăți imobiliare.

Istoric

Regimul terenurilor forestiere în perioada presocialistă

Referirea la proprietățile colective forestiere presupune o analiză ce trebuie să țină seama de mai multe niveluri de cercetare : pe de o parte, cel macrostatal, obiectivat istoric la nivelul legislațiilor forestiere, statute de funcționare, așezăminte, politici publice etc., pe de altă parte, realitățile microsociale, surprinse prin utilizarea unor metodologii de cercetare interdisciplinare, sunt deopotrivă importante.

Secolul al XIX-lea a fost o perioadă a reconfigurărilor multiple, a tensiunii dintre dreptul cutumiar și cel modern, a debutului contactelor comerciale cu Europa Occidentală etc.,

acest reper temporal fiind esențial în surprinderea dinamicii normative specifice regimului proprietății comune.

Dihotomia regulă nescrisă – normă juridică scrisă sugerează, pe de o parte, potențialul unei comunități de a se autoregamenta și autoguverna, iar pe de altă parte, incompatibilitatea dintre cutumă și politicile etatiste, care de cele mai multe ori urmăreau – și urmăresc – standardizarea regulilor comunitare.

Pe măsura intrării în modernitate, raportul dintre cutumă și norma juridică modernă devine tot mai lax, acest fapt fiind valabil mai ales în cazul pădurilor comunale și Comunității de Avere din Caransebeș. În perioada postcomunistă, cea mai slabă reprezentare a dreptului de proprietate se regăsește acolo unde pădurea comunală este obiectul proprietății forestiere, aceasta, în cele mai multe situații, fiind administrată de primărie în colaborare cu ocoale silvice private sau de stat.

La începutul secolului XX a fost elaborat primul Cod Silvic în Vechiul Regat, acest moment marcând debutul intervenționismului statal în logicile economice și sociale de tip comunitar, regulile formale dobândind o mai mare autoritate în acțiunea de administrare a pădurii. După 1918, odată cu unificarea teritorială, toate formele de proprietate colectivă vor avea ca reper legislativ, dar nu unicul, Codul Silvic din 1910.

Obștea

Secole de-a rândul, instituția obștii a fost reglementată pe cale cutumiară, în Țara Vrancei – care și-a menținut autonomia și datorită regimului proprietății, atent monitorizat și impus de această instituție a cărei autoritate transgresa granițele comunității – simțul proprietății a rămas încă nealterat. Chiar dacă în cei 50 de ani de comunism comunitățile au fost deposedate abuziv de o resursă care, dincolo de valențele materiale, a fundamentat dreptul cutumiar și a fost o premisă autentică pentru generarea unor sisteme de axiologie socială, după Revoluția din 1989, au început procesele de retrocedare a proprietăților individuale și colective, fapt ce a reactivat statutul anterior naționalizării comuniste.

Perioade lungi de timp, această regiune și-a fost autosuficientă, în termeni economici, culturali și chiar politici. Comunitatea ca atare, în integralitatea sa, era însăși obștea, prin acest termen desemnându-se inclusiv instanța de conducere al cărei statut, până la începutul secolului XX, a fost reglat în funcție de repere normative de natură cutumiară.

Primele așezăminte care marchează începutul formalizării statutului obștii au fost elaborate în 1913 și 1923, cutumele pierzând teren în fața regulilor formale care vor transforma această instanță, prin excelență cutumiară, într-una cu personalitate juridică. Ca în orice instituție, în cadrul obștii exista o diviziune, evident mult mai rudimentară în raport cu forma actuală de organizare, structura sa fiind formată dintr-un secretar, un contabil, un brigadier silvic și, bineînțeles, un președinte.

În cele două legi sau așezăminte erau stipulate regulile aflate la baza regimului proprietății, multe dintre acestea fiind transpuneri ale cutumelor în noul cadru

legislativ. În primul rând, respectarea devălmășiei și inalienabilitatea dreptului, dublate de imposibilitatea unei valorificări individuale a patrimoniului forestier. „În baza dreptului său de codevălmaș, niciunul dintre moșneni sau răzeși nu poate exercita acte de proprietate sau de posesiune individuală asupra averii obștei, precum a închide locuri, a tăia arbori din pădure și a introduce vite la pășunat fără autorizație” („Așezământul” din 1923).

De asemenea, un alt aspect reglementat era caracterul indiviz al proprietății: „Moșnenii sau răzeșii care au înstrăinat partea lor stabilită prin tabela definitivă încetează de a mai face parte din obște, înlocuindu-se cu cumpărătorul drepturilor lor. Când înstrăinarea este parțială, ei pierd venitul proporțional cu dreptul înstrăinat” („Așezământul” din 1923, alineatul 1).

Un exemplu de transpunere a unei cutume în cadrele normative formale este obligația de preemțiune. Conform obiceiului, în cazul vânzării proprietății, proprietarul are obligația de a vinde într-o ordine prestabilită: rudelor, vecinilor și, în ultimă instanță, străinilor.

În „Așezământul” din perioada interbelică mai sunt menționate alte elemente referitoare la drepturile de proprietate: „Drepturile moșnenilor (răzeșilor) sunt stabilite în tabela de drepturi, după cum se prevede în anexatul registru, despre care se face mențiune la articolul 3 din prezentul Așezământ. Până la ieșirea din indiviziune sau vânzarea pe veci a întregii averi a obștei, aceste drepturi asupra averii obștei se exercită în comun prin Consiliul Administratorilor și pe baza Așezământului de față” („Așezământul” din 1923, alineatul 3).

Comunitatea de Avere și pădurile comunale

Atunci când ne referim la Comunitatea de Avere, avem în vedere a instituție suprainstituită la nivelul unei regiuni care încorporează o parte din granița militară înființată de habsburgi începând cu 1762, în timpul domniei Mariei Tereza. În partea montană a Banatului, militarizată în aceeași perioadă, a fost înființat regimentul nr. 13 cu sediul în localitatea Caransebeș, având în componere 94 de localități, unele dintre acestea fiind situate în apropiere de stațiunea Băile Herculane. Înregimentarea locuitorilor acestor sate a fost de bun augur, îndeplinirea serviciului militar făcând posibilă menținerea unor drepturi. Chiar dacă cele de proprietate nu erau absolute, ci doar uzufructuare, această posibilitate de a-și lucra pământul într-un regim mai autonom a fost o pată de culoare pe harta socială a comunităților rurale românești, care în perioada medievală și în cea modernă au fost puternic aservite de instanțele politice feudale și neofeudale. Timp de aproximativ un secol, aceste comunități au funcționat în regim militar, iar după revoluția pașoptistă, granița militară, cu o structură extrem de complexă, a fost desființată.

Regimentul, dincolo de valențele sale clasice, era în fapt o instituție totală care dicta și reglementa, în afară de sarcinile circumscrise statutului de grănicer, maniera

de desfășurare a unor activități sociale și economice. Aici mă refer la un proces de raționalizare a vieții comunitare, care i-a imprimat grănicerului o anumită disciplină socială. În domeniul agriculturii, instituirea asolamentelor bienale și trienale a fost expresia disciplinării și eficientizării proceselor economice.

După desființare graniței și constituirea dualismului austro-ungar, la inițiativa unui general român, Traian Doda, originar dintr-o localitate bănățeană, care a activat în armată imperială la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost înființată Comunitatea de Avere. Până în 1925, când s-au uniformizat toate legislațiile forestiere anterioare Unirii, statutul Comunității de Avere a fost reglementat de normele elaborate în perioada dualismului austro-ungar. În perioada postcomunistă, Legea nr. 21/1924 a legitimat înființarea în anul 2000 a unei societăți nonprofit.

Și structura Comunității de Avere are un caracter birocratic, fiind formată dintr-un președinte, un vicepreședinte, un pădurar, un brigadier etc. De asemenea, adunarea generală este forul care desemnează un consiliu de administrație, această instanță fiind prezentă și în structura de conducere a obștii.

În perioada dominației habsburgice, împăratul era unic proprietar, iar localnicii aveau doar drept de folosință a sesiilor și a terenurilor forestiere. După Revoluția din 1989, comunitățile vor redobândi un drept absolut, recunoscut atât juridic de instanțele guvernamentale, cât și cutumiar. Această legitimitate *de jure* a dreptului este de dată relativ târzie, în cazul Comunității de Avere. De fapt, acest fenomen normativ este apanajul modernității și apare inclusiv în reglementările ce vizau statutul obștilor, cele juridice fiind și în acest caz tot de dată mai târzie. În schimb, comunitățile în care se regăsește modelul obștesc, spre deosebire de localitățile militarizate, au avut drept absolut asupra patrimoniului comunitar, mai ales în regiunile despre care H.H. Stahl făcea mențiunea că au fost adevărate republici țărănești.

Studiile de geografie umană și demografie istorică, elaborate de oameni ai locului și recuperate de noi pe teren, ne-au ajutat să înțelegem care a fost cursul proprietății forestiere în perioada postgrănicerească. Menționăm aici câteva asemenea lucrări: Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975; Mircea Mureșianu, *Districtul grăniceresc năsăudean (1762-1851). Studii de geografie istorică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Golul de informații, imposibil de acoperit prin memoria comunitară, a fost umplut parțial de aceste lucrări care ne-au permis să facem o analiză a dinamicii proprietății, începând chiar cu perioada premodernității. Când ne referim la pădurile comunale trebuie să avem în vedere din nou perioada regimentelor de graniță. Acest tip de proprietate este azi cunoscut sub denumirea de pădure comună, care se regăsește pe teritoriul fostelor regimente de graniță nr. 1 din Orlat și nr. 2 din județul Bistrița-Năsăud, cu sediul în localitatea Năsăud.

După demilitarizare, o parte din pădurile asupra cărora grănicerii aveau drept de folosință s-au transformat în composesorate sau au trecut sub autoritatea formală a primăriilor, rămânându-le titulatura de păduri comunale. Odată cu Revoluția din 1848, statutul lor începe să se clarifice, în intervalul 1851-1890, limitându-se dreptul de a folosi în devălmășie patrimoniul forestier. Tot în această perioadă se înființează un oficiu silvic cezaro-regesc, care funcționa în secolul al XIX-lea ca instanța formală de monitorizare și reglementare a regimului de administrare a pădurilor.

Pădurile comunale au intrat din secolul al XIX-lea sub jurisdicția primăriilor, în majoritatea localităților foste militare, cu excepția celor din Regimentul nr. 13 cu sediul în Caransebeș, se regăsește preponderent acest tip de proprietate. Însă, în unele localități din fosta Graniță militară s-au constituit și composesorate genealogice inegalitare, majoritatea având origine grănicerească, dreptul acordându-se diferențiat, în funcția de contribuția bănească pe care fiecare gospodărie a avut-o în momentul achiziționării pădurii.

Composesoratul

Caracteristicile normative ale composesoratelor sunt foarte bine sintetizate în următorul citat : „La sfârșitul secolului al XIX-lea, 52,43% din totalul pădurilor din Transilvania erau păduri composesorale, iar 55,98% din totalul pășunilor existente, la acea dată, erau în proprietatea composesoratelor. Pentru aceeași perioadă, din statisticile publicate de Ministerul Ungar al Agriculturii, rezultă că în Banat erau 12, iar în Transilvania istorică 84 de composesorate, care dețineau peste 6.000 de iugăre. Cele mai mari composesorate erau cele din fostele scaune Ciuc, Giurgeu și Casin, care dețineau următoarele suprafețe : Frumoasa Ciuc – 15.034 iugăre, Mădăreș Ciuc – 13.354 iugăre și Sândomic Ciuc – 12.268 iugăre” (Csucsuja, 1998, pp. 85-86).

Denumirea de composesorat a fost utilizată de-abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, în urma aplicării Legii nr. XIX din 1896, acesta dobândind personalitate juridică. Conform documentelor de arhivă și lucrărilor istoriografice, cele multe composesorate au apărut pe teritoriul fostei granițe militare, iar o mică parte este rezultatul arendării sau cumpărării, de către o comunitate întregă sau doar de o parte dintre gospodării, a unor păduri care au fost în proprietatea grofilor latifundiați.

Cadrul juridic și de politici publice al economiei sociale pentru proprietățile colective forestiere

Analiza cadrului juridic actual nu impune tratarea diferențiată a fiecărei forme de proprietate comună, chiar dacă tradițiile comunitare și regionale au avut un rol estențial în imprimarea unui model comunitar particular de administrare a proprietății. Dar, așa

cum am menționat anterior, autoritatea cutumelor a intrat declin pe măsură ce statul a devenit tot mai prezent în viața comunității rurale, tendința instanțelor etatiste fiind de standardizare a regulilor nescrise, prin includere lor în coduri legislative unice. În afară de ceea ce este formal stipulat în legi și statute, în timp, la nivelul structurilor administrative locale sau regionale, indivizi deținători de capital economic și simbolic au elaborat o serie de strategii informale de valorificare a obiectului proprietății.

Experiențele regionale particulare se reflectă azi doar la nivelul titlaturii atribuite fiecărui tip în parte, existența mai multor structuri de proprietate, obști, composesorate, păduri comunale și Comunitatea de Avere, nesugerând din păcate agenților instituționali că se impune ca într-un proiect de lege să se țină seamă de aceste variabilități.

Într-adevăr coordonatele tradiției și reperate istorice sunt puternic estompate, de aceea diferențele dintre comunități nu pot fi trasate doar în termenii acestor specificități, ci trebuie să avem în vedere și modelele actuale de gestiune a proprietății, impuse de o serie de agenți ai schimbării sociale.

Interesant este că la nivelul politicilor publice sau al legislațiilor în vigoare se ține seama, scriptic vorbind, de coordonatele tradițiilor devălmășe, de pildă, în Legea Lupu (1/2000) se stipulează clar : „Drepturile de proprietate au fost redobândite de : ... composesorate, obști de moșneni în devălmășie, obști răzeșești nedivizate, păduri grănicerești și alte forme asociative asimilate acestora, precum și moștenitorilor acestora, care au formulat cereri de reconstituire a dreptului de proprietate în baza art. 46 din Legea fondului funciar nr. 18/1991, republicată, li se va elibera un singur titlu de proprietate” (articolul 28, alineatul 1, Legea din 11 ianuarie 2000).

Cu atât mai mult : „Exploatarea terenurilor forestiere prevăzute la art. 26 din prezenta Lege se face în conformitate cu statutele formelor asociative admise de legislația statului român în perioada anilor 1921-1940” (articolul 27, Legea din 11 ianuarie 2000). Referențialele, obște, composesorat, au în măsuri variabile corespondent în realitatea comunităților, al căror statut *de jure* a constituit obiectul de reglementare al mai multor legi postcomuniste : Legea fondului funciar nr. 18 din 1991 și Legea nr. 1 din 11 ianuarie 2000, Legea nr. 247 din anul 2005.

Cu totul alta este situația în cazul pădurilor foste grănicerești. Perioada instituției grănicerești este vag cunoscută de coproprietarii actuali, în reprezentările acestora despre propriul statut, acel interval istoric rar este menționat. Doar la nivel livresc, acel timp a fost recuperat de învățători, profesori, istorici, dar reprezentarea lor nu are ca sursă memoria locală, ci documentele de „mâna a doua” – documente de arhivă, studii cu caracter istoriografic etc. Astfel, proprietarul pădurilor comunale sau terenurilor administrate de Comunitatea de Avere este recunoscut juridic, în schimb acesta nu se definește ca atare, așa cum este operaționalizat statutul său în așezăminte sau legi guvernamentale.

În concluzie, această disonanță exprimă incongruența dintre stipulările formale și obiectul reglementat, această stare de fapt putând fi descrisă cel mai bine printr-o sintagmă arhicunoscută – „formă fără fond”.

Prevederile legislației forestiere postcomuniste nu au fost stipulate totalmente *in abstracto*, în termeni formali, fiind concordante cu așezămintele interbelice. Ca exemplu, statutul Comunității de Avere, anterior naționalizării, a fost reprodus aproape fidel după Revoluția decembristă, chiar dacă localnicii au pledat pentru constituirea unor structuri locale administrative. Multe dintre localitățile foste militare sunt situate la o mare distanță față de Caransebeș, aproximativ 100 km, fapt care îngreunează comunicarea dintre proprietari.

Există o serie de chestiuni normative valabile pentru toate tipurile de proprietate: caracterul indiviz al proprietății, obligația de preemțiune, inalienabilitatea dreptului etc., dar în ceea ce privește criteriile de atribuire a dreptului, trebuie să operăm cu anumite nuanțe.

Ca fapt general, rezidența și genealogia sunt criteriile de acordare a dreptului în cazul celor patru forme de proprietate colectivă românească. Dreptul nu este al individului, ci al gospodăriei și se obiectivează, de cele mai multe ori, sub formă de cote-părți de masă lemnoasă stabilite în funcție de fiecare comunitate în parte. În general, acesta este de foc, dar în situații foarte bine precizate se acordă la prețuri mai mici sau gratuit lemn de construcție. Când discutăm despre rezidență, vizăm obștii (în majoritatea lor, cu excepția obștii Horezu, care este un caz mai atipic, genealogic) și pădurile comunale. În această situație comunitatea este principalul beneficiar al dreptului.

O anumită apartenență familială sau genealogia sunt criteriile de fixare a drepturilor în cazul posesoriatelor, Comunității de Avere și obștii Horezu constituite tot în urma cumpărării unor suprafețe de pădure. În acest situații se cunosc foarte clar suprafețele de pădure deținute de fiecare gospodărie în parte, proporționale cu cât a contribuit fiecare la cumpărare.

Ținând cont de variabilitățile comunitare și religioase, exemplul legislativ românesc poate fi descris în termeni foarte complecși, cu atât mai mult, instituirea unui cadru juridic unitar la nivelul Uniunii Europene fiind un deziderat greu de atins.

Bibliografie

- Mureșianu, M. (2002), *Districtul grăniceresc năsăudean (1762-1851). Studii de geografie istorică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Olson, M. (1965), *The Logic of collective action. Public Goods and the Theory of Groups*, Londra, Harvard University Press.
- Ostrom, Elionor (2000), „Collective action and the Evolution of Social Norms”, *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 14, nr. 3, vara, pp. 137-158.
- Ostrom, Elionor (2007), *Guvernarea bunurilor comune. Evoluția instituțiilor pentru acțiune colectivă*, Iași, Editura Polirom.
- Popa, M. (2009), „Repere socio-istorice în studiul proprietății colective din două comune foste grănicerești”, *Sociologie românească*, nr. 1, Iași, Editura Polirom, pp. 89-103.

- Porcius, F. (2005), *Istoricul ținutului grăniceresc al Năsăudului*, Cluj-Napoca, Editura Napoca.
- Ribot, Jesse C., Lee Peluso, Nancy (2003), „A Theory of Access”, *Rural Sociology*, vol. 68 (2), pp. 153-181.
- Swain, Nigel (1997), *Agricultural Restructuring and Rural Employment in Romania : The Rebirth of Family Farming*, CCEES Working Paper series.
- Șotropa, V. (1975), *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Vasile, M. (2008), „Un fond fără formă – Obștea vrânceană. Statuar și cutumiar în dinamica definirii unui sistem de proprietate colectivă”, *Sociologie românească*, nr. 1, Iași, Editura Polirom, pp. 56-73.
- Vasile, M. (2010), „Teorii ale proprietății comune ca fenomen normativ-juridic dinamic. Perspectivă antropologică și neo-instituționalistă”, în Ilie Bădescu, Gheorghe Șișeștean și Ozana Cucu-Oancea (coord.), *Tratat de Sociologie rurală*, București, Editura Mica Valahie, pp. 657-681.
- Verdery, K. (1998), *What was socialism and what comes next?*, Princeton, Princeton University Press.

Diagnoza situației actuale a entităților forestiere din domeniul economiei sociale

Florin Popa, Monica Popa

Studiul entităților de economie socială, din domeniul silvic, a fost o preocupare constantă a unor cercetători antropologi, sociologi și chiar istorici sociali. În intervalul 2005-2008 au fost elaborate mai multe studii, articole și rapoarte de cercetare, pe baza unor cercetări de teren realizate în Țara Vrancei, Banatul de Munte (județul Caraș-Severin), nord-estul și sudul Transilvaniei (județele Bistrița-Năsăud și Sibiu).

Pentru cazul obștilor, am realizat cercetări succesive în Țara Vrancei, în vara anului 2005, în trei localități, Păulești, Hăulișca și Tulnici, situate pe Valea Putnei, dar și în comuna Nistorești de pe Valea Nărujei. Cercetarea despre obștea genealogică din localitatea Horezu, județul Vâlcea, s-a desfășurat în vara anului 2008, așezământul obștii și interviurile realizate la sediul acesteia constituind principalele surse de cunoaștere. Cercetările despre pădurile comunale și Comunitatea de Avere s-au desfășurat succesiv, începând cu vara anului 2006 în Banatul de Munte (Țara Almăjului) și continuând în următorii ani, în județul Bistrița-Năsăud, în localitățile Rodna și Șant. Cercetarea despre pădurile comunale s-a finalizat în anul 2008, în localitatea Orlat din Mărginimea Sibiului. O parte din compoșitoratele secuiești au fost analizate strict din perspectiva unor documente de arhivă și surse bibliografice care cuprind aspecte prevalent juridice (statute de funcționare, așezăminte etc.).

Cercetări axate pe studiul proprietății comune au fost realizate și de cercetătoarea Monica Vasile în intervalul 2003-2008 în județele Vrancea, Suceava, Gorj, Brașov, Argeș. În unele articole publicate de cercetătoare a fost abordată chestiunea obștii din perspectiva principiilor care structurează sistemul devălmaș, această perspectivă înscriindu-se în paradigma antropologiei legilor. Menționăm aici câteva studii și articole – *Proprietatea devălmașă în România și obștea vrânceană (2008)*, *Teorii ale proprietății comune ca fenomen normativ-juridic dinamic. Perspectivă antropologică și neo-instituționalistă (2010)*.

Tabloul entităților forestiere va fi completat în acest capitol cu o serie de informații statistice puse la dispoziție de Regia Națională a Pădurilor și Institutul Național de

Statistică. Aceste date reprezintă complementul direct al cercetărilor calitative, desfășurate succesiv începând cu anul 2005 în localități pe care le considerăm reprezentative zonal sau regional pentru fiecare formă de proprietate colectivă. Pentru a avea o imagine globală asupra acestor structuri asociative, considerăm că și studiile microcomunitare, inductive, sunt deopotrivă importante, deoarece conțin informații de factură istorică, esențiale, pentru a da interpretărilor statistice o notă de consistență.

Tabelul 8. *Situația aplicării legilor de restituire a terenurilor forestiere la data de 31 iulie 2008 – suprafețe validate*

Suprafețe de pădure validate pe tip de proprietar (ha)	Legea nr. 18/1991	Legea nr. 1/2000	Legea nr. 247/2005	Total
Persoane fizice	364.379	432.289	468.421	1.265.089
Forme asociative	0	660.129	245.961	906.090
Unități de cult	0	83.140	38.095	121.235
Unități administrativ teritoriale	0	884.036	98.359	982.395

Sursa : Ministerul Agriculturii și Dezvoltării Rurale – www.madr.ro/pages/page.php?self=02&sub=0204&tz=020402, anul prelucrării – 2013.

Analizând tabelul 8, putem observa care au fost suprafețele de teren forestier retrocedate mai multor tipuri de proprietari : persoane fizice, forme asociative, unități de cult și unități administrativ-teritoriale. Din tabel reiese că prima categorie de proprietari (individuali, persoanele fizice) au redobândit, conform Legii Fondului Funciar, 364.379 ha, legile ulterioare vizând strict restul categoriilor de proprietari.

Dintr-un total de 1.265. 089 ha înregistrate în anul 2008, 906.090 de ha au fost restituite obștilor (Vechiul Regat), composeșoratorilor (majoritatea composeșoratorilor au origine grănicerească și sunt reprezentative pentru regiunea Transilvaniei) sau Comunității de Avere (Banatul de Munte). În total, în același an, au fost înregistrate 911¹ asociații cu profil forestier, care dețin 14% din totalul fondului forestier existent.

Graficele de mai jos cuprind informații generale furnizate de Regia Națională a Pădurilor, acestea evidențiază situația retrocedărilor terenurilor forestiere, în urma aplicării legilor 18/1991, 1/2000 (denumită și Legea Lupu) și 247/2005. Datele din tabel au ca referință anul 2007, acestea nu trebuie reactualizate, deoarece, din 1991 până în 2005, principalele acte normative, care au avut ca obiect refacerea dreptului de proprietate, au fost aplicate.

1. Ministerul Finanțelor Publice – date de bilanț oferite de organizații neguvernamentale, prelucrare ICCV.

Pentru a avea o imagine și mai detaliată a fenomenului, vom avea în vedere alte două grafice furnizate de Regia Națională a Pădurilor. Prima figură reflectă situația retrocedării terenurilor forestiere pe categorii de proprietari (individuali, asociații – obști, composesorate, Comunitatea de Avere, primăriile și biserici). Conform graficului, majoritatea pădurilor au fost retrocedate prin aplicarea Legii nr. 1/2000, denumită și Legea Lupu. Primăriile au redobândit în această perioadă cea mai mare suprafață forestieră, aproximativ 800.000 ha, fiind urmate de asociații, care au intrat în posesia a 500.000 ha de pădure. La nivel individual au fost retrocedate, cu aproximație, 350.000 ha, cea mai mică suprafață, sub 200.000 de hectare, revenind Bisericii.

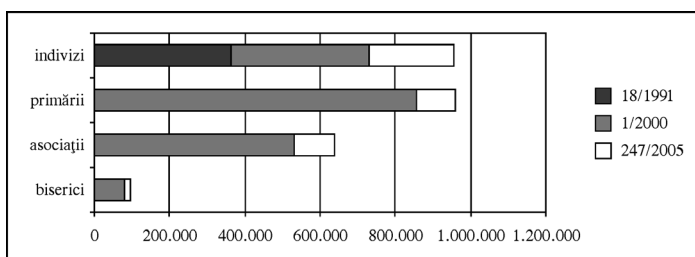

Figura 2. Suprafețele de păduri restituite pe fiecare categorie de proprietari

Sursa: RNP (Regia Națională a Pădurilor) 2007.

Figura 2 evidențiază situația retrocedărilor pe județe, în Banatul de Munte (județul Caraș-Severin), așa cum am menționat, peste 50.000 de hectare de pădure, în anul 2007, încă nu se restituiseră. Numărul cel mai mare de hectare a fost solicitat de proprietarii din județele Prahova, Caraș-Severin (fără cele aproximativ 50.000 ha neretrocedate), Buzău, pe baza Legii nr. 247 din 2005. Nu este clar dacă aceste suprafețe menționate în cereri la data respectivă (30.06.2007) au intrat în posesia proprietarilor de drept.

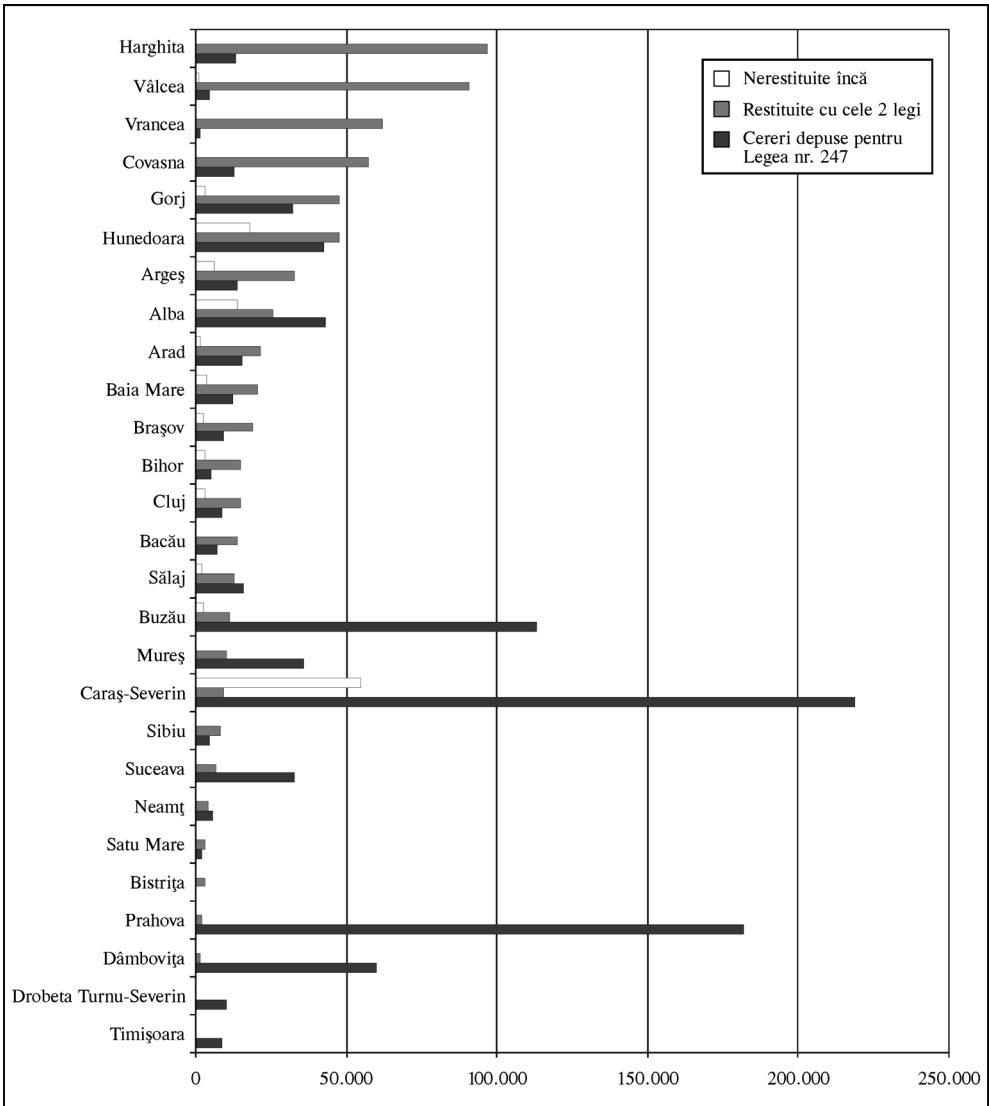

Figura 3. Situația retrocedării pădurii pentru asociații (obști, composesorate) la 30 iunie 2007

În Harghita, aproape 100.000 ha, în urma aplicării Legii nr. 18/1989 și Legii Lupu, au trecut în proprietatea asociațiilor și moștenitorilor individuali. Județele Sălaj, Cluj, Neamț, Satu Mare, Bistrița-Năsăud, conform graficului, dețin cele mai mici suprafețe de teren forestier.

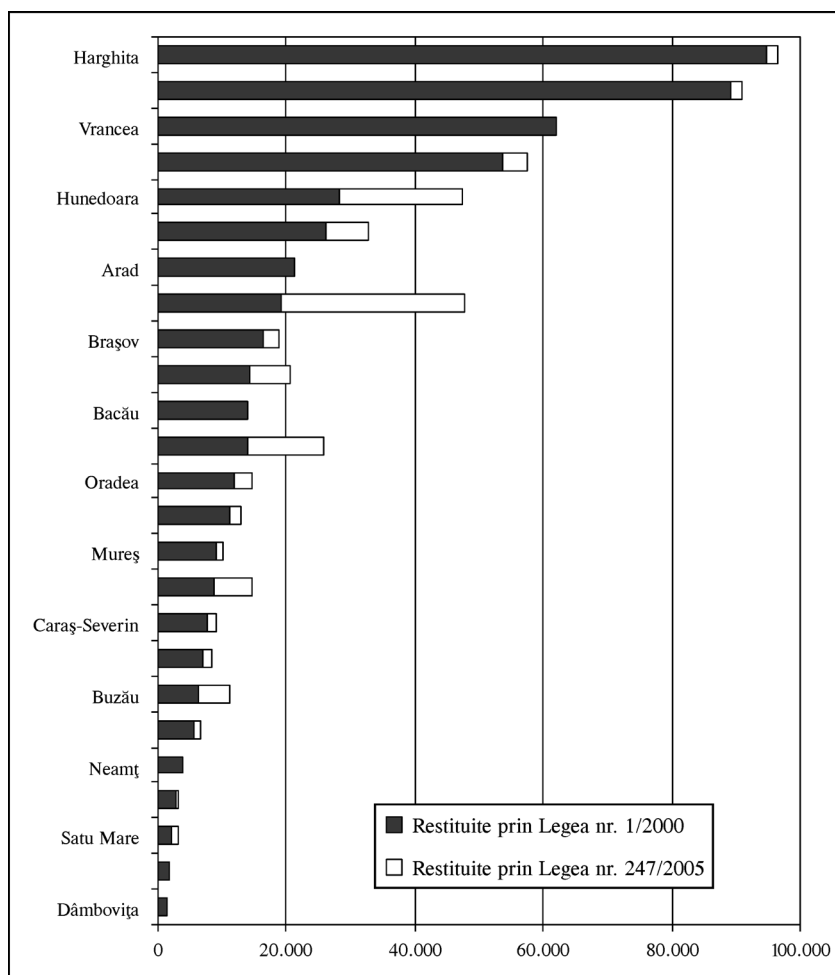

Figura 4. Suprafața pădurilor restituite în asociații cu cele două legi

Sursa: RNP (Regia Națională a Pădurilor) 2007.

Conform graficului de mai jos, în Harghita, Vrancea, Hunedoara, Arad, Brașov, în general, în toate județele care au revendicat păduri ce au ca beneficiar comunitatea sau o parte a aceasta, în urma aplicării Legii Lupu, au fost restituite majoritatea proprietăților deținute înaintea naționalizărilor. Cu restul suprafețelor, incomparabil mai mici, au fost împroprietărite asociațiile, pe baza Legii nr. 247 din 2005.

În schimb, dacă analizăm graficul care evidențiază situația proprietăților asociațiilor forestiere, se observă că județele Harghita și Vrancea, se plasează pe primele două locuri în clasamentul entităților care dețin cele mai mari suprafețe de teren forestier (între 80.000 și 100.000 de hectare), fiind urmate de Arad și județul Hunedoara.

Din cele două grafice reiese faptul că pădurile comunale administrate de primării au suprafețe mai mari față de cele administrate de structuri asociative de sine stătătoare. Observăm că județul Sibiu este cel mai bine situat, aproape 130.000 de hectare restituindu-se după aplicarea Legii Lupu. De asemenea, în unele județe coexistă ambele forme de proprietate și două formule administrative. De plidă, în județul Harghita, unde se regăsește prevalent modelul composesoral, există și pădure comună (22.000 de hectare), dar în această regiune, cu o incontestabilă tradiție militară, predomină ca schemă de gestiune, asociația de tip composesoral.

În plus, observăm că asociațiile apar pe hartă, în majoritatea lor, în zone de interferență sau de confluență cu alte țări (Arad, Satu Mare, Bihor) sau regiuni istorice (Brașov, Caraș-Severin, Vrancea etc.). Regiunile în care, după 1989, s-au înființat asociații composesorale pot fi istoric ușor suprapuse perioadei grănicerești. Aici mă refer în special la județele Harghita, Brașov, Hunedoara și Mureș. În schimb, există și asociații forestiere necomposesorale, cum sunt cele din Vrancea, Bacău, Buzău, Neamț etc., care au o altă istorie locală și regională.

În ceea ce privește pădurile comunale, unele apar tot pe harta graniței militare habsburgice. Sibiu a avut un statut deosebit, fiind și sediul unui regiment important, cel de Orlat. De altfel, conform datelor puse la dispoziție de Regia Națională a Pădurilor, județul Sibiu are cea mai mare suprafață de fond forestier retrocedat, aproximativ 130.000 de hectare. Fostele zone militare ce au ca obiect al proprietății pădurile comunale sunt, în afară de județul Sibiu, pe care deja l-am menționat, Mureș, Hunedoara, Caraș-Severin și Harghita. În restul județelor ce dețin păduri comunale, Sălaj, Vâlcea, Suceava etc., nu există localități foste grănicerești.

Tablelul 9. Indicatori economici ai obștilor/composesoratorilor

	2000	2005	2007	2009	2010
Obști/composesorate	40	597	726	969	1.106
Rural obști/composesorate	80,0%	85,9%	81,7%	83,1%	83,2%
Obști/composesorate cu activitate economică	12	452	521	583	494
Venituri totale (euro), din care :	127.762	25.335.572	32.416.949	47.782.411	50.844.327
Venituri din activitățile economice	34.754	21.224.111	25.396.481	31.511.510	30.791.307
Rezultatul net al exercițiului – profit (total) (euro)	44.391	3.433.552	5.942.721	11.802.665	9.182.078
Rezultatul net al exercițiului – pierdere (euro)	2.666	473.936	753.805	1.481.229	1.981.116
Obști/composesorate cu profit	45%	59%	61%	65%	56%

Nr. salariați total	27	2.255	2.603	3.354	2.752
Nr. mediu salariați	0,7	3,8	3,6	3,5	2,5

Sursa : date INS, prelucrare ICCV, 2012.

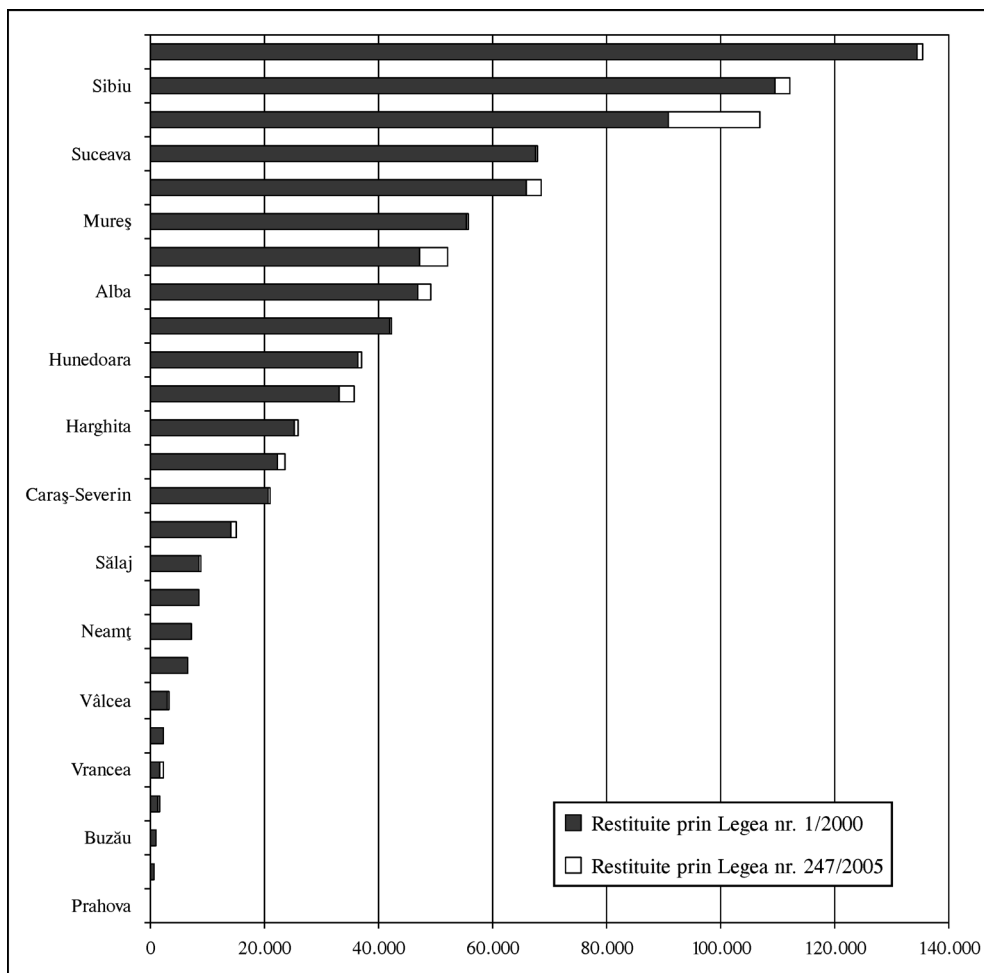

Figura 5. Suprafața pădurilor restituite ca păduri comunale cu cele două legi

Sursa : RNP (Regia Națională a Pădurilor) 2007.

Numărul organizațiilor forestiere este mai redus față de cel din domeniul agriculturii, până în anul 2010 fiind înființate 1.106 structuri asociative silvice. De asemenea, urmărind veniturile, este evident faptul că nivelul acestora a crescut progresiv odată ce numărul asociațiilor a devenit, în 2010, anul de referință, semnificativ mai mare, în raport cu cele 40 de asemenea organizații înregistrate în 2000.

Per total, în același an de referință profitul a fost de 9.182.078 euro, iar deficitul de 1.981.116, calculat în aceeași monedă. Față de 2010, în anul 2009 a fost înregistrată cea mai mare plusvaloare (65%), așa cum se poate observa în tabelul 9, dar și cel mai mare număr de salariați (3.354), conform aceluiași date. Anul 2009 a fost unul de vârf, fiind înregistrate cele mai mici pierderi și cel mai mare profit. De asemenea, numărul angajaților a scăzut în 2010, de la 3.354 la 2.752.

Tabelele și figurile de mai sus furnizează informații mai generale despre dinamica fenomenului asociativ din domeniul silvic, cu referire la numărul asociațiilor forestiere și evoluția acestuia în intervalul 2000-2010, activități de natură economică (deficit/profit) și număr de angajați.

În completarea acestor informații, în intervalul septembrie-noiembrie 2011, Institutul de Cercetare a Calității Vieții în colaborare cu Institutul Național de Statistică și Fundația pentru Dezvoltarea Societății Civile a realizat o cercetare cantitativă pe un eșantion de 566 de asociații din domeniul forestier. În cadrul analizei statistice nu vom opera cu distincția între obște/composesorat/pădure comună/Comunitate de Avere, aceste patru forme de proprietate nefiind explicit operaționalizate în cadrul chestionarului. Ca atare, vom face interpretările plecând de la o categorie generică de analiză, cea de asociație forestieră.

Chestionarele au fost aplicate reprezentanților obștii, composesoratului etc. La variabila legată de importanța pădurii pentru organizație, observăm că în 75,5% dintre cazuri pădurea este importantă pentru cei din structura administrativă, doar pentru 2,3% dintre respondenți resursele forestiere nefiind importante. Pădurea este importantă datorită dreptului familial care este invocat de 55,6% dintre respondenți, iar asigurarea principalei surse de venit fiind un argument al importanței proprietății forestiere pentru 26,3% dintre respondenți (figura 6).

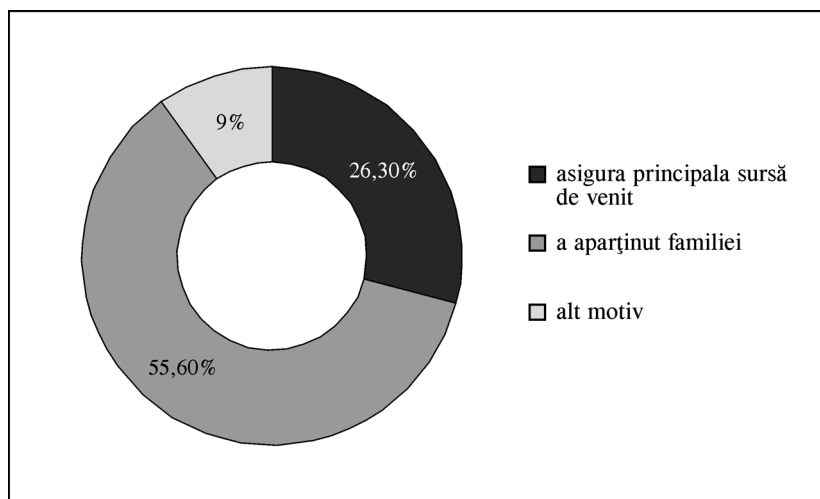

Figura 6. *Importanța pădurii*

Sursa: date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Apartenența familială se corelează cu răspunsurile la întrebarea care vizează principalii beneficiari ai drepturilor de proprietate. Varianta 2 (numai o parte din sat) a fost cel mai frecvent răspuns (81,5% dintre respondenți), fapt ce ne indică că în eșantion proporția cea mai mare o au asociațiile de tip composesoral, genealogice și inegalitare. Obștile și pădurile comunale se înscriu într-o altă logică de atribuire a drepturilor, acestea, spre deosebire de cele composesorale, nu se moștenesc, ci se acordă rezidențial, în proporții egale. Doar 11,3% dintre lucrătorii în structurile de gestiune a proprietăților forestiere au răspuns că tot satul sau toți cei care domiciliază pe raza unei localități cu drept de proprietate vor beneficia anual de masă lemnoasă, dividende, ajutoare bănești etc.

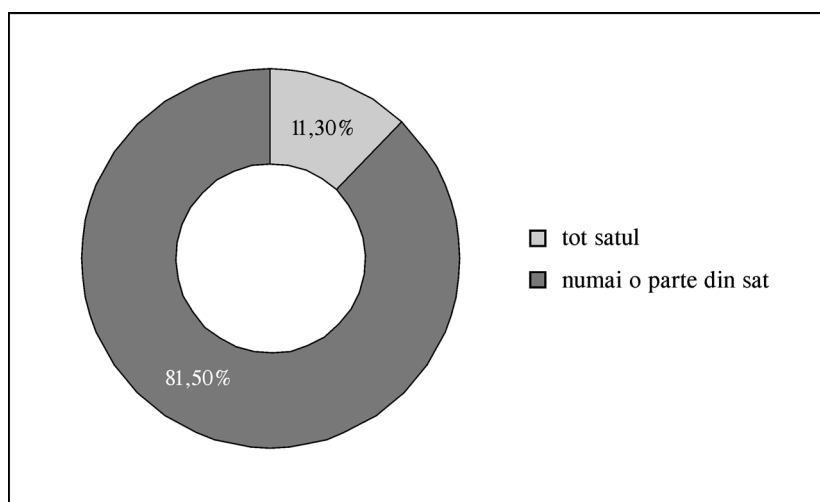

Figura 7. Dreptul de proprietate în obște/composesorat

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Din următoarea figură reiese și mai clar care sunt concret familiile moștenitoare ale proprietăților forestiere. Ponderea cea mai mare o au răspunsurile codificate cu 2 (cele care au contribuit la un moment dat la cumpărarea pădurii) dintr-un total de 556 respondenți, 55,6% optând pentru această variantă. În afară de îndreptățirea juridică, dată și de existența unor titluri de proprietate nominale, cu suprafețe și locuri din pădure clar precizate, în baza de date, la aceeași întrebare, în proporții foarte mici, nereprezentative, figurează și alte tipuri de răspunsuri. Chiar dacă nu sunt relevante în definirea criteriilor de atribuire a dreptului de proprietate, menționăm câteva dintre răspunsurile celor care au optat pentru codul 4 la întrebarea *De ce doar unele familii au drept de proprietate ?* (cei care au avut bunici la obște, ca recompensă după cele două războaie mondiale, cei care au contribuit la apărarea teritoriului, cei care fac dovada apartenenței la composesorat înainte de 1948).

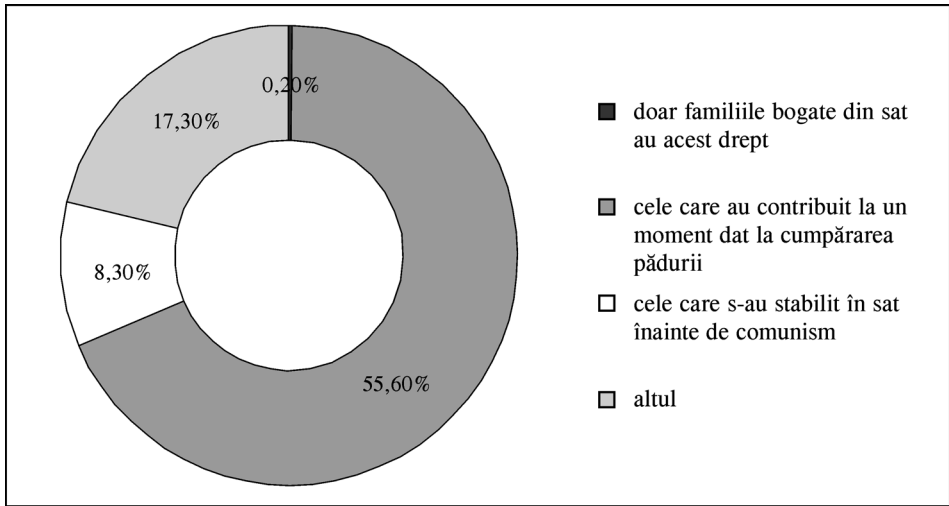

Figura 8. Motivația pentru dreptul diferențiat de proprietate din obște/composesorat

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Majoritatea beneficiilor se obiectivează sub formă de cote-părți de masă lemnoasă. Așa cum se observă în graficul de mai jos, cea mai mare pondere o deține acest tip de beneficiu (49,9% dintre răspunsuri), fiind urmat de dividende (32,6%) și posibilitatea de a participa la licitații (11,8%).

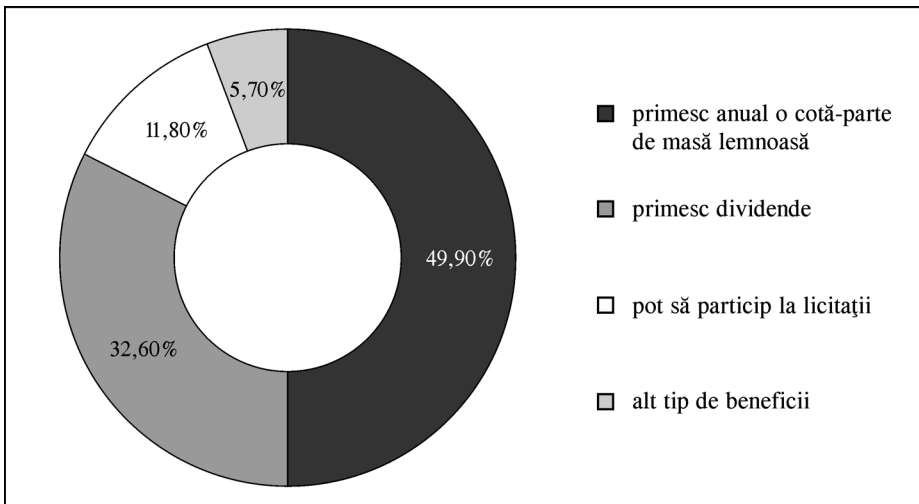

Figura 9. Beneficii ale membrilor

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

De asemenea, îmbunătățirea infrastructurii locale este principalul obiectiv investițional (poduri, drumuri, școli, biserici, cămine culturale etc.). În aceeași ordine, organizarea unor tabere artistice, festivaluri, târguri etc. este cea de-a doua opțiune a asociațiilor forestiere, pentru utilizarea surplusului obținut în urma vânzării materialului lemnos.

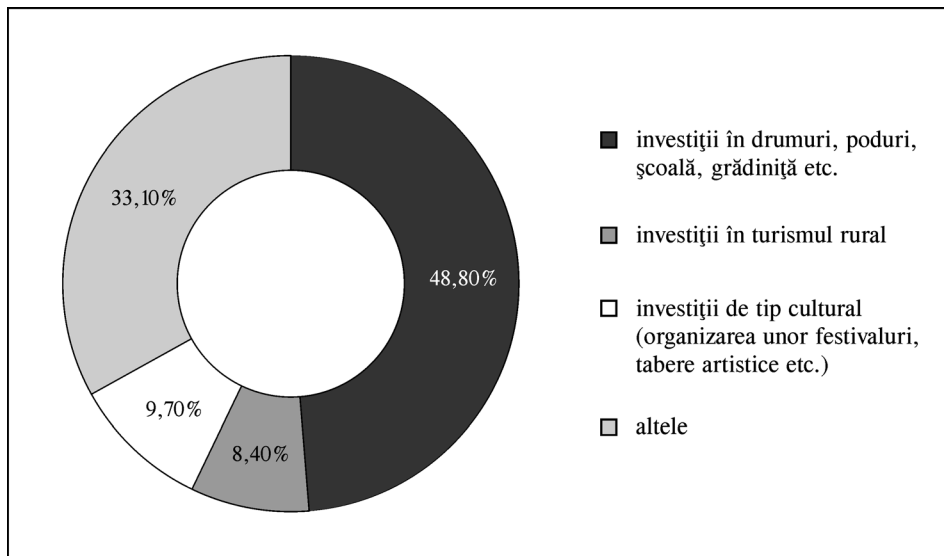

Figura 10. Investiții în comunitate

Sursa: date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Aceste structuri forestiere sunt conduse, conform majorității răspunsurilor din baza de date (66,7% dintre răspunsuri) de un consiliu de administrație care îi reprezintă pe proprietari, cazurile în care acestea sunt conduse exclusiv de un președinte fiind de trei ori mai puține (19,6%). Chiar dacă coproprietarii nu sunt o prezență activă permanentă în cadrul instituțiilor care asigură managementul proprietății, implicarea lor în procesele de administrare a resurselor forestiere este semnificativă. Avem de-a face, cel puțin în cazul obștilor, cu o democrație participativă, președintele de multe ori are mai degrabă un statut simbolic în procesele decizionale, vocea proprietarului având cea mai mare greutate.

Este evident faptul că satul ca atare nu poate participa în totalitate la acțiunea de gestionare a pădurii, în primul rând din cauza faptului că pentru a administra este nevoie de competențe specifice pe care un simplu coproprietar nu le are. De aceea, chestiunile tehnice intră în zona de competență a celor din structura de conducere. Interpretările statistice relevă faptul că reînființarea structurilor asociative din domeniul forestier este un fapt benefic, atât pentru gospodărie – căreia, în calitate de beneficiară a dreptului, îi revin anual cote de lemn, cantitatea acestora nefiind

standard, universală, ci se calculează împreună cu ocoalele silvice în funcție de mai multe criterii –, cât și pentru comunitate, a cărei infrastructură (drumuri, cămine culturale, biserici, poduri), cu veniturile rezultate în urma comercializării masei lemnoase, s-a îmbunătățit semnificativ în majoritatea localităților ce au în posesie terenuri forestiere.

Concluzii

Analiza proprietății comune forestiere din spațiul românesc presupune raportarea la o multitudine de variabile, de la cele istorice, sociale, economice până la nivelul celor ideologice sau politice.

Tabloul proprietății se prezintă ca o imagine eclectică, compusă din elemente care de cele mai multe ori sunt greu de compatibilizat. În această ecuație sunt proprietarii și instituțiile administrative, iar pe de altă parte, instanțele etatiste care urmăresc să aducă la un numitor comun realitățile particulare. Este aproape imposibil ca acești actori să funcționeze după o logică economică și culturală comună, mai ales că între ei există mari distanțe economice și interese care de multe ori servesc doar nevoilor individuale. Într-adevăr, există o minimă congruență între cutumă și norma formală, dar această intersectare pe alocuri nu rezolvă problema de fond, aceea a proprietarului care nu-și cunoaște locul prea bine în această ecuație și nu înțelege că, de cele mai multe ori, este îndreptățit să aibă întâietate în raport cu orice altă persoană sau instituție. Cu atât mai firească devine întrebarea referitoare la condițiile în care se poate asigura sustenabilitatea resurselor forestiere.

Echilibrul dintre dezvoltarea economică și protejarea mediului nu a constituit doar obiectul politicilor guvernamentale, indivizii fiind preocupați de-a lungul istoriei, în diferite moduri, de asigurarea continuității resurselor dintr-un teritoriu sau spațiu geografic.

În perioada premodernă, instituția obștii prin cutume asigura acest echilibru, orice valorificare individuală neconformă cu sistemul cutumiar fiind sancționată comunitar. De asemenea, pentru a asigura continuitatea aceluiași model de valorificare a resurselor, prezența alogenilor în comunitate era indezirabilă, impunerea altei logici economice sau culturale putând determina epuizarea resursei sau dezechilibrarea balanței de creștere economică/protejarea mediului.

În general, entitățile statale sau autoritățile sub jurisdicția cărora au intrat anumite comunități au urmărit confiscarea drepturilor¹ de proprietate. Cu excepția

1. De exemplu, localitățile de pe Valea Rodnei (jud. Bistrița-Năsăud) au devenit parțial iobage în perioada patriciatului săsesc.

habsburgilor, care au urmărit doar standardizarea administrativă, celelalte instanțe conducătoare – maghiare și chiar săsești, conform unor surse istoriografice care făceau referire la magistratul săsesc – nu au recunoscut dreptul de liberă administrare și accesare a proprietății.

Până în 1948, când pădurile au fost naționalizate, între resurse și elementul demografic a existat un echilibru, chiar dacă intrarea în modernitate a favorizat procesele de ieșire din indiviziune și implicit schimbarea viziunii asupra pământului, care, dintr-o simplă resursă, putea să fie la rândul lui generator de alte resurse. Acest fapt a pus o oarecare presiune pe comunitate, însă inițiativele clandestine de exploatare intensivă a pădurilor au fost totuși fenomene rar întâlnite, fiind sistematic blocate de comunitate.

Ruptura actuală dintre dimensiunea socială și cea juridică generează mari dificultăți în formularea unor politici forestiere coerente și corespunzător aplicate. Așa cum am menționat, slaba reprezentare a dreptului de proprietate la nivelul realităților cotidiene face aproape imposibilă conlucrarea dintre proprietari și agenții instituționali locali și guvernamentali.

În general, individul se recunoaște proprietar în puține situații, chiar dacă la nivelul legislațiilor și statutelor de funcționare se știe cine sunt proprietarii. Această confuzie lasă loc interpretărilor și ajustării cutumelor și regulilor formale în favoarea unora care dețin pârghiile necesare valorificării proprietății, disonant în raport cu tradiția. Cu excepția obștii vrâncene și posesoriatelor genealogice, în cazul cărora existau spații formale și informale de interacțiune între coproprietari, dreptul de proprietate a ajuns să fie relegitimat prin prisma regulilor înscrise în așezăminte, dublat și de suportul cutumiar. Însă obiceiul pământului a început să piardă din autoritate pe măsură ce statul și-a făcut simțită prezența într-o arenă care avea deja suficienți jucători.

Cu alte cuvinte, comunitățile obștești, aici referindu-ne cu precădere la Țara Vrancei, au fost capabile secole de-a rândul să se autoguverneze și administreze, prin pârghiile tradiției, adică prin propriile referințe morale. Pentru că atunci când ne referim la proprietate nu vizăm doar dimensiunea economică, ci și pe cea socială ce are ca indicator principal relațiile dintre actorii implicați în procesul de administrare, accesare efectivă, distribuire a beneficiilor etc. Toată această dinamică, ce presupune în primul rând relaționare, evidențiază cel mai bine profilul moral sau etic al individului, configurat în cadrele familiei și comunității. Astfel, regimul proprietății colective are un caracter activ, dinamic.

În trecut, acesta era reglat și în funcție de coordonate economice, dar acestea nu erau prevalente în raport cu cele axiologice, comunitatea fiind într-un echilibru mai bun, pentru că nicio valoare nu era preeminentă în raport cu celelalte, ci toate erau de cele mai multe ori la locul lor, într-o întrepătrundere firească.

Azi proprietatea are o unică valoare pentru unii actori politici și economici, cea economică. În acest context devine foarte problematică asigurarea continuității resursei, odată ce o exploatare intensivă a fondului forestier poate inclina balanța în defavoarea

mediului. Aici intervenția agenților silvici, prin impunerea respectării regimului de exploatare forestieră, este vitală.

În zilele de azi, pădurea nu asigură în mod fundamental supraviețuirea gospodăriei, ci mai degrabă resursele agricole și cele salariale sunt principalele ținte ale locuitorului în mediul rural. Chiar și în cazul proprietăților forestiere individuale proprietarii sunt permanent dependenți de amenajamentele silvice, de planurile anuale de revitalizare a fondului forestier, transportul lemnului, manopera, marcatul copacilor de către agenții silvici, fiind destul de costisitoare pentru buzunarul proprietarului. A avea pădure în proprietate nu presupune doar implicarea beneficiarului resursei forestiere în procesul de administrare. De multe ori, acesta nici nu este prezent atunci când se discută aceste aspecte, mulți dintre ei neavând competențe în domeniul silviculturii, majoritatea sarcinilor fiind înscrise în fișele de post ale angajaților ocoalelor silvice.

Este într-adevăr dificilă o bună colaborare între agentul guvernamental, reprezentantul administrației locale și proprietar, de aceste confuzii și semne de întrebare profitând în anumite cazuri o categorie de actori sociali bine situată economic și simbolic, implicată în managementul proprietății. Dezvoltarea economică peste limitele trasate de agenții silvici nu permite regenerarea fondului forestier, așa cum se întâmplă în mod natural, exploatarea intensivă și rapidă a pădurii nu poate să fie decât dăunătoare mediului. Cu alte cuvinte, chiar dacă la prima vedere pare rațional să valorifici resursa forestieră într-un mod care îți asigură un câștig imediat ce trece mult pragul subzistenței, pe termen lung această acțiune se va dovedi a fi în fapt irațională pentru că a avut ca efect epuizarea materialului lemnos.

Această tensiune între cele două tipuri de raționalitate, individuală și colectivă, este într-adevăr o problemă care a fost semnalată și în literatura de specialitate. Rațional este în situația de față să obții beneficii mai mici și eșalonate, pădurea putându-se astfel „odihni”, nefiind doar o resursă a prezentului, ci și a posterității.

Politicile publice din domeniul forestier ar trebui să țină cont de această tensiune, chiar dacă situația problematică este greu de rezolvat printr-o statuare legislativă. Proiecțiile instanțelor guvernamentale trebuie să aibă în vedere ce este rațional nu pentru individ, ci pentru grupul de beneficiari.

În unele cazuri se poate decide de comun acord să se investească mai mult în infrastructură, însă cantitatea de masă lemnoasă scoasă la licitație va fi mai mare, iar resursele forestiere ar fi rapid epuizate.

Cred că această tensiune este constitutivă fenomenului proprietății, mai ales în timpurile moderne, când procesele de individualizare se manifestă atât în sfera dreptului, cât și la nivelul persoanei asaltate de discursuri cu iz individualist, care încurajează rupturile de alteritate.

Dar să nu credem că în trecutul îndepărtat nu exista niciun fel de rivalitate între proprietari. Scopul nu este să idealizăm ordinea tradițională, ci să analizăm nepărtinitor și cu instrumentele istoricilor un fenomen deosebit de important în viața oricărei

comunități sau societăți. Incontestabil este faptul că lumile rurale aveau în trecut o capacitate mai mare de a împăca cele două tipuri de interese, deoarece proprietatea devălmașă nu era doar un simplu patrimoniu material, ci sursa unor resurse identitare, morale și etice. Asemenea repere axiologice pot neutraliza tendințele egoiste și interesele personale, comportamentele care depășesc raza acestui sistem de economie morală având parte de oprobriului comunitar.

Partea a III-a

Organizațiile colective ale proprietarilor
de terenuri agricole și forestiere.
O analiză empirică

Diagnoza situației actuale și a tendințelor din ultimii 10 ani

Claudia Petrescu, Ionuț Petrescu

Așa cum subliniam încă de la începutul volumului, cercetarea s-a bazat de triangularea datelor obținute prin diverse metode – analiza secundară de date (statistici oficiale ale INS și EUROSTAT, baza REGIS a INS, Recensământul Agricol din 2010), anchetă pe bază de chestionar aplicat față în față la care au fost rugați să răspundă reprezentanți ai diverselor tipuri de asociații agricole și obști/composesorate și anchetă pe bază de interviu cu actori din domeniul agricol și forestier sau factori de decizie din domeniu. Pentru a observa poziționarea României față de celelalte țări europene în ce privește exploatarea agricolă, suprafața agricolă și dimensiunea medie a unei exploatații agricole, am utilizat datele furnizate de EUROSTAT. Impactul social al entităților din domeniul agricol și forestier a fost analizat din perspectiva numărului de angajați și de membri. O dimensiune importantă pentru analiza mediului rural românesc o reprezintă și structura populației ocupate după statutul profesional. Datele Recensământului Agricol derulat în 2010 au fost utilizate pentru a analiza procentul exploatațiilor agricole fără personalitate juridică și a celor cu personalitate juridică, numărul persoanelor care au declarat că au lucrat în agricultură și în ce tip de exploatație.

Datele EUROSTAT privind suprafața agricolă utilizată indică România ca fiind al doilea mare producător agricol din Europa Centrală și de Est, după Polonia, având în anul 2010 13.306.130 de hectare (figura 11). Numărul exploatațiilor agricole din țara noastră, conform datelor EUROSTAT, este de 3.859.040, fiind cel mai ridicat din țările europene (figura 12). Dacă raportăm numărul de exploatații la cel al suprafeței agricole utilizate, observăm că România se situează pe antepenultimul loc între țările europene, cu o suprafață medie pe exploatație de 3,45 ha (figura 13). Această fărâmițare a terenurilor agricole este una dintre cauzele principale ale performanțelor scăzute ale agriculturii românești, chiar dacă potențialul de dezvoltare este uriaș dacă avem în vedere suprafața agricolă și faptul că factorii de bază ai producției (terenurile, clima și calitatea solurilor) sunt favorabili României. Cu toate acestea, factorii tehnologici sunt mult în urma celorlalte state membre, iar constrângerile majore pentru competitivitatea produselor agricole românești într-o piață unică, ca cea a Uniunii Europene, sunt generate de slaba dotare tehnologică a agricultorilor,

precum și de terenurile agricole de mici dimensiuni, cauzate de fragmentarea proprietății.

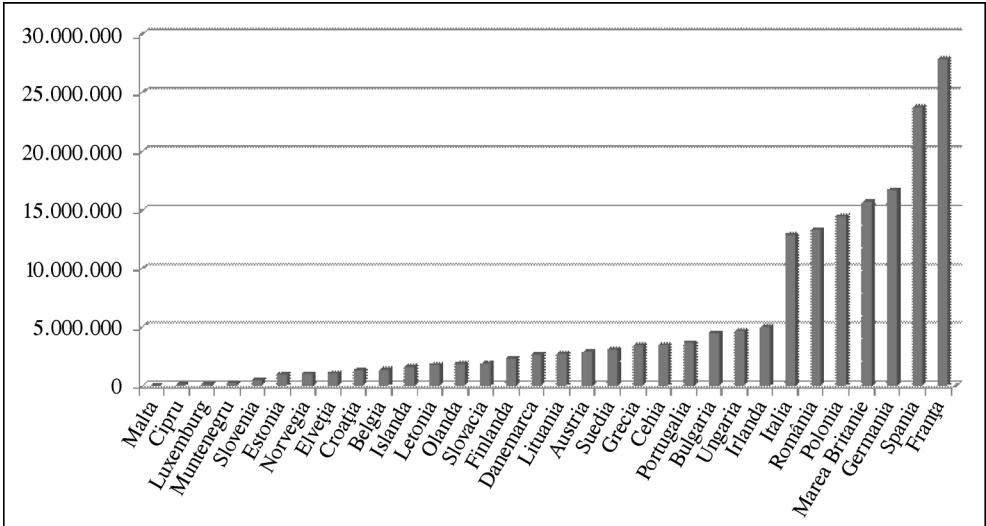

Figura 11. Suprafața agricolă a țărilor UE

Sursa : EUROSTAT, prelucrări ICCV 2013.

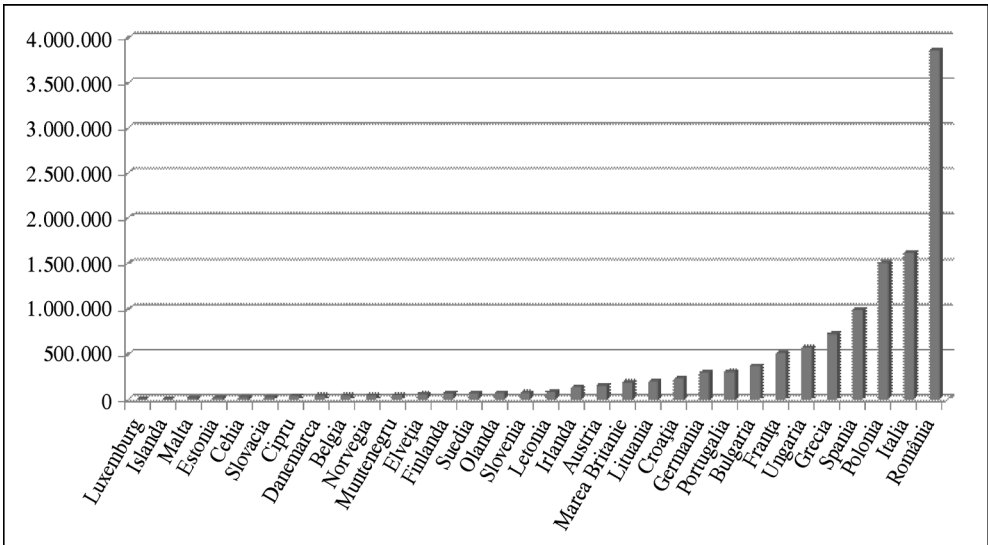

Figura 12. Numărul de exploatații agricole în țările europene

Sursa : EUROSTAT, prelucrări ICCV 2013.

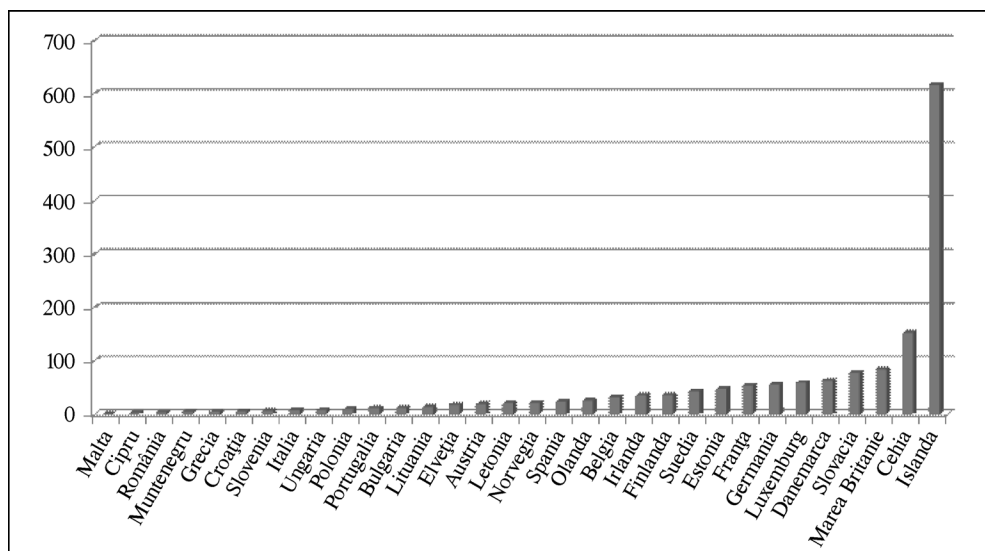

Figura 13. Suprafața medie pe exploatare agricolă în țările europene

Sursa : EUROSTAT, prelucrări ICCV 2013.

Dezvoltarea asimetrică a regiunilor rurale reprezintă o problemă majoră în toată Uniunea Europeană, România integrându-se perfect în această cazuistică. Istoria recentă turbulentă a României coroborată cu biogeografia sa diversificată a creat o țară agricolă a extremelor, în cadrul căreia 45% din populație trăiește în mediul rural și aproximativ 30% din exploatarea agricole sunt cuprinse între 0,5 și 5 ha, în timp ce 76% din plățile pentru agricultură ale statului român merg către fermele mari, acestea reprezentând aproximativ 10% din totalul fermelor agricole, având în exploatare aproape 40% din totalul suprafețelor agricole (Luca, 2009).

Guvernul român susține introducerea unei noi măsuri de sprijinire a fermelor mici, în contextul reformării Politicii Agricole Comune (PAC). Acest lucru este dorit din cauza multitudinii de probleme întâmpinate în prezent în aplicarea PAC în cazul agriculturii de subsistență și a fermelor de mici dimensiuni, această situație fiind agravată de faptul că marea majoritate a fondurilor de pe primul pilon al PAC destinate plăților directe sunt direcționate către fermele mari, iar aceste fonduri nu sunt suficiente pentru a acoperi producția agricolă din zonele montane sau din zonele defavorizate. Aceste probleme sunt comune pentru mai multe state membre ale Uniunii Europene (zonele marginale ale Scoției, Spaniei, Portugaliei și Italiei), dar acestea sunt evidențiate mai ales în cazul noilor state membre, care au zone vaste cu exploatarea agricole de mici dimensiuni sau de subsistență (Beaufouy și Marsden, 2010).

Deși baza economiei rurale din România o reprezintă agricultura, după cinci ani de la aderarea României la UE pot fi observate puține îmbunătățiri ale condițiilor de viață din zonele rurale. Teritoriul României cuprinde 29% din fermele din UE, dar o mare parte a acestora (peste 40%) nu sunt ajutate prin acordarea de subvenții, din cauza faptului că dimensiunea lor totală nu respectă criteriile de eligibilitate pentru plățile directe (ferme mai mici de 1 ha sau parcele individuale, mai mult de 0,30 ha) (Guvernul României, 2009). Existența continuă a acestor ferme mici este rezultatul viabilității economice scăzute a mediului rural, fapt care demonstrează că agricultura continuă să joace un rol important în asigurarea autoconsumului în zonele rurale (inclusiv zonele montane), fapt care contribuie la reducerea riscului de sărăcie în aceste zone (Sabates-Wheeler, 2002).

În acest context, PAC nu prezintă o mare valoare adăugată pentru sectorul agricol din România, având în vedere faptul că 70% din plățile directe sunt primite de 3% din fermierii români, care dețin mai mult de jumătate din suprafața agricolă utilizată (Luca, 2009). În România, fermele mici joacă un rol social important pentru întreaga țară. Agricultura reprezintă o sursă de hrană pentru familia extinsă, având în vedere că produsele alimentare reprezintă în continuare 35,5% din totalul cheltuielilor familiale raportat la anul 2010 (România în Cifre, 2011).

Importanța sectorului agricol în economia națională poate fi demonstrată și prin nivelul ridicat al ocupării în cadrul acestuia. Cel mai mare procent al populației ocupate din România în anul 2011 se regăsește în agricultură, 29% (figura 14), fapt ce demonstrează încă o dată importanța domeniului pentru dezvoltarea socioeconomică a țării. După 1990, acest procent a scăzut puțin de la 32,9% în anul 1992 la 29,2% în 2011 (figura 15), ceea ce ne arată cât de vitală este dezvoltarea sectorului agricol în furnizarea bunăstării populației. Datele Recensământului Agricol din anul 2010 indică un număr mult mai mare de persoane care lucrează în agricultură (7.159.477 de persoane la Recensământul agricol față de 2.439.900 înregistrate în datele INS), între acestea regăsindu-se și cei care activează la al doilea loc de muncă în acest domeniu. Munca în agricultură este o oportunitate de creștere a bunăstării individuale, fiind pentru mulți dintre micii agricultori o sursă importantă de hrană pentru autoconsum. Dintre persoanele care lucrează în agricultură, conform Recensământului Agricol din 2010, peste 98% activau în exploatații agricole fără personalitate juridică și numai 1,5% în cele cu personalitate juridică.

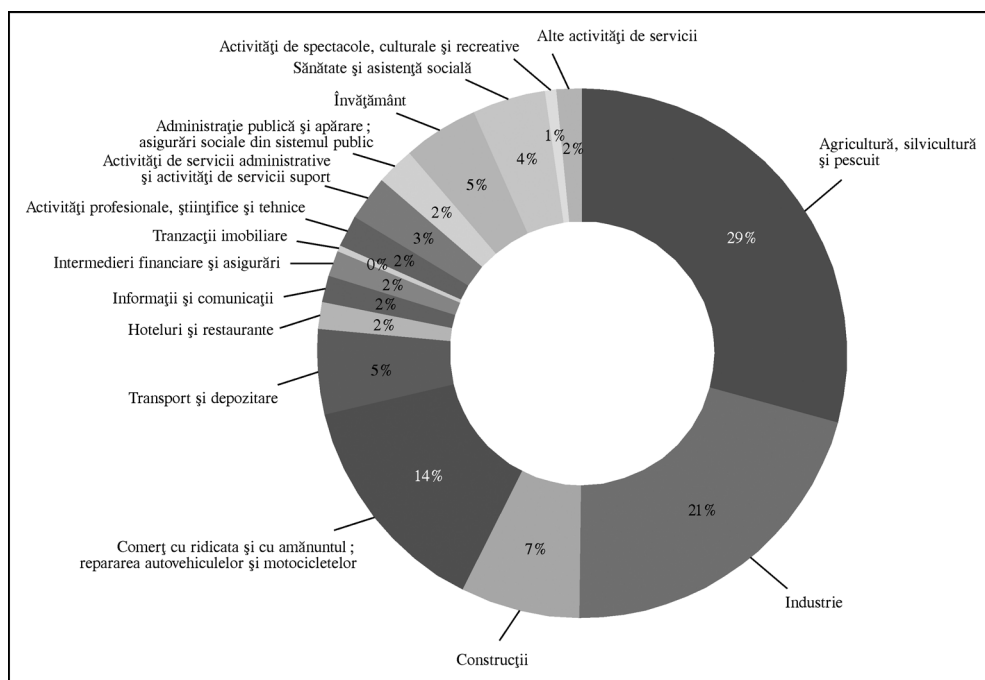

Figura 14. Populația ocupată pe domenii de activitate în anul 2011

Sursa : date INS, baza Tempo, prelucrare ICCV, 2013.

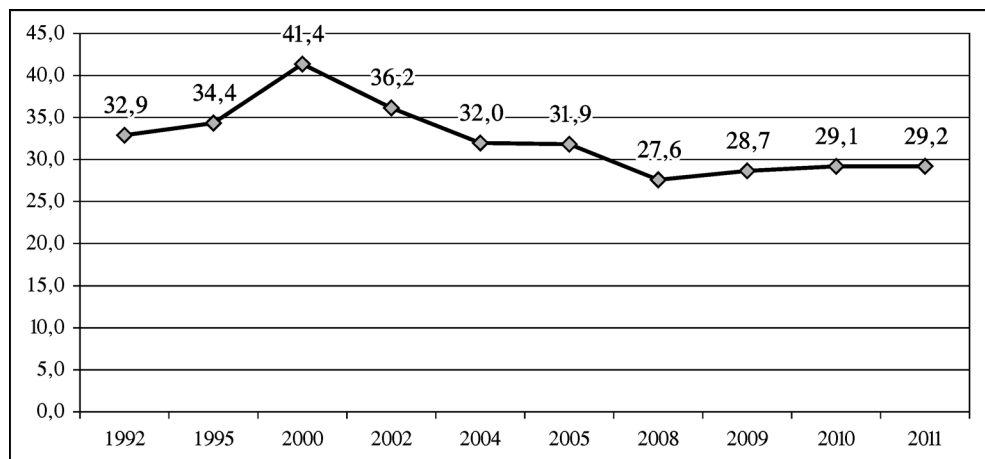

Figura 15. Evoluția procentului populației ocupate în agricultură

Sursa : date INS, baza Tempo, prelucrare ICCV, 2013.

Analiza comparativă a statutului profesional al populației ocupate după mediile de rezidență ne indică faptul că dacă în mediul urban peste 90% sunt salariați, în mediul

rural sunt 35,7% salariați, 37% lucrători pe cont propriu, iar 26,7% lucrători familiari neremunerați (figura 16).

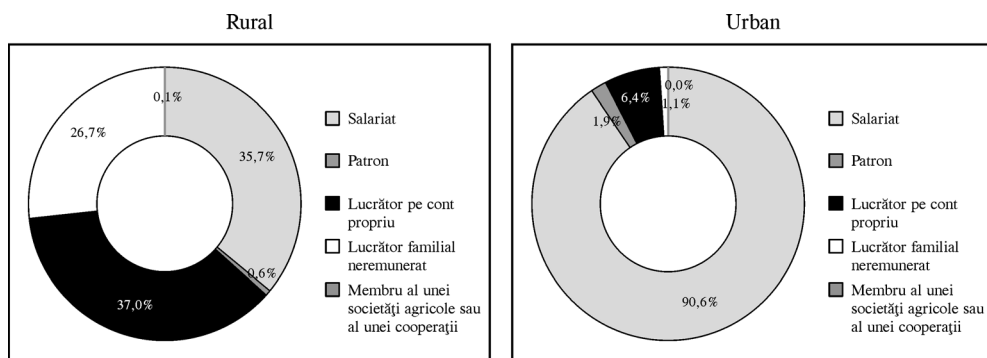

Figura 16. Populația ocupată după statutul profesional, în funcție de mediile de rezidență în anul 2010

Sursa: date INS, baza Tempo, prelucrare ICCV, 2013.

Forța principală a acestor organizații ale proprietarilor de terenuri agricole este reprezentată de membrii lor, însă datele INS indică o scădere dramatică a numărului persoanelor care sunt membre în societăți agricole sau cooperative, de la 59.682 în 1996 la 4.226 în 2010. Acest lucru poate reprezenta un aspect pozitiv, deoarece actualii membri sunt reali și activi, dar este și îngrijorător, pentru că indică și o scădere a propensiunii spre asociere a populației din mediul rural.

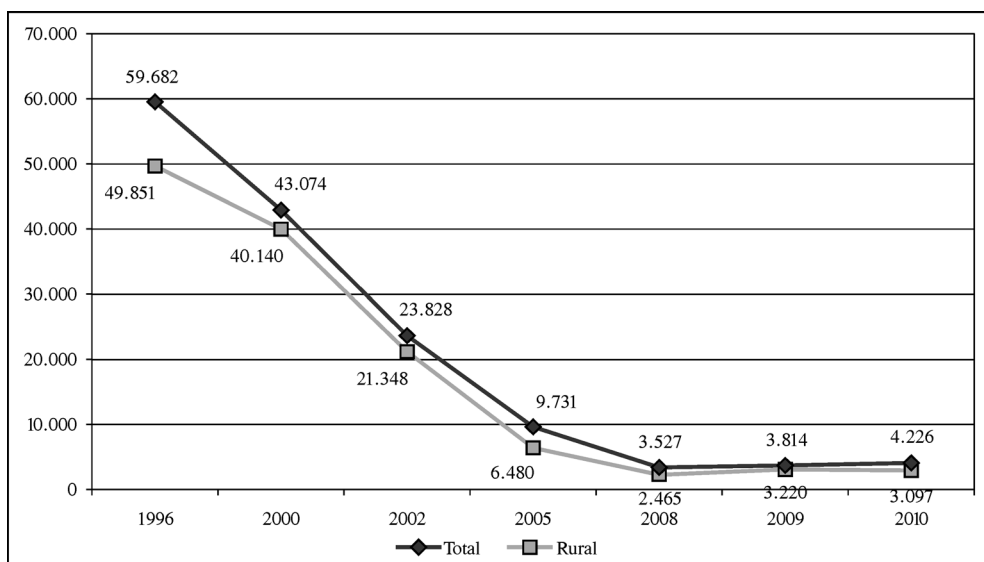

Figura 17. Evoluția numărului de membri în societăți agricole sau cooperative

Sursa: date INS, baza Tempo, prelucrare ICCV, 2013.

Analiza datelor Recensământului Agricol din 2010 relevă următoarele aspecte (tabelul 10) :

- Exploatațiile agricole au scăzut în perioada 2002-2010, de la 4.485 de mii la 3.856 de mii, ca urmare a reducerii numărului celor individuale. În același timp avem o creștere a celor cu personalitate juridică de la 23.000 la 31.000. Acest fapt presupune o comasare a terenurilor agricole în diverse forme de organizare.
- Numărul persoanelor care au lucrat în agricultură a scăzut de la 9.007.000 în 2002 la 7.159.000 în 2010.
- Exploatațiile agricole individuale administrează 54% din suprafața agricolă a țării, în timp ce cele cu personalitate juridică au 44%.
- Suprafața medie a unei exploatații agricole a crescut de la 3,1 ha în 2002 la 3,45 ha în 2010.
- Suprafața medie a unei exploatații agricole individuale este de 1,94 ha, cea a unei exploatații administrate de persoane fizice autorizate, întreprinderi individuale, întreprinderi familiale este de 58,58 ha, iar a unei exploatații agricole cu personalitate juridică este de 193,7 ha. Dintre exploatațiile agricole cu personalitate juridică, cele mai mari suprafețe agricole sunt cele ale consiliilor locale/primăriilor (o suprafață medie de 575,8 ha/exploatație), urmate de societățile agricole (403,76 ha/exploatație în medie) și de regiile autonome (o medie de 323.41 ha/exploatație).
- Există un număr de 67 de cooperative care utilizează o suprafață agricolă medie de 122,03 ha/exploatație. Deși numărul asociațiilor agricole în 2010 a fost de 127 de unități, nu toate au exploatații agricole, ci derulează alte tipuri de servicii pentru membri.

Tabelul 10. *Exploatații agricole, suprafața agricolă utilizată și suprafața agricolă utilizată ce revine în medie pe o exploatație agricolă, după statutul juridic al exploatațiilor agricole*

Statutul juridic al exploatațiilor agricole	Total exploatații agricole (număr)	Exploatații agricole care utilizează suprafața agricolă (număr)	Suprafața agricolă utilizată (hectare)	Suprafața agricolă utilizată ce revine în medie (hectare)	
				pe o exploatație agricolă	pe o exploatație agricolă care utilizează suprafața agricolă
Exploatații agricole fără personalitate juridică	3.825.576	3.691.669	7.445.336,63	1,95	2,02
Exploatații agricole individuale	3.820.393	3.686.698	7.154.136,94	1,87	1,94
Persoane fizice autorizate, întreprinderi individuale, întreprinderi familiale	5.183	4.971	291.199,69	56,18	58,58

Exploatații agricole cu personalitate juridică	30.669	30.216	5.852.854,26	190,84	193,70
Regii autonome	50	50	16.170,65	323,41	323,41
Societăți/asociații agricole	1.390	1.379	556.785,69	400,57	403,76
Societăți comerciale cu capital majoritar privat	16.410	16.015	3.169.418,39	193,14	197,90
Societăți comerciale cu capital majoritar de stat	72	72	3.553,99	49,36	49,36
Institute, stațiuni de cercetare, unități școlare cu profil agricol (licee)	177	175	50.976,71	288,00	291,30
Consilii locale/primării	2.722	2.721	1.566.747,77	575,59	575,80
Alte instituții publice	353	349	32.062,61	90,83	91,87
Unități cooperatiste	68	67	8.176,22	120,24	122,03
Alte tipuri (fundații, așezăminte religioase, școli etc.)	9.427	9.388	448.962,23	47,63	47,82
TOTAL	3.856.245	3.721.885	13.298.190,89	3,45	3,57

Sursa : Recensământul Agricol, 2010.

Bibliografie

- Beaufoy, G., Marsden, K. (2010), *CAP Reform 2013 – last chance to stop the decline of Europe's High Nature Value Farming ?*, în Joint position paper, EFNCP, BirdLife International, Butterfly Conservation Europe și WWF.
- Guvernul României (2009), *National Rural Development of Romania*, București.
- Institutul Național de Statistică (2011), *România în cifre 2011*, București.
- Luca, L. (2009), „O țară și două agriculturi, România și reforma Politicii Agricole Comune a UE”, *Policy Memo, CRPE*, 4, București, p. 37.
- Sabates-Wheeler, R. (2002), „Consolidation initiatives after land reform : Responses to multiple dimensions of land fragmentation in Eastern European agriculture”, *Journal of International-Development*, 14 (7), pp. 1005-1018.

Analiza datelor economice privind asociațiile agricole și obștile/composesoratele din România

Claudia Petrescu, Smaranda Rotaru, Gabriel Stănilă

Dimensiunea economică a formelor de asociere ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere a fost analizată folosindu-se datele Institutului Național de Statistică. Baza REGIS cuprinde datele de bilanț ale organizațiilor din România, iar variabilele analizate se referă la numărul acestor organizații, veniturile și cheltuielile lor, valoarea activelor imobilizate, profitul sau pierderea înregistrate, numărul celor care desfășoară activitate economică, ponderea organizațiilor aflate în mediul rural și numărul lor de salariați. În cadrul cercetării derulate am considerat că sunt active acele asociații agricole și obști/composesorate care au depus bilanț contabil.

Datele Institutului Național de Statistică (baza REGIS) indică, pentru anul 2010, 1.620 de asociații agricole, 1.106 obști/composesorate și 127 de cooperative agricole. În perioada 2000-2010 se poate observa o creștere substanțială a numărului entităților din agricultură, de la 148 în 2000 la 1.620 în 2010, fapt datorat și politicilor publice care au susținut oferirea de avantaje agricultorilor cuprinși în diverse forme asociative. În cazul obștilor/composesoratelor, creșterea numărului lor după anul 2000 se datorează, în special, apariției Legii nr. 1/2000 privind reconstituirea dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole și forestiere, care a stipulat restituirea proprietăților forestiere foștilor proprietari, persoane fizice sau juridice.

Analiza datelor relevă următoarele aspecte (tabelul 11) :

- Perioada 2000-2010 se caracterizează printr-o creștere substanțială a numărului asociațiilor agricole în România, de la 148 la 1.620, precum și a acelor dintre ele care derulează activități economice. Dacă în anul 2000 doar 29% dintre asociațiile agricole se aflau în mediul rural, în anul 2010 procentul lor a crescut la 66%.
- În cazul obștilor/composesoratelor, avem o creștere de 1.066 de unități în 2010 față de 2002, ca urmare a finalizării procesului de restituire a proprietăților forestiere, în perioada 2005-2010 acest număr aproape dublându-se. Procentul obștilor/composesoratelor care activează în mediul rural este de peste 80%.
- Atât la asociațiile agricole, cât și la obști/composesorate, în 2010 față de 2009 se înregistrează un mic recul în ce privește numărul celor care desfășoară activitate economică și al celor care au obținut profit.

- Atât la obști/composesorate, cât și la asociațiile agricole, deși se înregistrează o creștere a veniturilor în 2010, se pot observa în paralel o creștere a deficitului și o reducere a numărului de angajați. Se poate afirma că una dintre strategiile de creștere a veniturilor sau de supraviețuire a constituit-o reducerea de personal.
- Ponderea veniturilor din activitățile economice în totalul veniturilor din anul 2010 este de 18% pentru asociațiile agricole și 61% pentru obști/composesorate. Acest fapt sugerează că nu toate aceste forme asociative desfășoară activități economice, unele având rolul de reprezentare a intereselor membrilor în fața autorităților sau de informare a diverselor categorii de agricultori.

Tabelul 11. Indicatori economici ai asociațiilor agricole și obștilor/composesoratorilor

Asociații agricole	2000	2005	2007	2009	2010
Asociații agricole	148	576	874	1.293	1.620
Rural asociații agricole (%)	29,1	51,4	58,7	64,2	65,7
Asociații agricole cu activitate economică	28	115	249	223	206
Venituri totale (euro), din care :	9.465.227	11.024.203	39.830.649	80.663.424	84.540.808
Venituri din activitățile economice	112.279	3.428.916	17.727.734	21.597.480	15.470.383
Rezultatul net al exercițiului – profit (total) (euro)	486.713	784.072	2.187.688	8.314.749	13.615.658
Rezultatul net al exercițiului – pierdere (euro)	767.008	923.117	1.644.284	4.391.710	4.634.053
Asociații agricole cu profit (%)	53	35	40	48	46
Nr. salariați total	481	1.557	4.032	3.740	3.614
Nr. mediu salariați	3,3	2,7	4,6	2,9	2,2
Obști/composesorate	2000	2005	2007	2009	2010
Obști/composesorate	40	597	726	969	1.106
Rural Obști/composesorate (%)	80,0	85,9	81,7	83,1	83,2
Obști/composesorate cu activitate economică	12	452	521	583	494
Venituri totale (euro), din care :	127.762	25.335.572	32.416.949	47.782.411	50.844.327
Venituri din activitățile economice	34.754	21.224.111	25.396.481	31.511.510	30.791.307
Rezultatul net al exercițiului – profit (total) (euro)	44.391	3.433.552	5.942.721	11.802.665	9.182.078
Rezultatul net al exercițiului – pierdere (euro)	2.666	473.936	753.805	1.481.229	1.981.116
Obști/composesorate cu profit (%)	45	59	61	65	56
Nr. salariați total	27	2.255	2.603	3.354	2.752
Nr. mediu salariați	0,7	3,8	3,6	3,5	2,5

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV și UB, 2013.

În ce privește cooperativele agricole, primul an în care apare un număr mai mare de unități este 2010, când sunt înregistrate cu bilanț contabil depus 127 de organizații cooperatiste în domeniul agricol. Numărul de salariați din cadrul acestora este de 3.567, rezultând o medie de 28 de angajați/cooperativă agricolă (tabelul 12).

Tabelul 12. *Indicatori economici ai cooperativelor agricole pentru anul 2010*

2010	Număr organizații	Active imobilizate	Venituri	Cheltuieli	Profit	Personal
Cooperative agricole	127	67.956.569	120.558.119	120.894.875	1.790.705	3.567

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV și UB, 2013.

Distribuția regională a formelor asociative ale agricultorilor și proprietarilor de păduri indică o împărțire a acestora în funcție de specificul geografic al regiunii (tabelul 13) :

- Asociațiile agricole sunt prezente într-o măsură mai mare în regiunile Sud-Est (20,4%) și Centru (19,5%).
- Regiunea Vest are cele mai puține asociații agricole (6%), dar aproximativ 20% dintre composesoratele din România.
- Obștile/composesoratele sunt prezente într-o măsură mai mare în regiunile Centru (36,7%) și Nord-Vest (21,6%).

Tabelul 13. *Distribuția regională a asociațiilor agricole și obștilor/composesoratelor*

Regiunea de dezvoltare	2010			
	Asociații agricole		Obști/composesorate	
	Număr	Procent	Număr	Procent
Nord-Est	234	14,4	33	3
Vest	98	6,0	220	19,9
Sud-Est	331	20,4	41	3,7
Centru	316	19,5	406	36,7
Nord-Vest	218	13,5	239	21,6
Sud-Vest	149	9,2	122	11,0
Sud	229	14,1	43	3,9
București-Ilfov	45	2,8	2	0,2

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV și UB, 2013.

Ancheta sociologică asupra asociațiilor agricole și obștilor/composesoratorilor

Claudia Petrescu, Gabriel Stănilă

A doua parte a cercetării a presupus realizarea unei anchete sociologice pe bază de chestionar aplicat față în față, cu reprezentanți ai asociațiilor agricole și obștilor/composesoratorilor. Ancheta sociologică derulată în cadrul proiectului Prometeus a cuprins 556 de obști/composesorate și 794 de asociații agricole. Eșantionul a fost reprezentativ pentru fiecare dintre entitățile cuprinse în studiu, fiind dublu stratificat în funcție de regiunea de dezvoltare și mediul de rezidență. Cercetarea a urmărit stabilirea unui profil al organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere, dar și o analiză a încadrării acestora în definiția întreprinderii sociale.

Dimensiunile principale ale cercetării au vizat aspecte referitoare la caracteristicile și activitatea organizațiilor colective ale proprietarilor de terenuri agricole și forestiere (obiective, domenii de activitate, venituri, profit, clienți, salariați, apartenența la rețele și activitatea acestora, relația cu autoritățile, problemele întâmpinate în derularea activității, parteneriatele cu alte organizații, implicarea voluntarilor), dar și elemente ce țin de economia socială (membri, misiune socială, guvernare, implicarea în dezvoltarea comunitară, distribuția profitului). Dimensiunile cercetării au fost stabilite plecând de la cei nouă indicatori de definire ai unei întreprinderi sociale, stabiliți de către EMES : desfășurarea unei activități permanente de producție sau comercializare de bunuri sau servicii ; asumarea de riscuri economice ; existența unui minimum de angajați ; prezența unui scop social care urmărește ajutorarea comunității unde își desfășoară activitatea sau a unui grup de persoane ; înființarea ei este rezultatul unei inițiative colective a unui grup de cetățeni sau a unor organizații ale societății civile ; distribuția limitată a profitului ; autonomia ; guvernarea democratică ce are la bază principiul „un om, un vot” ; și implicarea diversilor actori (utilizatori, clienți, reprezentanți ai altor instituții comunitare etc.) în procesul de luare a deciziilor (http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/Working_Papers/WP_12_03_Defourny-Nyssens.pdf).

Formelor asociative din agricultură cuprinse în cercetare sunt : societăți agricole – 6,8% din eșantion, asociații – 53,7%, fundații – 1%, asociații profesionale – 10,1%, asociații ale utilizatorilor de apă – 26,4%, alte forme de organizare – 2%. În cazul formelor asociative ale proprietarilor de terenuri forestiere, 95,1% sunt obști/composesorate, 4,1% asociații, iar 0,8% alte forme de organizare.

Obiective economice *versus* obiective sociale

Obiectivele organizațiilor de economie socială constituie un aspect important în definirea acestora ca aparținând acestui domeniu. De cele mai multe ori, aceste organizații au membri, iar principiul mutualist este prezent într-o măsură mare în definirea misiunii și rolului acestor entități. Analiza datelor cercetării indică faptul că cele mai multe dintre asociațiile agricole și obști/composesorate apreciază că reprezentarea intereselor membrilor constituie obiectivul lor principal – 70% dintre asociațiile agricole și 72% dintre obști/composesorate.

Analiza comparativă a datelor pentru cele două tipuri de organizații relevă următoarele aspecte (tabelul 14, tabelul 15) :

- Obținerea de beneficii economice pentru membri este un obiectiv principal pentru 46% dintre asociațiile agricole și pentru 62% dintre obști/composesorate. Se poate observa că scopul economic al organizațiilor este destul de pronunțat.
- Furnizarea unor servicii necesare comunității constituie un obiectiv principal pentru 35% dintre asociațiile agricole, multe dintre ele fiind axate pe oferirea de diverse servicii membrilor, dar și celorlalte persoane din comunitate. Avantajul membrilor constă în obținerea acestor servicii la prețuri mai avantajoase.
- Îmbunătățirea situației sociale a membrilor este un obiectiv principal pentru 28% dintre asociațiile agricole și 23% dintre obști/composesorate. Chiar dacă obiectivul economic predomină, se observă și o preocupare pentru situația socială a propriilor membri, doar 25% dintre asociațiile agricole și 17% dintre obști/composesorate apreciind că acesta nu este un obiectiv al organizației.

Tabelul 14. *Obiectivele asociațiilor agricole*

Obiectivul organizației	Este obiectivul principal	Este un obiectiv important, dar nu cel principal	Este un obiectiv secundar	Nu este un obiectiv al organizației
Obținerea de beneficii economice pentru membri	46%	22%	7%	24%
Îmbunătățirea situației sociale a membrilor	28%	32%	15%	25%
Furnizarea unor servicii necesare comunității	35%	23%	18%	23%
Furnizarea unor servicii către persoane ce nu au acces/nu pot plăti astfel de servicii	10%	13%	19%	57%
Reprezentarea intereselor membrilor	70%	17%	5%	7%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Tabelul 15. Obiectivele obștilor/composesoratelor

Obiectivul organizației	Este obiectivul principal	Este un obiectiv important, dar nu cel principal	Este un obiectiv secundar	Nu este un obiectiv al organizației
Obținerea de beneficii economice pentru membri	62 %	22 %	8 %	9 %
Îmbunătățirea situației sociale a membrilor	23 %	39 %	21 %	17 %
Furnizarea unor servicii necesare comunității	16 %	31 %	27 %	26 %
Furnizarea unor servicii către persoane ce nu au acces/nu pot plăti astfel de servicii	4 %	14 %	23 %	59 %
Reprezentarea intereselor membrilor	72 %	17 %	5 %	6 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Entitățile de economie socială se caracterizează prin existența unei dualități economice și sociale în obiectivele lor. Analizând trei posibile tipuri de misiune socială a organizațiilor, se observă că principalul rol social perceput este cel de asigurare a bunăstării economice pentru membri (54% dintre asociațiile agricole și 55% dintre obști/composesorate consideră că își propun realizarea acestui rol într-o mare și foarte mare măsură) (tabelul 16).

Tabelul 16. Rolul social al organizației

Nota	Furnizarea de servicii sociale		Faptul că oferă bunăstare economică membrilor		Integrarea prin muncă a unor categorii de risc de excludere	
	Asociații agricole	Obști/composesorate	Asociații agricole	Obști/composesorate	Asociații agricole	Obști/composesorate
1	44 %	39 %	9 %	3 %	56 %	52 %
2	8 %	6 %	4 %	4 %	9 %	8 %
3	5 %	6 %	3 %	5 %	8 %	6 %
4	4 %	5 %	3 %	5 %	5 %	3 %
5	7 %	10 %	10 %	9 %	7 %	6 %
6	5 %	6 %	8 %	8 %	5 %	5 %
7	6 %	7 %	9 %	12 %	3 %	6 %
8	6 %	8 %	17 %	18 %	3 %	6 %
9	4 %	9 %	12 %	15 %	2 %	4 %
10	11 %	4 %	25 %	22 %	3 %	3 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Membrii

Cea mai importantă resursă a acestor organizații colective o constituie membrii lor. Aceștia sunt o resursă importantă atât prin numărul lor, cât mai ales prin capitalul uman și social pe care îl dețin. Așa cum am arătat mai sus, numărul membrilor în societăți agricole sau cooperative a scăzut foarte mult în ultimii douăzeci de ani. Această scădere este cauzată și de lipsa de încredere în astfel de structuri colective, dar și de faptul că indivizii doresc beneficii imediate, ce sunt dificil de obținut, agricultura presupunând investiții multiple pe termen lung.

Pentru perioada 2006-2010 se observă o creștere a numărului de membri în cazul a 66% dintre asociațiile agricole chestionate și a 47% dintre obști/composesorate. Procente destul de mari dintre organizații au declarat creșteri cu peste 100 de membri în perioada menționată – 17% dintre asociațiile agricole și 10% dintre obști/composesorate. 48% dintre obști/composesorate au rămas cu același număr de membri, acest lucru fiind valabil doar pentru 16% dintre asociațiile agricole. Reduceri ale numărului de membri au înregistrat 18% dintre asociațiile agricole și 4,4% dintre obști/composesorate (tabelul 17).

Tabelul 17. Evoluția numărului de membri

Evoluție număr membri 2006-2010	Asociații agricole		Obști/composesorate	
Descreștere peste 100 de membri	32	4%	7	1%
Descreștere între 50 și 99 de membri	18	2%	2	0,4%
Descreștere între 25 și 49 de membri	22	3%	3	1%
Descreștere între 1 și 24 de membri	73	9%	16	3%
A rămas constant numărul de membri	124	16%	267	48%
Creștere între 1 și 24 de membri	253	32%	110	20%
Creștere între 25 și 49 de membri	68	9%	61	11%
Creștere între 50 și 99 de membri	66	8%	33	6%
Creștere peste 100 de membri	137	17%	57	10%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Pentru a dobândi calitatea de membru într-o asociație agricolă, principala condiție este ca persoana să domicilieze într-o anumită zonă (20%), urmată de apartenența la o anumită categorie socioprofesională (12%). Aproape jumătate dintre asociațiile agricole au declarat că există alte condiții, dintre care cele mai importante menționate sunt cele legate de activitatea agricolă prestată și de deținerea de teren sau animale în funcție de specificul organizației. În cazul obștilor/composesoratelor, condiția

pentru a deveni membru este calitatea de moștenitor al unor membri inițiali (79%) deoarece acestea sunt organizații colective care dețin păduri sau pășuni, iar dreptul de proprietate este deținut la comun de toți (tabelul 18).

Tabelul 18. *Condiții pentru a deveni membru cooperador*

Condiții pe care o persoană trebuie să le îndeplinească pentru a deveni membru în organizație	Asociații agricole	Obști/composesorate
Apartenența la o anumită categorie socioprofesională (salariat, pensionar etc.)	12 %	1 %
Să domicilieze într-o anumită zonă	20 %	7 %
Să fie recomandat de către un membru	10 %	4 %
Să fie moștenitor al unor membri inițiali	9 %	79 %
Alta	49 %	9 %
Nu trebuie să îndeplinească nicio condiție	28 %	6 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Compoziția membrilor ne indică faptul că în cazul ambelor tipuri de organizații peste 70% dintre ei nu sunt salariați. Un procent extrem de mic au declarat că membrii sunt salariați ai organizației – 3% dintre asociațiile agriicole și 2% dintre obști/composesorate. În cazul a 22% dintre asociațiile agricole și 27% dintre obști/composesorate, o parte dintre membrii organizației sunt și salariați (tabelul 19).

Tabelul 19. *Membrii organizației-tip*

Membrii organizației sunt...	Asociații agricole	Obști/composesorate
salariați ai organizației, toți	3 %	2 %
o parte, salariați ai organizației	22 %	27 %
niciunul salariat al organizației	74 %	70 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Implicarea diverșilor actori interesați de activitatea organizației este o caracteristică importantă a entităților de economie socială. Analiza datelor cercetării arată faptul că 37% dintre asociațiile agricole și 31% dintre obști/composesorate au beneficiari ai activităților lor printre membri, fapt ce demonstrează încă o dată caracterul activității derulate. Și alte categorii de actori locali se regăsesc printre membrii organizațiilor : persoane care lucrează în mediul privat, persoane din administrația publică sau cele din instituțiile publice. Acestea sunt implicate în mare parte datorită faptului că sunt beneficiari ai serviciilor oferite de organizație sau sunt moștenitori ai celor care au fost membrii inițiali în obște/composesorat (tabelul 20).

Tabelul 20. *Apartenența membrilor organizației*

Printre membrii organizației sunt...	Asociații agricole	Obști/composesorate
persoane care lucrează în administrația publică locală (primărie, consiliu local, consiliu județean, prefectură etc.)	17%	23%
persoane care lucrează în instituții publice (școală, spital, grădiniță etc.)	13%	18%
persoane care lucrează în mediul de afaceri privat din localitate/regiune	29%	23%
persoane care lucrează sau fac voluntariat în ONG-uri locale sau regionale	4%	5%
beneficiari ai activităților organizației	37%	31%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Angajați

Un impact social important al acestor organizații poate fi măsurat prin numărul de angajați pe care îl au. Entitățile de economie socială sunt considerate un actor important în rezolvarea problemelor legate de incluziunea socială și în special de integrarea în muncă a persoanelor din grupurile dezavantajate. Așa cum am văzut din datele existente la INS, numărul de angajați în domeniul agricol și forestier este destul de ridicat, ajungând la 29% din populația ocupată a României. Analizând evoluția numărului de angajați pentru perioada 2006-2010 putem observa o scădere dramatică a numărului de angajați în cazul a 67% dintre obști/composesorate (tabelul 21).

Tabelul 21. *Evoluția numărului de angajați*

Evoluție număr de angajați 2006-2010	Asociații agricole		Obști/composesorate	
Descreștere peste 100 de angajați	2	0,3%	371	67%
Descreștere între 50 și 99 de angajați	6	1%	2	0,4%
Descreștere între 25 și 49 de angajați	6	1%	3	1%
Descreștere între 1 și 24 de angajați	52	7%	25	5%
A rămas constant numărul de angajați	82	10%	105	19%
Creștere între 1 și 24 de angajați	90	11%	46	8%
Creștere între 25 și 49 de angajați	1	0,1%	2	0,4%

Creștere între 50 și 99 de angajați	1	0,1%	0	0%
Creștere peste 100 de angajați	1	0,1%	2	0,4%

Notă : doar 31% dintre asociațiile agricole au raportat numărul de membri și în 2006.

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Apartenența la o rețea

43% dintre formele asociative ale agricultorilor și 32% dintre cele ale proprietarilor de terenuri forestiere fac parte dintr-o rețea, indiferent dacă aceasta este locală, națională sau internațională. Dintre cei care au declarat că sunt membri într-o rețea, se observă că 59% dintre asociațiile agricole sunt membre în rețele naționale, iar 34% în cele regionale sau locale. În cazul obștilor și composeșoratorilor, 77% sunt membri în rețele regionale sau locale și 22% în cele naționale (tabelul 22).

Tabelul 22. *Apartenența la o rețea a cooperativelor*

Membră în	Asociații agricole	Obști/composeșorate
O rețea internațională	7%	1%
O rețea națională	59%	22%
O rețea regională sau locală	34%	77%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Beneficiile percepute ale apartenenței la o rețea sunt legate de reprezentarea în fața organismelor de stat (23% dintre respondenți în cazul ambelor organizații) și informarea organizațiilor membre (20% dintre respondenți în cazul ambelor organizații) (tabelul 23). Rețelele culeg informația importantă pentru activitatea membrilor și le-o transmit acestora în timp util prin intermediul diverselor publicații, site-uri, dar și notificări etc. A doua funcție importantă pentru o rețea este cea de reprezentare, în special în relația cu instituțiile publice centrale. Deși există câteva organizații ale agricultorilor la nivel național (LAPAR, FNPAR, Federația Agricultorilor Fermierul, Federația Națională Pro Agro, Confederația Asociațiilor Țărănești din România, Agrostar etc.), există o problemă majoră legată de reprezentarea intereselor membrilor la nivel european, nicio rețea nefiind membră a COPA-COCEGA. Aceasta este organizația europeană a producătorilor agricoli ce are ca membri structuri asociative reprezentative din diverse state europene și este un partener de discuții pentru Uniunea Europeană.

Tabelul 23. *Activitatea rețelei*

Activitatea rețelei constă în :	Asociații agricole	Obști/composesorate
Reprezentarea în fața organismelor de stat	23 %	23 %
Supravegherea și controlul activității organizațiilor membre	9 %	13 %
Informarea organizațiilor membre	20 %	20 %
Sprijin pentru elaborarea unor reglementări privind activitatea organizațiilor	15 %	14 %
Elaborarea și desfășurarea unor proiecte comune	13 %	16 %
Asistență pentru obținerea de finanțări	10 %	6 %
Instruirea personalului organizațiilor membre	10 %	8 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Guvernarea

Aspectele legate de guvernarea organizațiilor de economie socială constituie caracteristici definitorii ale acestora. Sunt importante participarea membrilor la luarea deciziilor și aplicarea principiului „un om, un vot”. În cazul organizațiilor studiate, conducerea executivă este asigurată în principal de membri – 76 % dintre asociațiile agricole și 87 % dintre obști/composesorate. Procente foarte mici au declarat că în conducerea executivă sunt numai persoane angajate din afara organizației, ceea ce poate fi un semn de modernizare a activității de management (tabelul 24). Datele cercetării calitative indică faptul că membrii sunt consultați în cele mai multe cazuri cu ocazia adunărilor generale, care trebuie să se desfășoare cel puțin o dată pe an. La aceste adunări generale sunt invitați să participe toți membrii și sunt adoptate deciziile cele mai importante pentru următorul an. Sunt cazuri însă în care membrii sunt consultați de mai multe ori pe an, în funcție de diversele politici publice care le afectează activitatea.

Tabelul 24. *Componența conducerii executive a cooperativelor*

Conducerea executivă este asigurată de...	Asociații agricole	Obști/composesorate
numai membri ai organizației	76 %	87 %
numai persoane angajate, din afara organizației	6 %	3 %
membri și persoane din afara organizației	14 %	7 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Aspecte economice ale activității

Finanțarea și distribuția profitului

Distribuția limitată a profitului este unul dintre principiile importante pentru definirea entităților de economie socială. Un alt aspect important este legat de tipurile de venituri pe care le au aceste entități.

Din analiza datelor privind veniturile asociațiilor agricole și obștilor/composesoratorilor, se poate observa că (tabelul 25, tabelul 26) :

- În cazul asociațiilor agricole, cele mai importante surse de venit sunt cotizațiile membrilor – 33% dintre asociațiile agricole au peste 90% dintre venituri din cotizațiile membrilor.
- Asociațiile agricole nu au venituri din chirii decât într-o proporție foarte redusă – 1% au până la 25% din totalul veniturilor.
- 11% dintre asociațiile agricole au peste 90% din venituri din finanțări publice.
- 20% dintre obști/composesorate au declarat că au între 51% și 75% din venituri din activități financiare.
- 17% dintre obști/composesorate au peste 90% din venituri din activitățile productive.

Tabelul 25. Tipuri de venituri ale asociațiilor agricole

Conducerea executivă este asigurată de...	Asociații agricole	Obști/composesorate
numai membri ai organizației	76%	87%
numai persoane angajate, din afara organizației	6%	3%
membri și persoane din afara organizației	14%	7%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Tabelul 26. Tipuri de venituri ale obștilor/composesoratorilor

Tipuri de finanțări	Finanțări publice	Finanțări private	Producție	Prestări servicii	Chirii	Activități financiare	Cotizații ale membrilor	Alte surse
0%	79%	93%	85%	82%	99%	96%	36%	86%
1-25%	3%	3%	2%	4%	1%	4%	19%	3%
26-50%	2%	2%	1%	3%	0%	0%	6%	1%
51-75%	1%	1%	3%	3%	0%	0%	2%	2%
76-90%	4%	0%	3%	5%	0%	0%	4%	2%
90-100%	11%	2%	7%	4%	0%	0%	33%	7%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Realizarea unei activități economice continue este o caracteristică a întreprinderilor sociale, iar aceasta presupune realizarea de profit sau, în cazurile mai puțin reușite, de pierdere. Analiza datelor cercetării referitoare la rezultatul financiar contabil al organizațiilor indică pentru anul 2010 (tabelul 27) faptul că 27% dintre asociații agricole au avut profit, iar 21% deficit, în timp ce 48% dintre obști și composesorate au înregistrat profit (11% au obținut un profit important, în timp ce 37% un mic profit) și 15% au încheiat anul cu deficit. Datele relevă că 9% dintre asociațiile agricole cuprinse în cercetare și 8% dintre obști/composesorate au avut un deficit semnificativ în anul 2010.

Tabelul 27. Rezultatul financiar-contabil al anului 2010

Tipuri de finanțări	Finanțări publice	Finanțări private	Producție	Prestări servicii	Chirii	Activități financiare	Cotizații ale membrilor	Alte surse
0%	74%	98%	65%	84%	88%	95%	80%	70%
1-25%	5%	1%	5%	4%	7%	5%	9%	6%
26-50%	5%	0%	3%	3%	2%	0%	1%	2%
51-75%	3%	0%	4%	1%	0%	20%	0%	3%
76-90%	7%	0%	6%	3%	1%	0%	1%	3%
90-100%	6%	0%	17%	5%	1%	0%	8%	16%

Sursa: date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

O caracteristică importantă a entităților de economie socială este cea legată de distribuția limitată a profitului. În cazul organizațiilor care au înregistrat profit în anul 2010, 16% dintre asociațiile agricole și obști/composesorate au declarat că acesta a fost reinvestit pentru a putea să-și dezvolte activitatea. 12% dintre obști/composesorate au declarat că profitul obținut a fost distribuit între membri în funcție de contribuția acestora la capital/patrimoniu (tabelul 28).

Tabelul 28. Utilizarea profitului obținut în 2010

Rezultat financiar contabil 2010	Asociații agricole	Obști/composesorate
Un deficit semnificativ (sub -15%)	9%	8%
Un mic deficit (-15/-3%)	14%	7%
Aproape nul (+/-2%)	47%	36%
Un mic profit (3/15%)	24%	37%
Un profit important (peste 15%)	3%	11%

Sursa: date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Analiza datelor privind categoriile de venituri care au înregistrat creșteri în ultimii doi ani indică faptul că pentru asociațiile agricole acestea sunt cotizațiile membrilor (46%), urmate de cele din activități economice (17%) și finanțări publice (14%). Pentru obști/composesorate au crescut veniturile provenite din activitatea economică (36%), urmate de cele din finanțări publice (17%) și cotizațiile membrilor (10%). Se poate spune că activitatea economică este mai eficientă în cazul obștilor/composesoratorilor decât în cazul asociațiilor agricole și datele cercetării calitative indică o preocupare pentru dezvoltarea acesteia, mai ales că în unele cazuri este vitală și pentru comunitățile din care provin membrii (tabelul 29).

Tabelul 29. Categoriile de venituri care au înregistrat creșteri în ultimii ani

Utilizarea profitului	Asociații agricole	Obști/composesorate
A fost reinvestit	16%	16%
A fost capitalizat în depozite sau alte instrumente financiare	5%	9%
A fost distribuit în mod egal între membrii cooperăției	3%	8%
A fost distribuit între membrii cooperăției în funcție de contribuția fiecăruia la capital/patrimoniu	2%	12%
A fost donat/acordat ca sprijin financiar membrilor defavorizați sau unor persoane defavorizate din comunitate	0%	1%
Altceva	1%	2%

Sursa: date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Prognoza pentru următorii doi ani a veniturilor, conform declarațiilor respondenților, indică pentru asociațiile agricole o creștere a veniturilor provenite din cotizațiile membrilor (38% dintre respondenți), urmate de cele din finanțările publice (fondurile PNDR, plățile directe etc.) și de cele din activitatea economică. La obști vor crește veniturile din activitatea economică (34% dintre respondenți), urmate de cele din finanțări publice (28%) și cotizațiile membrilor (11%) (tabelul 30). Pentru membrii asociațiilor agricole este important să-și achite cotizația deoarece punctajul obținut la solicitarea de finanțări depinde foarte mult de calitatea de membru activ într-o structură asociativă. Dovada că este membru activ într-o structură asociativă o reprezintă adevărta eliberată de organizație, iar aceasta este acordată doar după plata cotizației.

Tabelul 30. Categoriile de venituri care vor înregistra creșteri în următorii ani

Care venituri vă așteptați să crească, procentual, în următorii doi ani	Asociații agricole	Obști/composesorate
Finanțări publice	25%	28%
Finanțări private	7%	3%

Activitate economică	19%	34%
Chirii	2%	8%
Activități financiare	1%	3%
Cotizațiile membrilor	38%	11%
Alte surse	8%	12%

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Aspecte importante pentru dezvoltarea activității economice

Ca să își poată dezvolta activitatea economică, aceste organizații consideră că au nevoie de asistență tehnică pentru realizarea de proiecte cu finanțare nerambursabilă, comunicarea cu alte organizații similare și de sprijin financiar pentru dezvoltarea de planuri de afaceri/planuri de marketing (tabelul 31). Așa cum am arătat mai sus, există o problemă legată de asocierea în federații sau alte structuri similare la nivel național, fapt ce duce la o slabă informare a producătorilor agricoli, dar și la o reprezentare slabă a intereselor acestora la nivel național și european. Din acest motiv, comunicarea între organizațiile similare este percepută ca fiind foarte importantă pentru dezvoltarea sectorului. Pe de altă parte, comunicarea cu alte organizații similare permite un schimb activ de idei privind problemele ce apar în activitatea fiecăruia și soluțiile de rezolvare, dar are și un rol de învățare pentru membri, concretizat în adoptarea de idei noi prin care își pot dezvolta activitatea. În ce privește formarea profesională, în asociațiile agricole este nevoie de instruire pentru membri, în timp ce în obști/composesorate este necesară instruirea membrilor organismelor de conducere.

Tabelul 31. Aspecte importante pentru dezvoltarea activității economice a organizațiilor

Importanța următoarelor aspecte	Asociații agricole			Obști/composesorate		
	Foarte important	Important	Neimportant	Foarte important	Important	Neimportant
Asistență tehnică pentru dezvoltarea de planuri de afaceri, planuri de marketing	24%	42%	34%	23%	39%	38%
Asistență tehnică pentru realizarea de proiecte cu finanțare nerambursabilă	42%	32%	26%	41%	29%	30%
Sprijin financiar pentru dezvoltarea de planuri de afaceri, planuri de marketing	31%	34%	35%	28%	36%	33%
Instruire pentru membri	30%	48%	22%	20%	43%	37%

Instruire pentru membrii organismelor de conducere	23 %	47 %	30 %	31 %	42 %	27 %
Instruire pentru angajați	17 %	41 %	42 %	20 %	31 %	49 %
Comunicare între organizații similare	37 %	48 %	15 %	38 %	46 %	16 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Implicarea în dezvoltarea comunitară

Organizațiile de economie socială sunt actori importanți în procesul de dezvoltare socială prin activitățile pe care le realizează și obiectivele lor. Datele cercetării indică o implicare a asociațiilor agricole și a obștilor și composesoratorilor în dezvoltarea comunității din care fac parte prin (tabelul 32) :

- Oferirea de servicii membrilor comunității – 69% dintre asociațiile agricole și 54% dintre obști/composesorate. Aceasta este considerată a fi cea mai importantă contribuție la dezvoltarea comunitară, în opinia acestor organizații.
- Organizarea de evenimente la nivel local – 26% dintre asociațiile agricole.
- Participarea la diverse evenimente organizate de către administrația publică la nivel local/regional – 35% dintre obști/composesorate și 26% dintre asociațiile agricole.
- Participarea la diverse evenimente organizate de către actorii societății civile la nivel local/regional – 30% dintre obști/composesorate și 28% dintre asociațiile agricole.

Tabelul 32. Implicarea în dezvoltarea comunității

Implicarea în dezvoltarea comunității	Asociații agricole	Obști/composesorate
Organizează diverse evenimente la nivel local/regional	26 %	15 %
Oferă servicii membrilor comunității/regiunii	69 %	54 %
Angajează forță de muncă locală din rândul grupurilor vulnerabile	7 %	14 %
Participă la diverse evenimente locale/regionale organizate de alți actori ai societății civile	28 %	30 %
Participă la diverse evenimente locale/regionale organizate de alte organizații ale administrației	26 %	35 %

Sursa : date proiect Prometeus, prelucrare ICCV, 2013.

Constrângeri ale asocierii producătorilor agricoli – analiză empirică

Gabriel Stănilă

Asocierea, ca termen, reprezintă „punerea în comun” a resurselor pentru atingerea unui scop. În momentul în care discutăm despre agricultură, resursele puse în comun sunt de natură financiară, umană și de proprietate (teren agricol). Din punct de vedere juridic, *asocierea* reprezintă participarea consfințită printr-un document semnat de persoanele care inițiază acest demers (minimum două), prin care se consfințește atât decizia în sine, cât și drepturile și obligațiile părților. În accepțiunea Noului Cod Civil, *asocierea „este un contract scris, oneros și consensual”* (NCC, Art. 1949).

Cooperarea în România nu are un renume foarte bun, mai ales în perioada post-decembristă, deoarece pentru multe persoane din mediul rural, sintagme ca „asociație agricolă”, „cooperativă agricolă” sau „exploatație agricolă colectivă” reprezintă încă sinonime ale defunctelor CAP-uri comuniste. Această situație explică de ce, după 1989, primele forme de organizare și producție agricolă distruse în totalitate au fost CAP-urile.

Cercetarea calitativă realizată în cadrul proiectului Prometeus a evidențiat câteva aspecte importante în ceea ce privește problematica asocierii: lipsa informării, lipsa încrederii în astfel de structuri asociative, teama de eșec, interesele personale sau de grup sunt mai importante decât interesele comunității, lipsa unei „culturi asociative” și orientarea către un profit imediat, în dauna proiectelor pe termen mediu și lung.

Accesul la informare reprezintă încă un obstacol greu de depășit în mediul rural, atât prin prisma faptului că informația relevantă circulă foarte greu, cât și că transmiterea informației la nivelul interlocutorilor este deficitară. Mai exact, informația este transmisă în forma sa tehnică sau teoretică, iar nivelul de înțelegere al receptorului nu este atât de ridicat. Țăranul știe ce este un îngrășământ și când trebuie acesta folosit, la ce tip de cultură (cultură mare, legume, fructe), însă nu înțelege compoziția chimică a acestui produs. Un rol important îl joacă la capitolul informare consultanța agricolă. Concret, asociațiile mari de producători oferă consultanță micilor producători, atât la partea de agricultură (calendarul lucrărilor,

îmbunătățiri funciare, alegerea îngrășămintelor potrivite fiecărui tip de cultură sau de plantă), cât și la cea de asociere (înființarea grupurilor de producători, scrierea de proiecte pentru finanțare de către Ministerul Agriculturii etc.) și a beneficiilor asocierii. Aceste demersuri nu sunt realizate contra cost, ci cu titlu gratuit, din dorința de a ajuta comunitatea să se dezvolte. Chiar și în această situație, există persoane care aleg să se adreseze Camerelor agricole pentru consultanță, chiar dacă uneori aceasta se face contra cost.

Eu le-am dat toată consultanța, absolut totul, până la depunerea proiectului. Mai sunt și căpoși, care n-au vrut să mă asculte. S-au grăbit, s-au dus la Camera Agricolă, deși nu este legal, cum spunea și cel de la minister, nu trebuia să plătească niciun leu celor de la Camera Agricolă. Dar au mai perceput o taxă de 550 de lei sau 200 de lei. Depinde de fermier. (Asociația Legume-Fructe Matca, jud. Galați)

Conform legislației în vigoare, rolul asociațiilor agricole este acela de reprezentare a intereselor membrilor, nu de valorificare a produselor. Una dintre problemele cel mai des întâlnite este cea a comercializării produselor în mod organizat, însemnând fiscalizare și toate obligațiile care decurg din aceasta. În aceste condiții, coroborat cu lipsa informării, încrederea în aceste structuri asociative este redusă.

La ora actuală, asociațiile au numai scop reprezentativ, sunt un fel de sindicate. Nici nu fac obiectul PNDR-ului asemenea organizațiilor. După Ordonanța 26, asociație și a filateliștilor, și a columbofililor, și a vânătorilor și pescarilor, dar acestea nu ar face obiectul Planului Național de Dezvoltare pentru că reprezintă interesele membrilor în raport cu Guvernul, atât. (Asociația Crescătorilor de Taurine Ardan)

Lipsa încrederii în structurile asociative se manifestă atât prin refuzul persoanelor de a se înscrie, cât și prin întârzierea plății cotizației. Producătorul agricol este interesat de câteva aspecte în raport cu care își planifică și își desfășoară activitatea : mărimea terenului deținut, amplasarea acestuia, subvențiile pentru tipul de cultură sau per animal și piața de desfacere. În situația în care cea mai mare necunoscută este reprezentată de piața de desfacere, iar asociația agricolă nu poate asigura această piață, atunci reacția țaranului este aceea de a încerca să-și comercializeze producția pe cont propriu și să nu aibă încredere în asociație.

În primul rând, nu au noțiuni de piață țaranii noștri. Gospodarii noștri nu au nici cele mai elementare noțiuni de piață, or, scopul cooperativelor este de a comercializa produsele. La asociație nu acesta este scopul, ci acela de a obține inputuri la prețuri mai mici pentru membri. (Asociația Crescătorilor de Taurine Ardan)

Producătorul agricol mergea la două muchii. Dacă e prețul bun aici, ducea jumătate acolo, mi-aducea jumătate și mie. Acum am schimbat macazul. Am contractul, ia de-aici și semnează-l. Ce-mi dai? Câtă suprafață ai? Am un hectar de roșii. Sau nu, dau un exemplu: „Ce treci aici ești obligat să respecti”. I-a dat și lui acum obligația. Încheie el, între mine și el. Îi dau și lui obligație. (Asociația Legume-Fructe Matca, jud. Galați)

Încrederea în structurile asociative din domeniul agricol este în scădere și din cauza promisiunilor neonorate nici de Guvern, nici de firmele sau organizațiile care oferă consultanță în domeniu. Inconsistența legislativă care s-a manifestat prin legislație neclară sau interpretabilă (de exemplu, OG nr. 26/2000), dublată de promisiunile politice neonorate privitoare la susținerea agriculturii au condus la apariția unui „mecanism” de supraviețuire bazat pe obținerea de avantaje individuale imediate, omițându-se faptul că o structură asociativă poate negocia în virtutea unor avantaje: volumul producției, prețul minim/prețul maxim, calendarul livrărilor. Individualismul producătorilor agricoli reprezintă un obstacol în calea dezvoltării structurilor asociative din domeniu. Interesul propriu este cel care primează, fără a fi luate în calcul nici riscul de eșec, nici pierderile proprii. Orientarea producătorilor agricoli are la bază, invariabil, căutarea unui profit, a unui beneficiu care poate fi obținut repede, cu cheltuieli cât mai mici. În continuare aspectele economice primează, beneficiul de natură financiară fiind cel care înclină balanța către activitatea pe cont propriu în dauna asocierii.

Egoismul îl caracterizează pe țăranul român. Acesta nu a fost obișnuit să gândească pentru colectivitate, ci numai pentru el. Nu a avut experiența aceasta. Ei nu văd o strategie de dezvoltare, a lor și a organizației, iar cei care vin din exterior, cei care au lucrat în străinătate, nu pun în valoare ce au văzut acolo. E normal, deoarece și aceștia au fost folosiți ca simpli executanți, și... nu vreau să mă înțelegeți greșit, aceștia gândesc mai prost decât cei care au rămas acasă. (Asociația Crescătorilor de Taurine Ardan)

Acum lumea urmărește un beneficiu imediat, dar imediat. În zonele ungurești mai întâlnești asta, deși și acolo este multă poveste și fanfaronadă, dar știu bine să-și prezinte... În schimb, la români este extrem de greu. Oamenii ăia nu s-au unit în jurul unui concept privind dezvoltarea acelei localități, s-au unit după ban. (AgromRo Reghin)

Opiniile în ceea ce privește legislația sunt împărțite, în sensul că o parte dintre respondenți consideră că legislația este deficitară, în timp ce alții apreciază că legislația este bună, dar nu este aplicată corespunzător. Principalele minusuri legate

de legislație sunt birocrația și falsul sprijin oferit de stat producătorilor agricoli. Un aspect interesant care apare în ecuația dezvoltării asociațiilor agricole este cel legat de latura financiară a demarării unui proiect sau accesarea unei surse de finanțare. Falsul sprijin oferit de stat este reprezentat de scrisoarea de garanție, neexistând susținere efectivă. De la depunerea proiectului și până la primirea finanțării propriu-zise, aplicantul trebuie să acceseze fonduri de pe piața liberă (împrumuturi), iar costurile aferente (dobânzi și comisioane) vor trebui achitate lunar. Cum acea „cofinanțare” vine după analiză – adică minimum șase luni – în cele șase luni beneficiarul este obligat să susțină din fonduri proprii aceste cheltuieli. În cazul asociațiilor mici de producători, capacitatea financiară este redusă, accesarea de fonduri constituind un mijloc important al dezvoltării. În acest sens legislația este stufoasă, nu poate fi aplicată în scopul dezvoltării micilor asociații agricole, iar sprijinul statului nu există.

A fost în primii ani atunci, când s-a înființat proiectul, au avut 75%. După-aia legislația a fost schimbată, după doi ani; au zis că era prea mult să le dea 75% și au dat numai 50% subvenții pe proiect. Și când mai vin și costurile celelalte, când îți fac calculele, dacă mai rămâi cu 10% ești superfericit. Și atunci, pentru ce atâta bătaie de cap? (Asociația Legume-Fructe Ghidigeni, jud. Galați)

Adică dacă nu vii cu o legislație serioasă în domeniu și să identifiți foarte clar ce înseamnă producător, ce înseamnă organizație de producători, ce înseamnă intermediarul, după aceea cumpărătorul, adică lanțul ăsta să-l scurtezi foarte mult și să-l identifiți foarte clar, pentru că la ora asta, lăsându-i alternativă țaranului să vândă și pe piața neagră, nicio cooperativă sau asociație nu va funcționa. Funcționează doar cele care sunt ale aceleiași familii, cu cinci-șase prieteni care au cantități sau suprafețe foarte mari. (Asociația Legumicola Pleșoiu, jud. Olt)

Chiar Legea nr. 36/1996 privind societățile agricole e OK pentru noi. E o lege foarte bună. Numai că noi avem legi în România, dar nu se aplică. Sunt alte instituții care pun piedici. (Asociația Producătorilor de Legume-Fructe Matca, jud. Galați)

Subvențiile mici și dorința fiscalizării producătorilor agricoli reprezintă o situație paradoxală. Legislația în domeniu este neclară, iar ordonanțele de guvern repetate au reușit performanța de a complica și mai mult lucrurile. Impozitele pentru anumite produse au fost eliminate (laptele pentru consum, produsul agricol brut), însă au fost stabilite limite de 3% pentru producătorii de flori și comercianții de arbuști ornamentali.

Trebuie sprijinul la motorină, pe care nu-l primim. De exemplu, un fermier din Spania, din Italia, dacă el acum vrea să producă pe timp de iarnă, se duce, că el vrea să pună roșii, castraveți, salată, nu contează. Primește 50% din factura de energie, mergi cu rumeguș, mergi cu gaz, cu ce mergi, statul îți decontează 50%. Ceea ce noi nu avem. (Asociația Producătorilor de Legume-Fructe Matca, jud. Galați)

Deci practic, oricum taxele și impozitele sunt destul de mari, dacă stai și te gândești la toate... Sunt mari sau mici, eu v-am zis, trebuie reglementată fiscalizarea la 2,4 pe agricultură, că altfel nu... Începând de la ăla de la tarabă până la cel care vinde la liber, la cei care vând cu forme și așa mai departe, trebuie să fie o uniformitate, o disciplină în toate minunile astea. Discrepanțele sunt foarte mari (Focus-grup asociații agricole Bălești, jud. Vrancea)

Cercetarea calitativă realizată în cadrul proiectului Prometeus a evidențiat un alt aspect important în ceea ce privește asocierea – opiniile diferă în funcție de regiune și de tipul de cultură. Astfel se explică de ce cei care însămânțează culturi mari (grâu, porumb, orz, floarea-soarelui, rapiță) nu sunt dispuși să se asocieze, iar cei care produc legume, fructe sau crescătorii de animale sunt mult mai dispuși către un astfel de proces. În ceea ce privește regiunile istorice, Ardealul reprezintă un prototip al asocierii, la fel și zona montană a Moldovei, în timp ce sudul țării este dominat de interesele individuale ale producătorilor.

Asocierea asta ca să vindem în grup pentru noi e păguboasă, în toată țara firmele mari au același preț și la Satu Mare și la Băilești și la Constanța. Deci asocierea din punctul ăsta de vedere n-ar fi niciun avantaj. Tot la prețul ăla îl vindem, chiar dacă ar fi piețe de schimb, tot la prețul ăla îl dăm. Deci, nu știu, nu e o motivație. (Focus-grup producători agricoli Bălești, jud. Vrancea)

Păi, teoria e una și practica te omoară. Da! Păi, ce am observat eu și au observat și ei, până la urmă asocierea e singura șansă să mai reziste pe piața asta comună pentru că trebuie să devii competitiv și nu poți deveni competitiv decât cu costuri foarte mici, și aceste costuri nu le poți avea decât dacă ești într-o organizație care te ajută să ai asemenea costuri foarte mici, de producție vorbesc. (Legumicola Pleșoiu, jud. Olt)

Aici a fost o zonă de guvernare austro-ungară care a lăsat amprenta punctualității, combinată cu un grup de evrei care au fost aici, cu oameni care au fugit din fața frontului și au fost liberi. Asocierea a fost la noi un fel de înhăitare, în sensul că, așa cum lupii se înhăitează pentru o ciută, așa și oamenii se înhăitează pentru un scop. (Federația Agricultorilor de Munte Dorna, Vatra Dornei)

Un alt aspect important care confirmă faptul că asocierea în agricultură este dificilă, greoaie în majoritatea cazurilor, este cel legat de PNDR, mai exact de măsura 142 – înființarea grupurilor de producători. Ajutorul acordat prin măsura 142 este sub forma unui quantum forfetar plătit în tranșe anuale, pentru cinci ani de la data recunoașterii grupului. Sprijinul este regresiv : în primii doi ani este de 5% din valoarea producției comercializate (VPC), scăzând apoi cu câte un punct procentual pe an, până la 2% în anul al cincilea. Pentru valori ale producției de peste un milion de euro, ajutorul este redus la jumătate pentru partea care depășește respectivul prag al VPC. De asemenea, sprijinul este plafonat la 100.000 de euro în primul an, plafonul fiind redus treptat până la 50.000 în anul al cincilea. Cum pentru măsura 142 nu se aplică o procedură de selecție, grupurile care vor să beneficieze de ajutorul descris anterior trebuie doar să fie recunoscute conform legislației naționale (OG nr. 37/2005 cu modificările și completările ulterioare) și să propună un plan de afaceri. Recunoașterea grupului de producători pentru a putea beneficia de măsura 142 înseamnă transformarea acestuia în *persoană juridică* (societăți comerciale, societăți agricole, cooperative sau chiar asociații și fundații), *înființată la inițiativa producătorilor agricoli*, având ca scop *comercializarea în comun a produselor agricole*. Grupul de producători trebuie să fie format din cel puțin cinci membri și să comercializeze *cel puțin 75% din producția membrilor*. În plus, trebuie să dețină un sistem de contabilitate, facturare și înregistrare ale producției membrilor și să dovedească prin evidența contabilă că valoarea producției comercializate depășește 10.000 de euro. Scopul legiuitorului este lesne de observat : pe de o parte, acordă subvenții în sprijinul asocierii, pe de altă parte, fiscalizează agricultura. Fiscalizarea agriculturii înseamnă venituri pentru bugetul de stat, însă și mai multe responsabilități pentru țărânie. La sfârșitul anului 2010 erau sprijinite prin măsura 142 doar 14 grupuri de producători, apoi în 2013 erau înregistrate 175 (www.mapam.ro). Dintre cele 175 de grupuri de producători înregistrate, 96 au optat pentru forma juridică de *societate cu răspundere limitată* (SRL), iar 79 sunt cooperative sau societăți agricole.

Măsurile luate de fiecare asociație în parte în ceea ce privește desfășurarea activității au constituit mecanismul prin care o asociație s-a putut dezvolta sau a putut supraviețui. În momentul în care interesul personal primează în dauna interesului asociației, măsurile luate fac diferența între dezvoltarea bazată pe respectarea deciziilor sau statutului și supraviețuirea cu riscul pierderii contractelor de comercializare.

La noi, fermierii, când aud că beneficiază de vreun ajutor, dau cu năvală. Când aud că trebuie să dai, cum a fost azi, ați văzut ce reacție au avut. Numai că eu sunt un tip care a respectat statutul și sunt legal. N-am comentat și n-am ținut apărarea nimănui.

Inclusiv cu frati-miu, l-am dat afară din organizație. N-a cotizat în al doilea an și n-a adus marfa la contract, l-am dat afară. Păi, dacă eu îl toleram pe el, trebuia să mi-i pun și pe ceilalți în cap. Așa l-am ras pe frati-miu, ca ceilalți să nu mai mârâie niciunul. (Asociația Legume-Fructe Matca, jud. Galați)

www.polirom.ro

Redactor: Ramona Lupu
Coperta: Carmen Parii
Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: iulie 2013. Apărut: 2013
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel.: 0230/517.518; Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro

Programul Operațional Sectorial
Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013

Investește în oameni!

Proiect:

Prometeus – promovarea economiei sociale în România prin cercetare, educație și formare profesională la standarde europene,
ID: 57676

Editor:

Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Data publicării: iulie 2013

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod obligatoriu poziția oficială a Uniunii Europene sau a Guvernului României.

ISBN 978-973-46-3901-4

